

Ostravská univerzita v Ostravě
Fakulta sociálních studií

O ZPŮSOBECH ZVLÁDÁNÍ CHUDOBY Z PERSPEKTIVY RODIN - PODNĚTY PRO SOCIÁLNÍ PRÁCI

Alice Gojová
Vendula Gojová
Marie Špiláčková
(eds.)

Ostrava 2014

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

**Ostravská univerzita v Ostravě
Fakulta sociálních studií**

O ZPŮSOBECH ZVLÁDÁNÍ CHUDOBY Z PERSPEKTIVY RODIN – PODNĚTY PRO SOCIÁLNÍ PRÁCI

Alice Gojová, Vendula Gojová, Marie Špiláčková (Eds.)

Ostrava 2014

Autorský kolektiv: Alice Gojová, Vendula Gojová, Oldřich Chytil, Eliška Lindovská, Eva Nedomová, Marie Špiláčková, Anna Papřoková, Iva Tichá, Kamila Vondroušová

Název: O způsobech zvládání chudoby z perspektivy rodin – podněty pro sociální práci.

Editorky: Alice Gojová, Vendula Gojová, Marie Špiláčková

Recenzenti: Pavel Navrátil, Monika Chrenková

Tento text, **O způsobech zvládání chudoby z perspektivy rodin – podněty pro sociální práci**, vznikl v rámci projektu Rozšíření a rozvoj vědeckovýzkumného týmu Ostravské univerzity, Fakulty sociálních studií CZ.1.07/2.3.00/20.0080.

Je jednou z dílčích analýz empirických studií a v projektové dokumentaci je označena jako „Dílčí analýza č. 4“.

Tento projekt je spolufinancován Evropským sociálním fondem a státním rozpočtem České republiky.

Řešitelem projektu je *Ostravská univerzita v Ostravě, Fakulta sociálních studií*.

© Alice Gojová, Vendula Gojová, Oldřich Chytil, Eliška Lindovská, Eva Nedomová, Marie Špiláčková, Anna Papřoková, Iva Tichá, Kamila Vondroušová, 2014

© Ostravská univerzita v Ostravě, 2014

ISBN 978-80-7464-492-4

OBSAH

PŘEDMLUVA.....	5
ÚVOD	7
1 SOCIÁLNÍ EXKLUZE A CHUDOBA.....	8
1.1 Sociální exkluze a chudoba.....	8
1.2 Chudoba, její definování a měření	11
1.3 Ohrožení chudobou.....	15
1.4 Specifika chudoby v rodině.....	16
1.5 Chudoba a ohrožení chudobou v České republice a jejich zkoumání.....	18
1.6 Sociální práce, chudoba a sociální vyloučení.....	23
2 ZVLÁDÁNÍ CHUDOBY A OHROŽENÍ CHUDOBOU	28
2.1 Způsoby zvládání chudoby a ohrožení chudobou.....	28
3 METODOLOGIE VÝZKUMU ZPŮSOBŮ ZVLÁDÁNÍ CHUDOBY A OHROŽENÍ CHUDOBOU DOMÁCNOSTMI RODIN S NEZLETILÝMI DĚTMI	39
3.1 Cíl a strategie výzkumu.....	39
3.2 Popis konstrukce strukturovaného rozhovoru	40
3.3 Organizace výzkumu	59
3.4 Sběr dat a metody analýzy dat.....	60
4 INTERPRETACE DAT	62
4.1 Popis výzkumného souboru.....	62
4.2 Domácnosti rodin dle fází sociální diskvalifikace.....	65

4.3 Domácnosti rodin podle způsobů zvládání života v chudobě nebo života v ohrožení chudobou.....	71
4.4 Výsledky a interpretace vztahové analýzy kategorií způsobů zvládání a fází sociální diskvalifikace	79
4.5 Domácnosti rodin nezařazené do předem definovaných kategorií způsobů zvládání	80
4.6 Výzkumné závěry.....	91
ZÁVĚR	93
SUMMARY	95
LITERATURA.....	99

PŘEDMLUVA

Publikace Gojová, A., Gojová, V., Špiláčková, M. (Eds.) *O způsobech zvládání chudoby z perspektivy rodin – podněty pro sociální práci* vznikla jako jeden z výstupů projektu *Rozšíření a rozvoj vědeckovýzkumného týmu Ostravské univerzity, Fakulty sociálních studií CZ.1.07/2.3.00/20.0080*. Několik následujících řádků bude věnováno samotné prezentaci projektu.

Projekt *Rozšíření a rozvoj vědeckovýzkumného týmu Ostravské univerzity, Fakulty sociálních studií CZ.1.07/2.3.00/20.0080* (<http://fss.osu.cz/>) je tříletý projekt realizovaný na Fakultě sociálních studií Ostravské univerzity v Ostravě v době od 1. června 2011 do 31. května 2014 (tj. 36 měsíců) a spolufinancovaný Evropským sociálním fondem a státním rozpočtem České republiky. Projekt vznikl v rámci výzvy č. 20 Operačního programu Vzdělávání pro konkurenceschopnost, Prioritní osy 2 – Terciární vzdělávání, výzkum a vývoj, Oblasti podpory 2.3 – Lidské zdroje ve výzkumu a vývoji. (<http://www.msmt.cz/file/17231>) Cíl výzvy č. 20 (r. 2010) spočíval v podpoře vytváření kvalitních týmů výzkumu a vývoje s důrazem na internacionalizaci a multidisciplinaritu a umožňoval zapojení klíčových vědeckých pracovníků ze zahraničí jako prostředek posílení a rozvoje odbornosti týmů. Jednalo se o trvale aktuální úkol zkvalitnění personálního zabezpečení vědy a výzkumu včetně zlepšení odborné přípravy špičkových výzkumných pracovníků s vysokým výzkumným potenciálem a manažerskými zkušenostmi, tj. o úkol korespondující s cíli *Národní politiky VaVaI na léta 2009–2015 a Národního programu výzkumu*.

Projekt VEDTYM – *Rozšíření a rozvoj vědeckovýzkumného týmu Ostravské univerzity, Fakulty sociálních studií CZ.1.07/2.3.00/20.0080* měl za cíl zúročit dosavadní zkušenost vědecko-výzkumné činnosti stávajícího tzv. „seniorského“ týmu pracovníků FSS OU, přispět jejímu posílení (mimo jiné přizváním významného zahraničního experta s bohatou zkušeností s řízením mezinárodních výzkumných týmů), rozšířit stávající „seniorský“ tým o nové pracovníky z řad mladých vědeckých pracovníků a studentů Ph.D. studia (tj. o „juniorský“ tým) a následně udržet nově nabytou kvalitu špičkového expertního týmu v oblasti problematiky sociálních dopadů procesů modernizace, nových sociálních rizik (respektive sociální exkluze) v budoucích publikačních a projektových počinech pracovníků fakulty.

Fakulta sociálních studií OU využila svých bohatých mezinárodních zkušeností získaných aktivní účastí v ERIS – Evropském výzkumném institutu sociální práce OU (European Research Institute of Social Work) a zkušeností souvisejících s řešením řady projektů domácích grantových agentur (především GA ČR). Významnou úlohu v určení a specifikaci výzkumu projektu VEDTYM na oblasti sociální exkluze (rozvíjející Hlavní směry vývoje vědy a výzkumu na FSS OU na období 2011–2014) hráli prof. PhDr. Jan Keller, CSc., přední český sociolog, doc. PaedDr. Oldřich Chytil, Ph.D., děkan FSS OU a doc. PhDr. Dana Sýkorová, Ph.D., odborná garantka projektu v letech 2011–2012.

Monografii J. Kellera *Exkluze jako sociální problém a jako otázka metodologická*, která je věnována teoretické reflexi problému exkluze, lze chápat jako teoretický rámec rozpracovávání problematiky exkluze ve třech následujících publikacích:

- SÝKOROVÁ, D., NYTRA, G., TICHÁ, I. 2014. *Bydlení v kontextu chudoby a stáří*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě. 70 s. ISBN 978-80-7464-493-1.;
- BAUM, D. H., VONDROUŠOVÁ, K., TICHÁ, I. 2014. *Charakteristika sociálně prostorové segregace ve srovnání dvou měst (Halle – Ostrava)*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě. 74 s. ISBN 978-80-7464-491-7.;
- GOJOVÁ, A., GOJOVÁ, V., ŠPILÁČKOVÁ, M. (Eds.). 2014. *O způsobech zvládání chudoby z perspektivy rodin – podněty pro sociální práci*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě. 136 s. ISBN 978-80-7464-492-4.

Kolektivní monografie *O způsobech zvládání chudoby z perspektivy rodin – podněty pro sociální práci* nabízí analýzu způsobů, kterými rodiny zvládají situaci chudoby či ohrožení chudobou. První část textu je věnována popisu teoretických východisek a konceptualizaci pojmu chudoby ve vztahu k rodinám s nezletilými dětmi. Jsou analyzovány fáze sociální diskvalifikace a způsoby zvládání chudoby a ohrožení chudobou. Ve druhé části jsou prezentovány výsledky výzkumu, jehož cílem byla analýza životní situace domácností rodin s nezletilými dětmi v různých fázích sociální diskvalifikace (tj. ve fázi chudoby nebo ohrožení chudobou) a způsobů, kterými tyto situace zvládají. Cílem výzkumu je získání informací a podkladů pro rozvoj či modifikaci sociální práce s rodinami s nezletilými dětmi, které v chudobě žijí nebo jsou jí ohroženy.

Jelena Petrucijová
odborná garantka projektu v letech 2013–2014

ÚVOD

Realizační tým projektu „Rozšíření a rozvoj vědeckovýzkumného týmu Ostravské univerzity, Fakulty sociálních studií CZ.1.07/2.3.00/20.0080“ realizovaného v letech 2011–2014 byl rozdělen na několik subtýmů, z nichž každý se orientoval na jednu specifickou oblast jak svým tématem, tak výzkumnými postupy. Cílem tohoto textu je seznámit se s činností subtýmu, jenž se zformoval kolem tématu chudoby ve společnosti a možnostmi sociální práce s tímto sociálním problémem pracovat.

Problém chudoby, materiální deprivace a sociálního vyloučení se dostává do popředí zájmu sociální politiky i výzkumů v Evropě i ve světě nejméně od 80. let 20. století. Česká republika není výjimkou. Z analýzy Českého statistického úřadu z června roku 2013 vyplývá, že roky 2011 a zejména 2012 ukazují zatím nejhorší období v prosperitě českých domácností od poloviny 90. let minulého století. Sociální práce je mnoha autory (např. Keller, 2010; Krumer-Nevo, Weiss-Gal, Monnickendam, 2009; Ferguson, 2009; Klimplová, 2010) kritizována za to, že v řešení chudoby a ohrožení chudobou selhává.

Toto bylo stěžejním východiskem koncipování výzkumu, v němž si členové projektového subtýmu kladli otázku, zda způsoby, jakými rodiny svou situaci chudoby a především ohrožení chudobou zvládají, nemohou být inspirativní pro rozvoj metod sociální práce. Jinými slovy šlo o zamýšlení se nad tím, zda to, co rodinám ohroženým chudobou „funguje“, nemůže být využito při prevenci propadu do chudoby u rodin jiných. Z tohoto důvodu bylo projektovým subtýmem rozhodnuto realizovat výzkum, který by se zabýval způsoby zvládání chudoby a ohrožení chudobou, a jeho výsledky by mohly přinést podněty pro nalezení efektivních způsobů pomoci těmto rodinám.

Předkládaný text provází čtenářky a čtenáře činností výzkumného subtýmu, která měla dvě fáze – teoretickou a výzkumnou.

Výstupy teoretické fáze představují první dvě kapitoly této knihy. Nejprve je diskutován vztah konceptu sociální exkluze a konceptu chudoby a zároveň jsou blíže představeny způsoby měření chudoby a ohrožení chudobou a její specifika v kontextu rodin s nezletilými dětmi. Následující pasáž reflektuje reakci sociální práce na problematiku chudoby. Druhá kapitola přináší přehled způsobů zvládání chudoby a ohrožení chudobou.

Následující dvě kapitoly přibližují výzkumný postup tak, jak byl projektovým subtýmem realizován. Cílem výzkumu, jehož výsledky prezentuje kapitola čtvrtá, bylo na základě analýzy životní situace domácností rodin s nezletilými dětmi v různých fázích sociální diskvalifikace (tj. ve fázi chudoby nebo ohrožení chudobou) a způsobů, kterými tyto situace zvládají, získat informace a podklady pro rozvoj či modifikaci sociální práce s rodinami s nezletilými dětmi, které v chudobě žijí nebo jsou jí ohroženy.

1 SOCIÁLNÍ EXKLUZE A CHUDOBA

Alice Gojová, Oldřich Chytil, Eva Nedomová, Marie Špiláčková

Ačkoliv koncept chudoby je ve společenskovedních disciplínách postupně nahrazován konceptem sociální exkluze, pro jeho schopnost přesněji zachytit příčiny i následky života na okraji společnosti, neměl by být sociálně ekonomický jev chudoby zcela opomíjen. Jeho vymezení, možnosti měření a zkoumání může přispět k porozumění prožívání, chování a jednání lidí žijících v chudobě nebo na hranici chudoby. Tedy přispět také k úpravě postupů sociální práce, jejímž hlavním úkolem je právě sociálnímu vyloučení předcházet, případně pomáhat exkludovaným vracet se zpět do společnosti. Cílem této kapitoly je tedy diskutovat vztah obou zmiňovaných konceptů, vymezit chudobu jakožto společenský jev, způsoby jeho zkoumání a postupy, které mohou vést k jeho zmírnění.

1.1 Sociální exkluze a chudoba

Koncept sociální exkluze se začíná objevovat už u Webera, který označuje exkluzi za jednu z forem sociálního „uzavření“ (*closure*) (Parkin in Hills, Grand, Piachaud, 2002). Nahlíží na toto vylučující (diskriminující) uzavření jako na popud jedné skupiny ochránit svou privilegovanou pozici (přístup k výdajům) vůči jiné skupině skrze proces podřízení. Jedním z prvních autorů, který popisoval sociálně vyloučené ve Francii, byl Lenoir. Moderní pojetí pojmu sociální exkluze má původ ve Francii, kde byl používán ve vztahu k těm, kteří propadli Bismarcovým systémem sociálního pojištění (Lenoir in Toušek, 2007). Sociálně exkludovaní byli ti, kteří byli administrativně exkludováni státem, ti, kteří propadli síti sociální ochrany, což v 70. letech 20. století byli lidé s postižením, osamělí rodiče, nepojištění nezaměstnaní. S rostoucí intenzitou sociálních problémů, zejména na periferiích velkých měst, se definice sociálně vyloučených rozšířila o nespokojenou mládež a izolované jedince. Pozdější francouzské myšlení kladlo ve vymezení sociálně vyloučených důraz na nezaměstnanost (blíže Paugam, 1991), zejména tu dlouhodobou.

V evropských zemích byl do té doby rozšířen spíše koncept chudoby, který byl od poloviny 80. let na úrovni Evropské unie v oblasti sociální politiky nahrazován „francouzským“ konceptem exkluze (Toušek, 2007). V evropských zemích pak začal být diskutován, a je stále, dopad globalizace, je zřízena European Observatory on social Exclusion a existují strategické dokumenty sociální inkluze na úrovni EU i jednotlivých evropských států (jejich regionů a měst) (Hills, Grand, Piachaud, 2002).

Spolu související pojmy sociální vyloučení a marginalizace jsou často používány jako synonyma, avšak nejsou zcela totožné (dále jsou s nimi spojovány stigmatizace, underclass, kultura bídy, kultura chudoby). Ti, kdo systém ohrožují svým myšlením, jednáním nebo jinakostí, mohou být odsouváni na okraj společnosti (mohou být

marginalizování) a/nebo ze společnosti vyloučení (exkludování) (Mareš in Sirovátka, 2002). Ačkoli se na první pohled může zdát, že marginalizování nebo sociálně vyloučení tímto ztratí svou identitu, popř. přirozeně touží se inkudovat/reintegrovat do hlavních proudů společnosti, obvykle tyto skupiny velmi záhy vytvoří svůj vlastní systém, který poskytuje prostor pro budování identity vlastní (Toušek, 2007).

Pojem sociální exkluze se dostává do popředí evropských zájmů od devadesátých let minulého století (Mareš, Sirovátka, 2008) a to zejména z obavy ze segmentarizace a partikularizace společnosti v důsledku nerovností, i z obavy z rostoucího podílu imigrantů, kteří často nejsou ochotni nebo schopni integrovat se do nové kultury, podobně jako je majoritní kultura neochotná je přijmout. Koncept sociální exkluzi postupně nahradil koncepty chudoby a underclass. Problémem do budoucnosti nemusí být pouze situace etnických subkultur, ale např. také zvyšující se podíl starších občanů a dalších (Sirovátka, 2004). Sociální exkluze je chápána jako ohrožení sociální integrity a koheze dané společnosti (Mareš, Sirovátka, 2008).

Giddens (1998) přirovnává koncept sociální exkluze k mechanismu, který odlučuje lidi od hlavního proudu společnosti. Zatímco Evropská komise vymezuje sociální exkluzi jako neúplné, či nenaplněné občanství, Cousins (1999) uvádí, že jde o stav způsobený neúplným vybavením občanskými právy a nerovnostmi ve statusu občanství.

Sociálně vyloučení jedinci bývají chápáni jako občané společnosti, kteří z důvodů, které nemají pod kontrolou, nemohou participovat na obvyklých aktivitách, k nimž by je jejich občanství opravňovalo a na něž aspirují (Burchardt, Le Grand, Piachaud, 1999). Mareš a Sirovátka (2008: 273) ho popisují jako proces, který „jedince zbavuje práv, ale i povinností, jež jsou spojena s jeho členstvím ve společnosti“. Koncepty sociálního vyloučení se tak odvolávají na lidská a občanská práva (Mareš, Sirovátka, 2008).

Koncept sociálního vyloučení nahradil pojem chudoby a podle Mareše a Sirovátky (2008: 273) se jedná o „snahu převyprávět základní problémy dnešní Evropy jazykem, jenž přesouvá pozornost od vertikálních nerovností pojímáných v tradičních termínech sociální stratifikace („nahore“ versus „dole“ neboli bohatství/moc versus chudoba/bezmoc či privilegia versus deprivace s akcentem na redistribuci) k nerovnostem horizontálním („uvnitř“ versus „vně“ či separace versus participace s akcentem na začleňování a integraci).“ Rakoczyová, Mareš (2005) hovoří v souvislosti s nahrazením konceptu chudoby konceptem sociální exkluze o paradigmatické změně interpretace společnosti. Toto nahrazení může vyrovnat jednodimenzionální handicap konceptu chudoby, neboť koncept sociální exkluze je konceptem multidimenzionálním a tedy lépe postihujícím povahu sociálních problémů současné společnosti (Mareš, 2006). Podle některých autorů tak umožňuje elitám zastírat rostoucí nerovnosti a demontáž sociálního státu (Keller, 2010; Levitas, 1998).

Mareš a Sirovátka (2008) odkazují na autory, podle kterých je posun od konceptu chudoby k sociálnímu vyloučení snahou o zachycení nových rysů chudoby a to je přetrvávání v čase, prostorová koncentrace doprovázená marginalizací a sociální patologií, závislost na sociálním státu, rozpad tradičních institucí a vzdorování proti normám většinové společnosti. Podle Gregga, Waldfogela a Washbrook (2006) sociální vyloučení zdůrazňuje sociální dimenzi znevýhodnění, dlouhodobý a mezigenerační charakter chudoby.

Chudoba je tak vnímána jako jedna z dimenzí a příčin sociálního vyloučení. Není ale jeho podmínkou (sociálně vyloučený nemusí být chudý). Mezi další dimenze sociálního vyloučení patří ekonomická, sociální, politická, komunitní, individuální, skupinová a prostorová dimenze (Percy-Smith, 2000).

Právě tato multidimenzionalita příčin sociální exkluze je podle Mareše a Sirovátky (2008) výzvou pro sociální politiku.

Česká republika od roku 2004 přijímá národní akční plány sociálního začleňování, ve kterých zdůrazňuje tzv. sociální partnerství. Podle „Strategie boje proti sociálnímu vyloučení 2011–15“ (Strategie, 2011) je jedním z nejviditelnějších dopadů sociálního vylučování vznik a existence lokalit s nízkou kvalitou domovního a bytového fondu¹.

Sociálně vyloučené lokality vznikají jednak koncentrací sociálně vylučovaných osob a skupin na určitém území, ale také v důsledku určitých charakteristik lokalit (špatná kvalita bydlení, chybějící služby atd.)².

V souvislosti s prostorovým vyloučením jsou užívány také pojmy kolektivní chudoba či sociálně znevýhodněné lokality a sousedství (Rossa, Deng, Nair, Burrell, 2005). V české literatuře se setkáváme s výrazem ghetto, které je výrazem pro extrémní formu residenční segregace³, ale nemusí vždy naplňovat podmínku segregace na základě etnicity (Toušek, 2007).

Život v prostorově vyloučené lokalitě s sebou, kromě uvedeného násobení vyloučení, přináší mnoho důsledků. Roosa, Deng, Nair a Burrell (2005) zdůrazňují omezené zdroje pomoci a podpory, které lidé žijící v těchto oblastech mají.

Důsledkem ekonomické náročnosti⁴ života v segregované lokalitě může být zadlužení či předlužení, které snižuje motivaci k hledání práce na legálním trhu práce.⁵ Obyvatelé sociálně vyloučených lokalit tak na základě ekonomické kalkulace mohou upřednostňovat krátkodobé či nelegální pracovní příležitosti, které jsou pro ně ve svém důsledku nevyhodné (Růžicka, 2011), ale momentálně jsou ziskovější.

¹ Jedná se často o byty s nevyhovujícími hygienickými podmínkami (vlhké zdivo, plísně) a nevyhovujícím technickém stavu, který se postupně zhoršuje. Ve špatném stavu jsou zpravidla vstupní prostory, sklepy, rozvody elektřiny a vodovodní potrubí (GAC, 2006).

² Vznik sociálně vyloučených lokalit v České republice souvisel také s transformací společnosti (zánik státního systému přidělování bytů, restituce domů, nekoncepční privatizace bytového fondu, gentrifikace center měst) (GAC, 2006).

³ Rozlišuje mezi dobrovolnou prostorovou (residenční) separací a nedobrovolnou segregací.

⁴ Růžicka (2011) například uvádí náklady na městskou hromadnou dopravu pro celé rodiny a případné dluhy u dopravních podniků, vysoké náklady na vytápění elektřinou či tuhými palivy v kombinaci s netěsnícími okny a neefektivní izolací staveb, vaření na plynu na kupovaných bombách atd.

⁵ Z důvodu krácení legální mzdy o dluh.

Objekty v sociálně vyloučených lokalitách jsou většinou ve špatném technickém stavu. Ten je často vysvětlován jako důsledek špatného zacházení s nájemníky a procesu tzv. vybydlování. Nevyhovující podmínky je ale třeba chápat také jako důsledek procesu omezování investic ze strany majitele nemovitosti (Růžička, 2011).

K procesům sociálně prostorové exkluze ve snaze problémy řešit může svými postupy přispívat nevědomě i komunální politika (Mareš, 2000).

Za určitých okolností může mít podle názoru Touška (2007) segregace i kladné stránky. Obyvatelům vyloučené lokality může přinášet pocit sounáležitosti, být zdrojem identity, chránit před marginalizací ze strany majority, poskytovat příležitosti k rozvoji ekonomických činností (včetně těch nelegálních).

V současné době je koncept sociální exkluze vytlačován koncepty sociální inkluze a sociální koheze (integrace) (Mareš, 2006).

1.2 Chudoba, její definování a měření⁶

Chudoba je sociálně ekonomický jev popisovaný nejrůznějšími koncepty. Je vždy měřena prostřednictvím výchozího teoretického konceptu (srov. Mareš, 2004). Existuje řada typologií konceptů chudoby.

První popsany model chudoby je od autora Rowntree již z roku 1901. Rozlišuje různé stupně chudoby ve své první studii z Yorku. „Primární chudoba znamenala být bez výdělku nezbytného k zachování stavu fyzické funkčnosti. Sekundární chudoba znamenala život ve zjevném nedostatku a bídě z důvodu neefektivního využívání dostupných prostředků.“ (Rowntree, 1901; Ringen, 2005: 127). Studie Rowntreeho je z počátku 20. století, přes tuto skutečnost je hojně citována doposud. Profesor oxfordské univerzity Stein Ringen (2005) však upozorňuje na mylný předpoklad Rowntreeho, že každý jedinec je nebo není chudý.

Ze sociologického hlediska znamená chudoba sociální problém, který má svou objektivní a subjektivní stránku (Rabušic, 1998). Tato dvě hlediska jsou nosná pro dva polární typy chudoby – **objektivní a subjektivní chudobu**. Rozdíl mezi nimi je v pohledu zúčastněných osob na chudobu – v perspektivě aktérů (Sirovátka in Sirovátka, Mareš, Večerník, Zelený, 2002). Objektivita znamená měřitelnost dle kritérií, která si stanoví nejčastěji normativně nebo společenským konsenzem v každém státě individuálně. To znamená, že pokud je někdo objektivně chudý v jedné zemi, nemusí být objektivně chudým v zemi jiné, poněvadž každá země má svá vlastní kritéria (nejčastěji % mediánu z příjmu nebo životní minimum apod.).

Zástupcem objektivního konceptu chudoby je chudoba příjmová, zatímco příkladem subjektivního konceptu chudoby je chudoba pocitová (situační) (Sirovátka, Mareš,

⁶ Úplný text bude publikován: Špiláčková, M., Nedomová, E. Chudoba, definování a možnosti jejího měření. *Fórum sociální politiky* 1/2014. V přípravě k tisku.

Večerník, Zelený, 2002). Objektivní hledisko je rozhodující pro chudobu absolutní, zatímco subjektivní hledisko je spojeno s relativní chudobou.

V současné době je chudoba nejčastěji popisována jako **multidimenzionální deprivace**. V ní se snoubí obě hlediska chudoby, jak objektivní, tak i subjektivní. Deprivace je vysvětlována omezením možnosti dosahovat na životní standard nebo průměrnou životní úroveň většiny obyvatel dané společnosti. Společným znakem konceptů chudoby a deprivace je ohrožení zainteresovaných sociálním vyloučením. Těsný vztah mezi chudobou a konceptem sociálního vyloučení popisují i Sirovátka, Mareš, Večerník, Zelený (2002). Sociální vyloučení je chápáno jako širší koncept ve vztahu k chudobě, obdobně jako je k němu širším konceptem i koncept „sociální status“ či „sociální nerovnosti“ (Sirovátka, Mareš, Večerník, Zelený, 2002).

S ohledem na multidimenzionalitu chudoby Wagle (2008) doporučuje stanovovat míru chudoby vícerozměrně, tedy nezohledňovat pouze ekonomické aspekty chudoby v podobě materiálního zajištění, ale brát v úvahu i míru politického, občanského a kulturního začlenění. Rovněž Sirovátka a Mareš (2006) uvádí, že příjmy jsou jen nepřímou indikací chudoby a materiální deprivace a navíc nemusí vždy znamenat sociální exkluzi z hlediska přístupu k sociálním kontaktům, institucím a životním šancím. Proto i Eurostat zavedl indikátory měření chudoby a sociálního vyloučení založené na subjektivním posouzení deprivace v různých oblastech života. Je tedy zřejmé, že jednotlivé koncepty chudoby nemají ostré hranice, mohou se prolínat. Tento pohled je zohledněn zejména v multidimenzionalitě chudoby.

Důležitou okolností je rovněž délka trvání chudoby. V této souvislosti nabízí Mareš (2004) klasifikaci chudoby z hlediska délky jejího trvání. Dělí ji na chudobu situační, krátkodobou, dlouhodobou a mezigenerační. Mareš (2004) uvádí, že z uvedených typů chudoby je nejzávažnější chudoba dlouhodobá, která je sociálně děděna. Právě v ní se vyvíjí životní strategie, které se odlišují od běžných strategií v hlavním proudu společnosti.

Definování chudoby

Přestože mnozí lidé mají představu o tom, co je to chudoba, kdo je chudý a kdo již ne, v odborné literatuře se stále vedou debaty ohledně definování, měření a příčinných faktorů chudoby, a to již po mnoho let.

Rabušic (1998) k definování chudoby uvádí, že to není vůbec jednoduché, neboť má svou sociální, ekonomickou a kulturní dimenzi, přičemž jde o politicky velmi citlivý koncept. Protože jde o sociální problém, je nutné dle teorie sociálních problémů zohlednit jeho dvě stránky. Objektivní stránka obsahuje skutečně existující podmínky definované jako problematické. Subjektivní stránku tvoří percepce těchto podmínek sociálními aktéry (Rabušic, 1998).

První pokusy o definování chudoby a chudého člověka v české literatuře se objevují v archivních dokumentech. Již v roce 1935 v publikaci Státního statistického úřadu Péče o chudé (1935) se uvádí, že neexistuje jednotná definice chudoby. Většina definic vycházela ze zákonných norem vztahujících se k chudinství. Například dle domovského zákona z roku 1863 a dle českého chudinského zákona z roku 1868 je za chudého

považován člověk, který není schopen si vlastními silami (myšleno prostřednictvím výdělku nebo jmění) opatřit prostředky k zabezpečení obživy. Chudobou se dle zákona z roku 1868 rozuměl stav, kdy se jednotlivec neuživil bez veřejné podpory.

Chudoba je velmi abstraktní a nejednoznačný termín, a proto její definování není jednoduché. V odborné literatuře zatím nedošlo ke konsensu v definování, co to chudoba je a jak by měla být měřena a tyto diskuze budou i nadále probíhat (Niemietz, 2010).

Chudoba tedy je a nadále zůstává abstraktním pojmem, tudíž každá nová definice bude vždy nepřesná. Na toto upozorňují i vedoucí odborů sociálních věcí v Moravskoslezském kraji, kteří uvádějí, že absence definice chudoby a její relativnost činí sociálním pracovníkům v praxi problémy (Gojová, 2011). Také Mareš, Rabušic (1996) uvádí, že neexistuje „správná“ či vědecká definice chudoby, o níž by se dosáhlo obecného konsensu. Je zřejmé, že definice chudoby se vyvíjí v souladu s deskripcí konceptů chudoby a odpovídají vícerozměrnosti chudoby jako sociálního konstruktů.

Možnosti měření chudoby

Chudoba jako sociální konstrukt je vždy měřena prostřednictvím výchozího teoretického konceptu (Mareš, Rabušic, 1996). Jak říká Mareš (2004: 4), „neměříme chudobu jako takovou, ale její jednotlivé koncepty“.

Nezbytným předpokladem pro každou analýzu chudoby jsou dostatečně kvalitní data o příjmech domácností, která jsou vždy zásadní a nepostradatelná (Zelený, 2002).

Chudoba se dá měřit několika způsoby. Podle absolutního konceptu jsou domácnosti chudé, jestliže nemohou dostatečně uspokojovat své potřeby ve vztahu k samotnému přežití. Podle relativního konceptu jsou za chudé domácnosti považovány ty, jejichž příjmy jim nedovolí dosáhnout příjmu k zajištění potřeb standardních v dané společnosti (Notten, Neubourg, 2011). Jak ale upozorňuje Vergolini (2011), empirické výzkumy ukazují, že oba přístupy mají své limity. Spotřeba a příjem představují objektivní ukazatele, ale chudoba může být měřena také pomocí subjektivních vyjádření, tedy pomocí toho, jak jednotlivci sami vnímají svou situaci.

Výsledkem sledování chudoby jako sociálního jevu je informace o stavu tohoto fenoménu v určitém konkrétním okamžiku nebo informace o procesu změny stavu tohoto fenoménu v delším časovém úseku.

Z většiny běžně používaných definic chudoby vyplývají dva společné prvky potřebné pro její měření. Prvním z nich je určení indikátoru blahobytu a následně stanovení hranice chudoby, tedy určitého dělicího bodu (Želinský, 2010).

Od počátku 80. let dvacátého století je stanovována tzv. „oficiální hranice chudoby“, která měla a stále má funkci orientační opory při poskytování různých typů dávek sociální péče orgány státní správy (Večerník, 1991). Pro výpočet hranice chudoby, jak uvádí Večerník (1991), byly využívány v 90. letech tyto metody:

- a) oficiální hranice chudoby definovaná pásmem sociální potřebnosti v dané době,
- b) standardní metoda OECD - % mediánu příjmu na spotřební jednotku,

- c) hranice chudoby definovaná prvním decilem distribuce ekvivalentního příjmu na spotřební jednotku,
- d) odpovědi na otázku „Máte pocit, že jste chudá rodina?“, přičemž za chudé jsou považovány domácnosti, které uvedly „určitě ano“,
- e) hranice chudoby definována metodou Kapteyna, založenou na subjektivně určeném nezbytně nutném minimálním příjmu pro vlastní domácnost,
- f) hranice chudoby stanovená na základě „Income evaluation question“ B. van Praaga, přičemž byla zvolena hladinou užitečnosti hladina 0,4.

Postupem času vznikla potřeba vytvořit jednoduché standardy, které by obsahovaly všechny tři klíčové momenty definice chudoby, a to výběr indikátoru dle typu příjmu, výběr spotřební jednotky a určení hranice chudoby.

Důležitým faktorem je také to, zda měříme chudobu přímo, tedy nedostatek statků a z toho plynoucí deprivace, a nepřímo, čili prostřednictvím nedostatku příjmů k pořízení těchto statků (Mareš, 2004, Večerník, 2004).

Z multidimenzionálního přístupu k měření chudoby vychází tzv. *agregovaný indikátor chudoby*. Jeho využití na Slovensku popisuje příspěvek autorů Ivančíkové a Vlačuchy (2010). Agregovaný indikátor chudoby má přesnou definici i jednotnou metodiku na úrovni Evropské unie. Eurostat definuje tento indikátor jako počet lidí, kteří jsou ohrožení rizikem chudoby a/nebo materiální deprivací a/nebo žijí v domácnostech s nízkou pracovní intenzitou. Experty z Eurostatu jsou nazýváni „*vulnerable groups*“ neboli skupiny obyvatel ohrožených chudobou (Ivančíková, Vlačuha, 2010).

Způsoby měření chudoby v České republice⁷ a eurounijní kontext

Sociální politika v České republice užívala na konci 20. století k zjištění úrovně chudoby převážně koncepty objektivní chudoby (Rabušic, 1998).

Nejužívanější metodou pro stanovení hranice chudoby je standardní metoda OECD, založená na % mediánu příjmu, což potvrzují i mnohé výzkumy realizované v České republice (Sirovátka, Kofroň, Rákoczyová, Hora, Trbola, 2005; Sirovátka, Kofroň, Jahoda, 2011). Jde o mezinárodně srovnatelný ukazatel, což zdůvodňuje jeho převažující použití. V současné době je v České republice za chudého považován ten, kdo nedosahuje 60 % mediánu průměrného ekvivalizovaného⁸ disponibilního příjmu na spotřební jednotku.

⁷ Přehled způsobů měření chudoby v historii České republiky je rozveden v článku: Špiláčková, M., Nedomová, E. Chudoba – Historie a současnost jejího měření. In *Sborník z X. Hradeckých dnů sociální práce*, v přípravě.

⁸ Ekvivalizovaný příjem se vypočte vydělením celkového příjmu domácnosti podle její velikosti za využití následujících koeficientů: první dospělá osoba v domácnosti 1,0, druhá dospělá osoba 0,5, dítě do 14 let 0,3 (Eurostat, 2012).

Tento způsob stanovení hranice chudoby taktéž využívá ve výběrovém šetření EU-SILC pro popis životních podmínek českých domácností. V evropských zemích se hranice chudoby stanovuje v rozmezí 50–70% mediánu průměrného příjmu

Evropská unie rovněž reaguje novými nástroji k měření chudoby. Od vstupu nových členských států nabyly na významu zejména indikátory materiální deprivace (Sirovátka, Kofroň, Jahoda, 2011). Hlavním důvodem je fakt, že nové členské státy mají mnohem nižší úroveň mediánových příjmů než ostatní země EU.

V současnosti v Evropě převažující způsoby měření zdůrazňují nepeněžní formy měření chudoby se zaměřením na zjišťování deprivacních indexů. Snaží se naplnit multidimenzionální koncept chudoby i přes nelehkou operacionalizaci vstupních indikátorů. Významnější pro profesionální pomoc lidem v boji proti chudobě by bylo zjišťovat životní strategie obyvatel, kteří jsou na hranici chudoby. Jednou z Marešem (2004) nabízených variant jsou panelové výzkumy.

1.3 Ohrožení chudobou

Situaci ohrožení chudobou lze zachytit pomocí **tzv. konceptu zranitelnosti**, ve kterém je vymezena střední pozice jedinců mezi spolehlivou integritou a úplnou exkluzí, a k jehož rozšíření dochází v osmdesátých letech dvacátého století spolu s nástupem masové nezaměstnanosti. Chudoba zde často vystupuje jen jako přechodný stav. Určitý podíl domácností, které jsou chudé v jednom roce, jsou na tom již v roce následujícím lépe. Jejich místo v okolí hranice chudoby však okamžitě obsazují domácnosti jiné, část z nich opět na dobu přechodnou. Celkový počet chudých domácností se tak nemění (Keller, 2013).

Také nedávné empirické studie ukazují na socio-strukturální kategorii široce doposud přehlíženou ve výzkumu sociálních nerovností: jedná se o dynamické postavení domácností sousedících s chudými, ale stále nereprezentující ty, kteří mají prosperující pozice ve společnosti (Budowski, Tillmann, Keim, Amacker, 2010).

Relativně novým je koncept nových sociálních rizik, kterým Keller (2011) upozornil na směs klasických sociálních problémů (chudoba, bída, sociální zranitelnost) s novými sociálními jevy (vazba chudoby na fáze životního cyklu, obtížná předvídatelnost vývoje životních fází, absence účinného pojištění). Nejde jen o chudobu ve smyslu materiálního nedostatku, ale i o fenomén rizika či ohrožení chudobou.

Novými jsou tato sociální rizika v tom, že je nelze účinně zvládnout tradičními nástroji, kterými jsou sociální stát, systém pomáhajících profesí⁹ nebo solidární vztahy v rodině (Keller, 2011; Sirovátka, Winkler, 2010). Klasická sociální rizika jistily tři pilíře - fungující trh práce se svými pojistnými systémy, stabilní a plnohodnotná rodina a sociální stát. Přelom sedmdesátých a osmdesátých let 20. století znamenal přerod

⁹ Možnostmi uplatnění moderních metod sociální práce při zvládání nových sociálních rizik v Moravskoslezském kraji se zabýval kolektiv autorů v rámci výzkumu (Špiláčková a kol., 2011).

dosavadních zajišťovacích pilířů ve zdroj nových sociálních rizik. Keller (2011) mezi nová sociální rizika, vyskytující se v oblasti pojištění, v rodině a na trhu práce, řadí např.: neúplné rodiny, matky samoživitelky, potíže žen při sladění rodinného života s výdělečnou činností, péči o nemocné a starší členy domácnosti, absolventy snažící se získat první stabilnější zaměstnání, privatizaci pojistných systémů, pracující chudobu, zadluženost, nevyužitou kvalifikaci, flexibilizaci práce, pracující chudé, seniory, neplnohodnotné pracovní smlouvy, aj.

Z deskripce nových sociálních rizik je možné odvodit i nové skupiny chudých lidí a lidí ohrožených chudobou. Objevení se nových cílových skupin klientů můžeme řadit k dalším specifikům nových sociálních rizik spolu s jejich kumulací a překrývání se s riziky starými (Keller, 2011; Sirovátka, Winkler, 2010).

Keller konstatuje, že v současné době existují dvě strategie, jak se pojistit proti hrozbě, kterou nová sociální rizika představují. Jsou jimi maximální dosažené vzdělání a strategie bezdětnosti. Další strategie zvládání chudoby a ohrožení chudobou jsou a jistě i v budoucnu budou předmětem dalšího bádání.

Jak bylo zmíněno, chudoba není izolovaný jev, ale naopak, pojí se s mnoha faktory, které jednak chudobu podporují, prohlubují či způsobují. Nelze jednoznačně říci, které faktory způsobují chudobu, avšak na základě výzkumu byly identifikovány faktory, které výrazně zvyšují riziko pádu do chudoby. Jedná se zejména o nezaměstnanost, prekarizovanou práci, špatný zdravotní stav či fyzické či psychické postižení, rozpad rodiny, ať již z důvodu rozvodu či ovdovění, nízké vzdělání, bydlení v chudém regionu, spojení s chudou osobou, předčasně opuštění domova, věk, ať už důchodový či naopak, příliš mladý věk, etnická příslušnost, bezdomovectví, zadluženost aj. (Dekkers, 2008; Rákoczyová, Mareš, 2005; Aassave a kol., 2007).

Koncept nových sociálních rizik rozšiřuje riziko chudoby a ohrožení chudobou na další sociální skupiny, např. vysokoškolsky kvalifikované pracovníky, příslušníky střední třídy atp.

1.4 Specifika chudoby v rodině

Jednou z nejohroženějších skupin ohrožených chudobou jsou podle realizovaných výzkumů (Misra, Moller, Budig, 2007; Kiernan, Mensah, 2009) matky samoživitelky. Tito autoři uvádí, že ačkoliv jsou sociální dávky významným nástrojem snižování chudoby, tak v případě rodin s dětmi je v řešení chudoby zásadní kombinace sociálních dávek (transferů) a uplatnění na trhu práce, které může být pro matky samoživitelky obtížné.

Chudobou jsou v rodině zatíženy hlavně děti. Bäckman a Ferrarini (2010) považují chudobu dětí za závažnější problém než chudobu dospělých, protože děti nemohou ovlivnit okolnosti svého života. Dětství prožité v chudobě má podle uvedených autorů závažné důsledky pro další život. Riziko chudoby a sociálního vyloučení v dospělosti do určité míry začíná již v dětství, kdy se formují kognitivní schopnosti. Chudoba dětí je ovlivněna třemi soubory faktorů: rodina, pracovní trh a stát. Mezi hlavní rodinné faktory patří: průměrný věk rodičů, jejich vzdělání, počet dětí v domácnosti a to, zda

dítě žije s jedním nebo oběma rodiči. Magadi (2010) mezi rizikové faktory chudoby dětí řadí:

- nezaměstnanost obou rodičů,
- nízkou kvalifikací rodičů,
- bydlení v pronájmu či podnájmu,
- neexistenci úspor,
- mnohodětnou rodinu (4 a více dětí),
- příslušnost k odlišné etnické menšině,
- zdravotní postižení některého z dospělých členů domácnosti.

Chudoba má pro děti mnoho negativních důsledků. Autoři Roosa, Deng, Nair, Burrell (2005) dospěli ke zjištění, že děti z nízkopříjmových rodin mají vyšší výskyt zdravotních problémů, které začínají v prvním roce věku, než děti z nechudých rodin. Se zdravotním stavem, především s chronickými problémy, souvisí také neadekvátní strava, která je často spojena s chudobou a má větší negativní vlivy na děti a dospívající než na dospělé. Přetrvávající chudoba zvyšuje pravděpodobnost nepřízpůsobivosti v dětství a má za důsledek problémy s řešením obtížných situací v dospělosti

Důsledky chudoby v dětství přetrvávají až do dospělosti, ve smyslu nižšího vzdělání a pracovních příležitostí (Feinstein, 2003). Kiernan a Mensah (2009) zkoumali vliv života v permanentní chudobě na kognitivní vývoj a chování dětí. Našli silnou souvislost mezi chudobou a intelektuálním vývojem dětí v raném dětství a jejich chováním. Dlouhotrvající chudoba má silný vliv především na jejich kognitivní vývoj.

Brooks-Gunn a Duncan (1997) se zabývali vlivem života v chudobě na školní výsledky dětí. Zjistili, že rodinný příjem je jedním z významných faktorů ovlivňujících školní úspěšnost. Především děti, které zažívají chudobu během předškolních a raně školních let, mají ve škole nižší míru úspěšnosti, než děti a dospívající, kteří zažívali chudobu později.

U dospívajících může ekonomický tlak (kterým jsou myšleny i nestabilní pracovní podmínky) v rodině vést k prohlubování konfliktů mezi rodiči, může mít za důsledek zhoršení školního prospěchu a poruchy sociálních vztahů obecně (Brooks-Gunn, Duncan, 1997).

Finanční chování chudých rodin

Gregg, Waldfogel a Washbrook (2006) zkoumali změny ve vzorcích výdajů a vlastnictví zboží dlouhodobé spotřeby rodin s nízkými a vyššími příjmy v letech 1995–1998 a po reformě 2000–2003 ve Velké Británii a to na základě údajů z rodin.

Zažitou představou je, že domácnosti s nižšími příjmy utratí mnohem méně za spotřební zboží a služby, volný čas, za cestování a utratí mnohem větší procento ze svých příjmů na bydlení, topení a jídlo. Analýza Gregga, Waldfogela a Washbrooka (2006) poskytla

nový důkaz, že reformy ve Velké Británii přispěly k tomu, že děti z nízkopříjmových rodin dohánějí děti z rodin se středostavovskými příjmy z hlediska výdajů na zboží pro děti, stejně jako ve vlastnictví zboží dlouhodobé spotřeby. Rodiny s nízkými příjmy je dohání ve výdajích v oblasti bydlení a veřejných služeb, potravinářství, oblečení, volného času, zboží a služby, motorismu a cestování. Výsledky výzkumu ukazují také na snižování výdajů nízkopříjmových rodin na alkohol a tabák, snad z důvodu nárůstu dalších příležitostí pro trávení volného času. Navíc, když se podíváme podrobněji na výdaje v jednotlivých položkách, zjistíme, že rodiny s nízkými příjmy vynakládají v určitých položkách více, než rodiny středostavovské (př. dětské oblečení a obuv, ovoce a zelenina, knihy). Rodiny s nízkými příjmy je také dohánějí, pokud jde o vlastnictví zboží dlouhodobé spotřeby, zejména motorových vozidel a telefonu, protože obě položky jsou stále důležitější pro zaměstnanost a sociální vztahy. Dalším zjištěním bylo, že výdaje na položky související s dítětem rostou rychleji než výdaje na ostatní položky.

1.5 Chudoba a ohrožení chudobou v České republice a jejich zkoumání

Zkoumání chudoby má v českých zemích dlouhou tradici. Empirický výzkum chudoby byl již od počátku samostatného Československa považován za samozřejmou součást zájmu o životní podmínky obyvatelstva. Velkou zásluhu na tom má „masarykovský“ pojetá sociální politika (Večerník, 2011).

Již od dob klasické chudinské péče ve středověku byl obvyklý přístup k chudobě zaměřen na její následné řešení nejčastěji pomocí peněžních nebo naturálních podpor (Večerník, 1991). Pojmem chudinská péče se rozuměla soustava státních a obecních opatření na pomoc chudým, kterou stát navazoval na církevní charitu v době úpadku feudalismu, kdy přibývalo chudých (Tomeš, 2010). Intervence státu, komunity, církve nebo charitativních organizací nastoupila až v situaci, kdy se situace jednotlivce či rodiny zhoršila natolik, že nebyli schopni ji vlastními silami zvládnout. Tímto se výrazně omezila možnost prevence, tedy chudobě předcházet. Dokladem toho jsou i historické záznamy, kde nalezneme zmínky o péči českého státu i soukromého sektoru o chudé obyvatele v různých podobách (Večerník, 1991).

Pomoc chudým nabízel pražský chudobinec s názvem *Ústav v Petrské čtvrti*, založený v roce 1733. Jeho hlavním zdrojem příjmu byly sbírky mezi obyvateli, dědictví nebo příspěvky zemských a státních institucí. Chovanci chudobince byli organizovaně rozestavováni k přiděleným kostelům, aby si vyprošovali almužnu. Pekaři měli povinnost zdarma dodávat do chudobince chleba. V této povinnosti se pravidelně střídali. Jiným státním opatřením v péči o chudé bylo nařízení císařovny Marie Terezie z roku 1763, které ukládalo odvádět speciální „*dávku chudinskou*“ jako daň z čaje, kávy a kaka. Získané prostředky byly odváděny do všeobecného pražského chudobince (Tvrdouš, 1937). Historické záznamy jsou zdrojem mnoha zajímavých informací, ze kterých se máme možnost inspirovat.

První dotazníkové šetření veřejného chudinství proběhlo v Československu již v roce 1886. Účastnilo se jej 83 obcí s více jak 5000 obyvateli. Představitelům vybraných obcí byly zaslány archy s požadavkem, aby do připravených tabulek vyplnili statistické údaje o chudinských poměrech na svém území. Druhé šetření bylo provedeno v zemích českých za roky 1901 a 1902 a oproti prvnímu sčítací lístky vyplňovali také chudí lidé. Výsledky byly zpracovány Dr. Englišem a publikovány v jeho stěžejním díle s názvem „Chudinství v království Českém na počátku XX. století“. Práce Engliše velmi názorně poukázala již na počátku 20. století na důležitost a zároveň náročnost výzkumného šetření chudoby „jako hromadného jevu sociálního“ (Tvrdouš, 1935: 7).

V roce 1912 zopakovala statistické šetření chudinství Zemská statistická kancelář království Českého, výsledky však nebyly nikdy zpracovány a zveřejněny. Další šetření následovaly za roky 1921 a 1931 (Tvrdouš, 1935).

Přehledný vývoj empirického výzkumu chudoby v českých zemích během 20. století s důrazem na chudou a nízkopříjmovou populaci popsal Večerník (2011). Sledoval tři vývojová období. V první fázi se věnuje období před první světovou válkou a mezi světovými válkami, ve druhé fázi období po roce 1948 a závěrem období po roce 1989. Rozsahy popsaných výzkumů odrážely aktuální hospodářskou a sociální politiku v českých zemích včetně samotných možností k realizaci výzkumných šetření, která byla pro jednotlivá období charakteristická.

Základní sociální nároky byly v období první republiky založeny na tzv. domovském právu, které umožňovalo nejen v dané obci pobývat, ale také požadovat stravu a přístřeší v případě chudoby a nemoci. Mezi další varianty řešení chudoby řadí Večerník (2011) tzv. gentský systém péče o nezaměstnané zavedený v roce 1925 a Zákon o sociálním pojištění zaměstnanců pro případ nemoci, invalidity a stáří, který vstoupil v platnost v roce 1926. Předválečný systém sociálního pojištění hodnotí odborná (Večerník, 1991, 2011) i laická veřejnost jako relativně velmi vyspělý a velkorysý.

Začátkem 30. let 20. století se nástupem hospodářské krize zabrzdlilo rozšíření povinného sociálního pojištění Bismarcovského typu (dávky byly přiznávány v závislosti na minulých mzdě) proti všem základním sociálním rizikům na větší okruh potřebných.

Pozornost výzkumníků byla mezi světovými válkami soustředěna zejména na hledání konkrétních a praktických řešení problémů. V publikaci Péče o chudé (1935, 1937) nalezneme zmínky o konkrétních příkladech. Státní zdravotní ústav, založený s pomocí Rockefellerovy nadace v roce 1925, se zabýval stanovením existenčního minima. Masarykova akademie práce, od svého vzniku v roce 1920 rozvíjela činnost v sociální oblasti, například vydáváním časopisu Československá emigrace. Obsah časopisu se věnoval jedné z variant osobního řešení neblahé sociální situace jednotlivců. Rovněž časopisy Sociální revue nebo Sociologické problémy věnovaly potřebnou pozornost problému chudoby. Státní úřad statistický šetřil rodinné rozpočty domácností nezaměstnaných dělníků a také popsal síť institucí vztahující se k chudinské péči (Večerník, 1991; Večerník, 2011, upraveno).

Po roce 1948 byl výzkum chudoby omezen na minimum z důvodu politické tabuizace chudoby jako sociálního jevu. Avšak i v této situaci se podařilo některá šetření realizovat, např. brněnský výzkum A. Bláhy (in Večerník, 2011: 137), bohužel

bez možnosti analyzování sebraných dat. Předpokládáme, že výzkum Bláhy nebude jediný nezpracovaný výzkum.

Popisu aktuální chudoby se věnoval po roce 1968 zejména Miroslav Hiršl. Svou pozornost obrátil v mezích tehdejšího zákona „na domácnosti s omezenými možnostmi spotřeby“. Na přepočtech z mikrocensových dat dokumentoval počty, zastoupení a složení nízkopříjmových domácností. Byl si vědom potřeby hlubšího výzkumu potřebných domácností, jeho úsilí o provedení sociologického šetření, které by doplnilo a obohatilo tvrdá statistická data, zůstalo bohužel bez výsledku (Večerník, 1991).

Po roce 1989 padla všechna tabu empirického výzkumu chudoby. Večerník (1991) v článku Úvod do studia chudoby v Československu shrnul ve světě používané přístupy ke zjišťování chudoby a demonstroval je na datech výzkumů z let 1990 a 1991. V těchto výzkumech byly poprvé položeny dotazy zaměřující se na subjektivní chudobu. Týkaly se příjmu považovaného za minimální pro vlastní domácnost, míry zvládání finančních těžkostí a pocitu chudoby rodiny dotazovaného.

Sirovátka, Trbola (2005) sledovali trendy v sociální politice České republiky po roce 1989. Použili tradiční přístup, tzv. sledování „*policy effort*“ pomocí ukazatele výdajů na jednotlivé oblasti sociální politiky. V letech 1991–2001 se sociální politika v Evropě stabilizovala. Sirovátka, Trbola (2005: 7) hovoří o stabilizaci sociálního státu v Evropě, čímž se potvrdila hypotéza autora Castlese (2004:168) „*steady state welfare state*“ a současně konvergence k průměru, k potlačování vysokých výdajů, ale současně ke zlepšování nízkých standardů sociální ochrany. Úroveň veřejných sociálních výdajů v ČR (kolem 22 % HDP) v období 1991–2001 tento trend potvrdila. Sociální výdaje se pohybovaly v EU v průměru kolem 24 % HDP, přičemž v ČR docházelo k navýšení z 20% o další 2% HDP. Autoři (Sirovátka, Trbola, 2005) po porovnání jednotlivých oblastí sociální politiky v ČR konstatovali, že Česká republika je v „*policy effort*“ na výrazně nižší úrovni oproti průměru zemí EU-15, avšak postupně se evropskému standardu přibližuje. K tomuto hodnocení přispělo zaostávání v sociálních výdajích ve většině oblastí, mimo zdravotní péči. ČR vydávala do oblasti aktivních sociálních výdajů, konkrétně na zaměstnanost, bydlení a rodinnou politiku, 1,5 % HDP oproti průměru v zemích EU-15, který činil 3,4% HDP. Stejná situace byla i v oblasti školství. ČR na něj přispívalo výdaji ve výši 4,4 % oproti průměru 5,4%. Výdaje do oblasti školství měly i v dalších letech klesající tendenci. Do oblasti tradičních rizik souvisejících se životním cyklem byly v období let 1991–2001 výdaje také nižší. Zaostávaly rovněž výdaje na dávky v nezaměstnanosti a dávky sociální pomoci včetně sociálních služeb. Příčinu autoři (Sirovátka, Trbola, 2005) spatřují v malé štedrosti systému dávek v nezaměstnanosti v porovnání s evropským standardem. Celkově Sirovátka, Trbola (2005) klasifikovali **profil české sociální politiky v letech 1991–2001** pomocí indikátorů „*policy effort*“ jako **pasivní strategii**, která se v průběhu času dále upevňuje.

Dle údajů Eurostatu měla Česká republika v rámci EU v roce 2001 nejnižší podíl chudých a to pouze 8 % osob s ekvivalizovaným příjmem pod hranicí chudoby, zatímco průměr v zemích EU byl 15 % obyvatel. Příjmová chudoba je však v České republice výrazněji spojena s nezaměstnaností, nežli je tomu v ostatních zemích EU (Rakoczyová, Mareš, 2005).

V roce 2006 vznikla studie (Mareš, 2006) s názvem Faktory sociálního vyloučení, která se opírá o dostupná data ze dvou rozsáhlých výběrových šetření, a to:

- šetření situace domácností (Český statistický úřad, 2001),
- šetření sociálně slabých domácností (FSS Masarykovy univerzity v Brně, provedené na přelomu let 2004/2005).

Z výsledků plynou dominantní mechanismy, které bezprostředně vedou k chudobě či sociálnímu vyloučení v České republice. Jsou jimi ztráta zaměstnání, ztráta partnera ve stáří a osamělé mateřství (srov. Keller, 2011). Dostatečnou ochranu před rizikem chudoby a sociálního vyloučení nemají ani děti. Míra dětské chudoby se u nás zvýšila v roce 2002 až na 15%. Uvedené okolnosti se nejvíce projevují v domácnostech, kde není jiný příjem než sociální dávky a vyšší počet členů závislých na příjmech, což se týká zejména dětí (Mareš, 2006). Řešení těchto případů vidí autor v kombinaci individuálního přístupu prostřednictvím individuální sociální práce a komplexního přístupu s důrazem na klíčový význam (Mareš, 2006: 33):

- začleňování na trhu práce,
- dostupnosti a kvality bydlení,
- dostupnosti vzdělání,
- dostupnosti zdravotní péče,
- adekvátní podpory příjmů.

V začleňování na pracovní trh Česká republika spíše zaostává. Ačkoliv vykazuje nízkou průměrnou míru obecné nezaměstnanosti, míra dlouhodobé nezaměstnanosti (déle než 12 měsíců) je nadprůměrná. Dalším závažným problémem je v oblasti bydlení nedostatek krizových intervencí například pro bezdomovce, oběti domácího násilí a špatně dostupná možnost sociálního bydlení (Mareš, 2006).

Dokumenty věnující se strategiím řešení chudoby

Národními strategiemi jednotlivých zemí v boji s chudobou a sociálním vyloučením jsou Národní akční plány sociálního začleňování (zkratka NAPSÍ). Současně jsou základním prvkem Otevřené metody koordinace, která je nyní aplikována v politikách zaměstnanosti, sociální ochrany a sociálního začleňování a v oblasti zdravotní a dlouhodobé péče. První Národní zprávy o strategiích sociální ochrany a sociálního začleňování předkládaly členské státy EU na léta 2006–2008, poté následovaly Národní zprávy na tříleté období 2008–2010 (včetně roku 2010). V roce 2010 byl Lisabonský proces ukončen. Následují koncepce pro boj s chudobou a sociálním vyloučením, které již budou vycházet z nově přijaté Strategie EU 2020 (Národní akční plány, 2010).

Lidé se zážitkem chudoby participují na rozhodnutích, která se jich osobně týkají. Občanské sdružení EAPN ČR iniciovalo konání Národních setkání lidí žijících v chudobě v letech 2010 a 2011. Výstupy ze setkání byly použity pro tvorbu Národního akčního plánu sociálního začleňování. Setkání v roce 2011 uspořádalo v součinnosti s dalšími organizacemi občanské sdružení IQ Roma servis v Brně (Černá, 2010).

Současná situace domácností v České republice

Dle metodiky statistického úřadu pro zpracování dat ze Sčítání lidu, bytů a domů 2011 hospodařící **domácnost** tvoří osoby, které společně hospodaří, tj. společně hradí výdaje domácnosti, jako je strava, náklady na bydlení aj. Společné hospodaření se vztahuje i na děti, které do příslušné domácnosti patří, i když samy na výdaje domácnosti nepřispívají.

Domácnost rodinná je v této metodice definována takto: může být tvořena 1 úplnou rodinou (manželský pár, neformální soužití druhá a družky – tzv. faktické manželství, registrované partnerství, příp. neformální soužití osob stejného pohlaví – tzv. faktické partnerství, a to ve všech případech s dětmi nebo bez dětí), případně tvořena 1 neúplnou rodinou (jeden z rodičů s alespoň jedním dítětem) nebo domácnost tvořená 2 a více rodinami.

Dle nejnovějších údajů výběrového šetření EU-SILC popisujících životní podmínky domácností v České republice za rok 2012 vyplývá, že míra chudoby se ustálila na čísle **9,6%** při stanovení hranice chudoby na 60% mediánu příjmu. Oproti roku 2011 došlo k nepatrnému snížení o dvě desetiny. Počet osob pod hranicí chudoby bylo v roce 2012 necelý milion obyvatel, přesně **990,3 tis.** V případě použití hranice 70% mediánu příjmu je podíl osob ohrožených chudobou v České republice **16,6%**, což zůstává stejné jako v roce 2011. Počet osob pod hranicí chudoby včetně osob ohrožených chudobou bylo v roce 2012 **1 712,7 tis.** Kalmus (2013) z oddělení sociálního šetření ČSÚ to komentuje takto: „Růst počtu osob ohrožených chudobou, který se projevoval v předchozích letech, se zastavil“. Hranice příjmové chudoby se v roce 2012 ustálila na čísle 134 112 Kč.

Z údajů lze vyčíst úroveň chudoby v jednotlivých typech domácností. Nejvyšší míra chudoby je, stejně jako v roce 2011, u osob z neúplných rodin s alespoň jedním závislým dítětem. Další silně ohroženou skupinou jsou členové domácností se třemi a více dětmi. Rovněž domácnosti jednotlivců jsou ve srovnání s populací ČR ohroženy ve větší míře (Šustová, 2013).

Šustová (2013) představila v rámci přednášky na téma Měření chudoby a příjmová chudoba v České republice efektivitu sociálních transferů na úroveň chudoby v ČR. Jejich účinnost je v ČR relativně vysoká, avšak závisí na daném typu domácnosti. U členů neúplných rodin s alespoň jedním závislým dítětem je ale jejich účinnost jen necelých 31%, což je například výrazně méně než u nepracujících důchodců ohrožených příjmovou chudobou, u kterých se díky sociálním transferům 90% dostane nad hranici chudoby.

Kalmus (2013) rovněž komentuje legislativní změny, které ovlivnily příjmy domácností v roce 2011. Když došlo ke zdánlivě malým změnám v oblasti sociálního a daňového systému, měly významný vliv na příjmové rozložení domácností a v důsledku toho i na vývoj míry ohrožení příjmovou chudobou. První změnou byla valorizace důchodů. V jejím důsledku poklesly celkové míry ohrožení příjmovou chudobou z 9,8 na 9,6% mezi lety 2011 a 2012. Druhou změnou bylo uplatnění tzv. „povodňové daně“, kterou se zvýšila daňová zátěž pracujících osob o 100 Kč za měsíc. Právě tato druhá zmiňovaná změna se nejvíce dotkla tzv. „střední třídy“, u níž měla dopad na zvýšení podílu osob pod hranicí chudoby (Kalmus, 2013).

Jak vyplývá z analýzy Českého statistického úřadu z června letošního roku, roky 2011 a zejména 2012 ukazují zatím nejhorší období v prosperitě českých domácností od poloviny 90. let (Dubská, 2013). Zhoršení situace rodin s dětmi, pečujících žen z nízkopříjmových skupin a skupin pod hranicí chudoby v roce 2012 uvádí i Sokačová (2013: 8).

Zatímco spotřeba domácností v roce 2012 významně klesla (-2,7 %), čisté úspory ve stejném roce prudce stouply (+23,3 %). České domácnosti se soustředily hlavně na přírůstek finančních aktiv posilováním především svých vkladů na netermínovaných vkladech, což indikuje nejistotu ohledně budoucího vývoje finanční situace rodin a snahu mít „peníze po ruce“. Zadluženosti českých domácností dominovaly bankovní úvěry na bydlení a spotřebitelské úvěry od společností zabývajících se splátkovými prodeji. Ty jsou domácnostmi využívány především jako úvěry krátkodobého charakteru (Dubská, 2013).

1.6 Sociální práce, chudoba a sociální vyloučení

Jedním z nástrojů řešení a zvládání chudoby může být sociální práce paralelně intervenující nejen na úrovni jednotlivců, ale zároveň na makroúrovni, především v oblasti systému sociálního bydlení a efektivního řešení krizových životních situací (Mareš, 2006). Je zřejmé, že sociální práce v těchto činnostech bez podpory státu a společnosti jen těžko uspěje.

Ferguson a Lavalette (2013) uvádí, že před vznikem sociálního státu ve Velké Británii, zejména v třicátých letech, pro 4 milióny pracujících byl dominujícím pocitem strach z chudoby, nezaměstnanosti, nemoci a stáří. Ve druhém desetiletí 21. století je ve Velké Británii pro mnoho lidí strach z chudoby, ztráty práce a stáří opět dominantním.

Hodnotic vývoj sociální ochrany v posledních 180 letech ve Velké Británii, autor Harman (2009: 138) píše, že jde o historii pokusů kapitálu zabránit všeobecné nespokojenosti. Ferguson a Lavalette (2013) uvažují o tom, zda současná vláda ve Velké Británii ještě potřebuje sociální práci. Dochází k závěru, že důležitou úlohou sociální práce je mediace mezi státem a underclass, tj. nejnižšími sociálními vrstvami a „problémovými rodinami“, jejichž chování je považováno za nebezpečné a riskantní.

Fenomény chudoby a sociální exkluze kladou na sociální práci značné nároky, především z důvodu své dynamičnosti a multidimenzionality (Elsen, 2005; Pierson, 2002; Defourny, 2001; Dowling, 1999; Postle, Beresford, 2007; Jordan, 2001) a zároveň zpochybňují její dosavadní cíle a hodnoty, kterými bylo dosahování sociální spravedlnosti, rovnosti a sociální inkluze. Pokud hledáme odpověď na otázku, jaké jsou možnosti sociální práce při řešení problému chudoby, narazíme v odborné literatuře na diskuzi o možnostech a budoucnosti sociální práce v současné společnosti. Například Humphries (1996) si klade otázku, co může sociální práce, jejíž tradiční východisko sociální spravedlnosti bylo otřeseno, nabídnout marginalizovaným a exkludovaným skupinám, jejichž možnosti se neustále zmenšují. Sociální práce na cíle sociální spravedlnosti a inkluze

zatím nerezignovala (Definition of Social Work by IFSW¹⁰; Elsen, 2005; Pierson, 2002; Defourny, 2001; Postle, Beresford, 2007). I přes popsání jev prekarizace práce je však myšlenka integrace do společnosti skrze začlenění na trhu práce považována za klíčovou, a to ve všech typech sociálních států. Placená práce je kromě zdroje financí také zdrojem sociálního statusu, identity a sebevědomí. Například v oblasti integrace Romů v České republice se myšlenka o významu integrace na trh práce stala východiskem hlavních strategických dokumentů současné národní sociální politiky. Jiným příkladem může být studie (Vyžvaldová, 2010) na téma řešení nezaměstnanosti romských sociálně znevýhodněných žen¹¹, která vznikla jako součást Strategického plánu sociálního začleňování. Řešení autorka studie vidí v podpoře romských žen k nalezení pracovního místa (a to jak prostřednictvím poradenství, job klubů a rekvalifikačních kurzů, tak podnikání žen na vlastní živnostenský list, a konečně i založení sociální firmy, která by ženy zaměstnávala). Je otázkou, zda tyto představy o způsobech řešení sociálních problémů a roli sociální práce jsou v kontextu současného společenského vývoje realizovatelné. Na tuto skutečnost upozorňuje i Mareš (2000: 289), který píše: „Nejistota v zaměstnání a na trhu práce se stala životním pocitem velkého počtu lidí... Jak však dále v situaci, kdy dosud dominující strategie selhávají, neboť lidé se vyvazují z tříd [Beck, 1992] ... a současně se zužuje i prostor solidarity?“.

Názory na možnosti sociální práce ovlivnit sociální exkluzi a chudoby se různí. Castel (in Keller, 2007) nevidí žádné možnosti, jak by sociální práce mohla na tyto podmínky reagovat. Podle Kellera (2010) se sociální práce dostává do nezáviděníhodné situace, protože se již nemůže spoléhat na integraci masivně zajišťovanou fungujícím trhem práce a ze sociálního pojištění. Jestliže podle Kellera (2010: 151) dosud bylo rolí sociální práce „doladit integraci u jedinců různými způsoby handicapovaných, dnes by měla stejnými prostředky zvládat integraci velkých skupin lidí, které trh práce odsuzuje k nejistotě, přičemž sociální stát má stále méně prostředků k tomu, aby je proti vzrůstající pracovní a životní nejistotě účinně pojistil“. Sociální práce navíc podle Kellera (2010: 152) „přistupuje k tomuto novému úkolu s výbavou, kterou si pořídila při řešení úkolu starého a mnohem méně náročného. K těm, kdo i v době rostoucího blahobytu zůstávali chudí, přistupovala jako k někomu, komu něco chybí. Asociální chtěla napravit, nevědoucí vzdělat, nemocné vyléčit, neadaptované adaptovat, marginální integrovat. A všechny pak – pochopit“. Podle Kellera (2010) sociální práce přistupuje na logiku individuální odpovědnost klientů za jejich problémy.

Výstižně toto názorové stanovisko shrnuje Castel (in Keller, 2010: 152): „Pro sociální práci je v nových podmínkách stále iluzornější klást si za cíl opětné začlenění svých klientů do společnosti. Stále totiž žijeme ve společnosti, kde základní podmínkou trvalého začlenění je plnohodnotný pracovní poměr, tedy právě to, čeho se nedostává a co samotná sociální práce vytvářet nedokáže. Sociální práce na to reaguje tím, že namísto o integraci hovoří právě jen o inzerci – o doprovázení lidí, než si sami najdou

¹⁰ International Federation of Social Workers. Definition of Social Work: <http://ifsw.org/policies/definition-of-social-work/>, 8.6.2012.

¹¹ Sociálně znevýhodnění romské ženy jsou v situaci několikanásobné diskriminace. Jedná se o příslušnice etnické menšiny, které mají většinou velmi nízké nebo žádné dosažené vzdělání a jsou dlouhodobě nezaměstnané.

pevnou pozici... a z doprovázení, původně míněného jako přechodný stav, se stává stav trvalý... zadání se mění – namísto zpětné integrace do společnosti se jím stává snaha oddálit pád, anebo ho učinit alespoň o něco snesitelnějším“.

Lze dohledat minimum textů zabývajících se možnostmi sociální práce při řešení problému chudoby. Reisch (2013) píše, že ironií je malá pozornost sociálních pracovníků v USA věnována rostoucí chudobě a nerovnosti. Je to nepochopitelné zejména dnes, kdy v USA trpí více než 50 miliónů lidí, eufemisticky nazýváno, „potravinovou insuficiencí“. Hlad v Americe se stává chronickým problémem posledních desetiletí. Třetina populace USA, to je okolo 100 miliónů obyvatel, je považována za chudé.

Chassé, Zander a Rasch (2005) zkoumali prožívání chudoby školními dětmi a konstatují, že chybí teorie a koncepty sociální práce reagující na problém chudoby. Úkolem sociální práce je podle nich pomoci překonat důsledky chudoby jako je ztráta sociálních kontaktů, stigmatizace a stud, které vedou k sociální izolaci a sociálnímu vyloučení.

Sociální práce selhává v řešení chudoby a exkluze i podle dalších autorů (např. Krumer-Nevo, Weiss-Gal, Monnickendam, 2009), a proto se chudoba pro sociální práci stává marginální. Roli v tomto procesu sehrává ekonomizace sociální práce¹², která může vést k vylučování chudých a exkludovaných ze systému sociální péče (Holasová, 2012; Keller, 2010; Sanderson, 2000). Ferguson (2009: 83) se domnívá, že sociální práce je ve formě, do jaké se během posledních dvaceti let vyvinula, „žalostně neschopná“ řešit sociální problémy.

Pro mnoho sociálních pracovníků jsou tyto proměny jejich profese neakceptovatelné. Podle výzkumu Jonese (2001) prováděném ve Velké Británii se sociální pracovníci (především jejich starší generace) domnívají, že procesy ekonomizace a manažerismu v sociální práci „vyrvaly sociální práci srdce“ a sociální práce rezignovala na své emancipační ideály. Místo vytváření osobního vztahu s klientem, pomoci a doprovázení, věnují sociální pracovníci pro děti a rodinu ve Velké Británii 80% pracovního času zaznamenávání úkonů při práci s klientem do počítače (Pithouse et al., 2009).

Příčiny sociálních problémů jsou politiky individualizovány a je ignorována jejich strukturální povaha. V této situaci se sociální pracovníci spíše přizpůsobili, než aby zareagovali na tento vývoj. Charakteristickou reakcí praxe sociální práce je přechod od individuální pomoci o klienty k modifikaci jejich chování, od jejich dlouhodobé stabilizace k důrazu na krátkodobé výsledky, od dobrovolnosti k povinnému respektování pravidel systému sociální pomoci (Reisch, 2013).

Reisch (2013) píše, že překážkou, která znemožňuje sociální práci hledat odpovědi na výše uvedené výzvy, které generuje moderní společnost v současné fázi vývoje, je persistence tzv. „diskurzu hlavního proudu“ v sociální práci, který se přizpůsobil neoliberálnímu diskurzu a zakrývá vliv měnícího se politickoekonomického kontextu. Příkladem vlivu „diskurzu hlavního proudu“ je současný důraz na výzkumy zabývající se měřením efektivity intervence sociální práce místo analýzy strukturálních kořenů problémů klientů, kterým je intervence určena.

¹² Ekonomizací sociální práce rozumíme zavádění ekonomické racionality a tržních principů do oblasti sociální práce (Holasová, 2012).

Na tendence individualizovat a patologizovat sociální problémy upozorňuje ve své práci Ledwith (2011) nebo Anderson (1996). Anderson (1996) uvádí příklad programu, který se v USA soustředil na práci s chudými ženami, které byly vzdělávány v hospodaření s rodinným rozpočtem, hledání práce a výživě dětí. Program vyzníval paradoxně, protože ženy neměly dostatek finančních prostředků, se kterými by hospodařily, práce k hledání pro ně neexistovala, věděly, jak výživně uvařit, ale neměly za co koupit suroviny. Jejich chudoba byla vnímána jako jejich individuální selhání. Anderson (1996) vnímá izolaci chudých (často způsobenou pocitu studu, zahanbení) jako bariéru řešení problémů.

Také Fraserová (Fraserová, Honneth, 2004: 101) popisuje tendence stigmatizovat příjemce sociální pomoci, „odlišovat je od „výdělečně činných“ a „plátců daní“, kteří „se sami užívají“. Sociální programy činí z chudých „terč“. Poukazuje na pomoc matkám samoživitelkám v USA¹³, která byla interpretována jako „získat něco za nic“. Autorka upozorňuje, že reforma sociální politiky nemůže být úspěšná bez pokusu o kulturní změnu.¹⁴ V liberálním diskurzu jsou chudí prezentováni jako „neschopní a nenasytí“, kteří chtějí „stále víc a víc“ (Fraserová, Honneth, 2004: 118).

Šanderová (2007: 13) diskutuje trend převádět problém sociálních nerovností na individuální patologii. Sociální problémy většinou souvisí s nezaměstnaností, která „bývá v rovině sociální politiky implicitně a nezdědká zcela otevřeně spojována s nízkou pracovní morálkou, ne-li s chronickou leností, dysfunkčními hodnotovými preferencemi a asociálním jednáním“. Z tohoto důvodu jsou, jak píše Šanderová (2007), vedle vyplácení sociálních dávek realizovány různé programy, které usilují o poskytnutí kvalifikace a upevnění pracovních návyků. Jak dodává trefně Šanderová (2007: 13) „s jistou nadsázkou lze říci, že nejdůležitější charakteristikou takto postižených je, že nevyhovují požadavkům trhu, a je tedy třeba je naučit podávat výkony, které uznává trh. Proto je třeba vytrénovat je pro nároky trhu, aby dokázali podávat stále detailněji definovaný „výkon“ a zasloužili si uznání na trhu práce“.

Naproti tomu tzv. „kritický diskurz“ v sociální práci upozorňuje na rozpory mezi rétorikou generovanou „diskurzem hlavního proudu“ a realitou praxe sociální práce. V praxi sociální práce jsou pak popisovány jevy jako je disciplinace klientů či penalizace chudoby a sociálního vyloučení (Vyhlídal, Šimíková, 2010). Otázkou tedy je, zda zůstane cílem sociální práce jen vylepšení adaptability klientů (Klimplová, 2010).

Jako jedno z východisek je představován tzv. „kritický diskurz“, který je charakterizován strukturální analýzou společenských problémů a analytickou a syntetickou perspektivou spíše než ideologickou perspektivou. Při uplatňování této kritické perspektivy je zapotřebí změnit cíle sociální práce z orientace na soběstačnost klienta na vytváření více rovnostářské společnosti (Reisch, 2013).

Mnoho autorů (Elsen, 2005; Pierson, 2002; Defourny, 2001; Bauman, 2004; Hautekeur, Hendeson, 2008) očekává, že se sociální práce na teoretické i praktické úrovni s popsávanými výzvami vyrovná a bude formulovat teorie a na jejich základě rozvíjet metody, které budou reagovat na měnící se charakter sociálních problémů.

¹³ Aid to Families with Dependent Children (AFDC).

¹⁴ Slovy Fraserové: „žádné přerozdělování bez uznání“ (Fraserová, Honneth, 2004: 102).

Shrnutí kapitoly

Chudoba, ač vnímána jako jedna z dimenzí a příčin sociální vyloučení, není jeho podmínkou. Je sociálně ekonomickým jevem popisovaným nejrůznějšími koncepty, zahrnujícím řadu typologií chudoby. V sociologickém kontextu lze chudobu dělit dichotomicky na chudobu objektivní a chudobu subjektivní. Oba tyto póly spojuje, v současnosti nejužívanější pojetí chudoby, multidimenzionální deprivace, jejíž klíčovou charakteristikou je právě ohrožení sociálním vyloučením v různých oblastech společenského života. Sociální exkluze je tedy chápána jako širší koncept.

Multidimenzionální charakter chudoby se odráží také v často užívaných (např. Eurostat) indikátorech měření chudoby a sociálního vyloučení založených na subjektivním posouzení deprivace v různých oblastech života.

Do nedávné doby byl sledován život těch, kteří byli chudí a těch, kteří chudí nebyli. Nové sociální jevy implikující nová sociální rizika stále a naléhavěji poutají pozornost na ty skupiny lidí, které lze označit jako chudobou ohrožené. Významnými zástupkyněmi jsou zde pak matky samoživitelky a také rodiny s nezletilými dětmi (především třemi a více). U těchto skupin již nestačí jako podpůrný nástroj institut sociálních dávek, ale je nezbytná také možnost dospělých členů uplatnit se na trhu práce. Chudoba rodin je pro společnost závažná především tím, že jsou jí zatíženy nejvíce děti, které si zkušenosti z života v chudobě přenášejí dále do dospělosti.

Jednou z hlavních zakázek společnosti směrem k sociální práci je prevence sociálního vyloučení ohrožených skupin obyvatel a zároveň podpora a pomoc v návratu do hlavních společenských struktur lidí již exkludovaných. Nejinak by sociální práce měla intervenovat v případech chudých a chudobou ohrožených rodin. Zároveň je však kritizována a sama zpochybňuje svoje možnosti na tomto poli.

2 ZVLÁDÁNÍ CHUDOBY A OHROŽENÍ CHUDOBOU

Alice Gojová, Eliška Lindovská

Z analýzy v předchozí kapitole vyplývá, že chudoba může nabývat různých podob v různých kontextech a projevat se v různých dimenzích. Při úvahách o možnostech sociální práce řešit problém chudoby jsme si kladli otázku, co víme o způsobech, kterými lidé situaci chudoby a ohrožení chudobou zvládají. Proto jsme se v odborné literatuře pokusili vyhledat již popsane způsoby zvládání chudoby a ohrožení chudobou.

2.1 Způsoby zvládání chudoby a ohrožení chudobou

Jedním z významných autorů, který se tomuto tématu věnuje, je francouzský sociolog Serge Paugam. Vzhledem k tomu, že Paugam (1991) publikoval stěžejní práce na toto téma pouze ve francouzštině, vycházeli jsme z překladů jeho textů, které v rámci celého výzkumu prováděl Jan Keller a uveřejnil je v samostatných publikacích Posvácení bezdomovců (2013) a Exkluze jako sociální problém a jako otázka metodologická (2014).

Paugam (in Keller, 2014) považuje pro volbu způsobů zvládání za zásadní fázi sociální diskvalifikace, ve které se jedinec či rodina nachází. Podle Paugama sociální diskvalifikace postupuje ve třech stupních, které nazývá **fragilita, závislost, roztržka**. V situaci fragility dochází k potížím v oblasti pracovní i v oblasti bydlení. Lidé v této fázi ještě věří, že mají možnost získat opět dobrou práci, ale obávají se, že ztratí profesní návyky. Z nepříznivé situace se snaží dostat vlastními silami, žádost o sociální pomoc považují za ztrátu společenského statusu a důstojnosti. Tento postoj je typický u lidí i střední a starší generace, ti mladší souhlasí s nárazovou pomocí. Fáze závislosti podle Paugama nastupuje, když se prohlubují potíže se zaměstnáním. Lidé v této fázi mají obvykle za sebou neúspěšné hledání práce a sérii rekvalifikací. V této etapě může dojít ke zhoršení zdravotního stavu, především vlivem stresu. Lidé si postupně zvykají na sociální pomoc, kterou zpočátku považovali za ponižující. Přijímají roli pomáhaného, zřikají se části své autonomie. Podíl sociálních dávek na jejich příjmech se výrazně zvyšuje. Asistovaní nemají dostatek prostředků, mohou se však vyhnout extrémní bídě. Ve fázi roztržky dochází ke kumulaci handicapů. Tito lidé jsou vně trhu práce, mají zdravotní problémy, přicházejí o bydlení a ztrácejí kontakty s rodinou. Často končí úplně bez příjmu, nejsou v systému státní podpory evidováni. Ze strany sociálních služeb čerpají spíše základní služby typu hygienického či potravinového servisu. Objevuje se u nich nadužívání alkoholu a drog. Zažívají pocit zbytečnosti, ztráty smyslu života (Paugam in Keller, 2014).

Paugamova typologie vyjadřuje tři odlišné situace, jimiž lze projít v rámci procesu sociálního vylučování, nemusí se však jednat o fáze následné, jimiž by postupně procházely všechny osoby, je možné přejít z fáze fragility do roztržky, stejně tak je

možno překonat fázi fragility a integrovat se zpět do společnosti, stejně tak se jednotlivé fáze mohou zčásti překrývat.

Jakým způsobem lidé reagují na hrozbu chudoby a jak se chovají, když se chudoba prohlubuje, popisují autoři Budowski, Tillmann, Keim, Amacker (2010); Duvoux, Paugam, Gaulejac, Léonetti; Dubet (in Keller, 2013); van der Land, Doff (2010); Sirovátka (2000); Leisering, Leibfried (1999); Wadsworth (2011). Celkem jsme v pracích uvedených autorů identifikovali 31 způsobů zvládání ohrožení chudobou a chudoby. Jejich soupis jsme pro přehlednost seřadili do Tabulky 1. V tabulce jsou zachovány původní názvy užívané jednotlivými autory (přeložené do češtiny). Pokud však autor popisoval daný způsob zvládání bez uvedení zastřešujícího názvu, bylo toto pojmenování vytvořeno se snahou co nejvýstižněji zachytit a uchovat obsah textu.

Tabulka 1 Výčet způsobů zvládání¹⁵

Číslo	Způsoby zvládání	Autor (ka)	Zdroj názvu
1.	„Zasloužili chudí“	Paugam (in Keller, 2013)	Původní název
2.	„Vyhýbání“	Paugam (in Keller, 2013)	Původní název
3.	„Interiorizovaná autonomie“	Duvoux (in Keller, 2013)	Původní název
4.	„Zmenšení vlastního světa“	van der Land, Doff (2010)	Původní název
5.	„Přetržená pracovní kariéra“	Sirovátka (2000)	Původní název
6.	„Diskreditace druhých“	Paugam (in Keller, 2013)	Původní název
7.	„Otočení“	Gaulejac, Léonetti (in Keller, 2013)	Původní název
8.	„Je lepší se adaptovat“	van der Land, Doff (2010)	Původní název
9.	„Pasivní adaptace“	Sirovátka (2000)	Nový název
10.	„Sekundární zvládání“	Wadsworth (2012)	Původní název
11.	„Sociální podpora“	Wadsworth (2012)	Původní název
12.	„Náboženské zvládání“	Wadsworth (2012)	Původní název
13.	„Pozitivní adaptace“	Budowski, Tillman, Keim, Amacker (2010)	Nový název
14.	„Dobrovolná skromnost“	Sirovátka (2000)	Původní název
15.	„Pragmatičtí bojovníci“	Leisering, Leibfried (1999)	Původní název
16.	„Instrumentalizace situace“	Gaulejac, Léonetti (in Keller, 2013)	Původní název
17.	„Pečlivě kalkulující“	Sirovátka (2000)	Původní název

¹⁵ Zdroj: vlastní zpracování

18.	„Strategičtí uživatelé“	Leisering, Leibfried (1999)	Původní název
19.	„Odstoupení“	Wadsworth (2012)	Původní název
20.	„Obrana“	Gaulejac, Léonetti (in Keller, 2013)	Původní název
21.	„Naprostá rezignace“	Gaulejac, Léonetti (in Keller, 2013)	Nový název
22.	„Rozmrzelá autonomie“	Duvoux (in Keller, 2013)	Původní název
23.	„Role obětí“	Leisering, Leibfried (1999)	Původní název
24.	„Závislí“	Sirovátka (2000)	Původní název
25.	„Záměrná exkluze“	Gaulejac, Léonetti (in Keller, 2013)	Nový název
26.	„Pojďme se svou situací něco dělat“	van der Land, Doff (2010)	Původní název
27.	„Primární zvládání“	Wadsworth (2012)	Původní název
28.	„Životní bojovníci“	Leisering, Leibfried (1999)	Původní název
29.	„Uvolnění“	Gaulejac, Léonetti (in Keller, 2013)	Původní název
30.	„Výbušná nostalgie“	Dubet (in Keller, 2013)	Původní název
31.	„Náhrada“	Sirovátka (2000)	Nový název

Po detailním studiu všech způsobů zvládání byly identifikovány některé obsahově shodné způsoby zvládání různých autorů. Takové způsoby zvládání byly sloučeny dohromady do „baterií“ způsobů zvládání, byl pro ně zvolen jednotný název, který se zdál pro danou skupinu obsahově nejvýstižnější. Ve dvou případech byly identifikovány dvě odlišné formy jednoho způsobu zvládání (konkrétně u způsobů 4, 8). Tyto způsoby zvládání byly rozřazeny podle jejich specifických forem k jednotlivým bateriím. Také způsoby zvládání 10, 11, 27 v sobě zahrnovaly ještě specifitější způsoby vyrovnávání se s obtížnou situací. Toto „jemné dělení“ však již nebylo při práci s textem zohledněno, vzhledem k tomu, že bylo postupováno induktivně – směrem k obecnějším, shrnujícím „bateriím“ způsobů zvládání. Výsledně bylo získáno 11 způsobů zvládání. Dále byly vytvořeny trsy „baterií“ způsobů zvládání, které spolu vzájemně korespondují. Tak byly vytvořeny 3 zastřešující kategorie **distinkce**, **adaptace** a **defenze** (pro větší přehlednost zobrazeno v Tabulce 2). Jejich detailnější charakteristiku přinášíme v následujícím textu.

Tabulka 2 Výsledná kategorizace způsobů zvládnání¹⁶

<i>Kategorie způsobů zvládnání</i>	<i>Název „baterie“ způsobů zvládnání</i>	<i>Sloučené jednotlivé způsoby zvládnání</i>
Způsoby distinkce	„Zasloužili chudí“ A1	(1) „Zasloužili chudí“ - Paugam (in Keller, 2013); (31) „Náhrada“ - Sirovátka (2000)
	„Vyhybání“ A2	(2) „Vyhybání“ - Paugam (in Keller, 2013); (3) „Interiorizovaná autonomie“ - Duvoux (in Keller, 2013); (4) „Zmenšení vlastního světa“ - van der Land, Doff (2010); (5) - „Přetržená pracovní kariéra“ - Sirovátka (2000)
	„Diskreditace druhých“ A3	(6) „Diskreditace druhých“ - Paugam (in Keller, 2013); (7) „Otočení“ - Gaulejac, Léonetti (in Keller, 2013); (4) „Zmenšení vlastního světa“ - van der Land, Doff (2010)
Způsoby adaptace	„Pasivní adaptace“ B1	(9) „Pasivní adaptace“ - Sirovátka (2000); (8) „Je lepší se adaptovat“ - van der Land, Doff (2010)
	„Pozitivní adaptace“ B2	(10) „Sekundární zvládnání“ - Wadsworth (2012); (11) „Sociální podpora“ - Wadsworth (2012); „Náboženské zvládnání“ - Wadsworth (2012); (13) „Pozitivní adaptace“ - Budowski, Tillman, Keim, Amacker (2010); (15) „Pragmatictí bojovníci“ - Leisering, Leibfried (1999); (14) „Dobrovolná skromnost“ - Sirovátka (2000)
	„Instrumentalizace situace“ B3	(16) „Instrumentalizace situace“ - Gaulejac, Léonetti (in Keller, 2013); (17) „Pečlivě kalkulující“ - Sirovátka (2000); (18) „Strategičtí uživatelé“ - Leisering, Leibfried (1999)

¹⁶ Zdroj: vlastní zpracování

Způsoby defenzivní	„Únik z reality“ C2	(19) „Odstoupení“ - Wadsworth (2012); (20) „Obrana“ - Gaulejac, Léonetti (in Keller, 2013)
	„Naprostá rezignace“ C3	(21) „Naprostá rezignace“ - Gaulejac, Léonetti (in Keller, 2013); (22) „Rozmrzelá autonomie“ - Duvoux (in Keller, 2013); (23) „Role oběti“ - Leisering, Leibfried (1999); (24) „Závislí“ - Sirovátka (2000)
	„Záměrná exkluze“ C4	(25) „Záměrná exkluze“ - Gaulejac, Léonetti (in Keller, 2013)
	„Pojďme s tím něco dělat“ C1	(26) „Pojďme se svou situací něco dělat“ - van der Land, Doff (2010); (27) „Primární zvládání“ - Wadsworth (2012); (28) „Životní bojovníci“ - Leisering, Leibfried (1999)
	„Uvolnění“ C5	(29) „Uvolnění“ - Gaulejac, Léonetti (in Keller, 2013); (30) „Výbušná nostalgie“ - Dubet (in Keller, 2013)

V postupujícím procesu sociálního vylučování, kdy se prohlubují potíže na poli pracovního uplatnění, může docházet ke zhoršení zdravotního stavu a narušení rodinného pouta, což vede často k vyhledání institucionální pomoci a ke kontaktu s institucí sociální práce. Sociální práce je chápána jako nástroj, který pomáhá klientovi udržet jeho autonomii. Právě ve fázi ohrožení sociální exkluzí a chudobou klienti mění své pojetí autonomie za nové a lépe odpovídající jejich tísnivé situaci. Jedním ze způsobů zvládání této situace je „*autonomie interiorizovaná*“, kdy se jedinec snaží zakrýt svoji křehkost, která by mohla být vykládána jako neochota plnit roli „pomozeneho“. Projevy vůle k autonomii jsou posledním zdrojem, jak čelit postupujícímu zhoršování své situace (Duvoux in Keller, 2013). Obdobnou reakcí je vymezení se vůči lidem, kteří se nacházejí v podobné situaci. Prvky takového distancování se od druhých jsou obsaženy ve způsobu zvládání „*vyhýbání*“. Lidé se distancují od prostředí, ve kterém žijí. Stahují se do sebe, nevycházejí z bytu, vyhýbají se kontaktům s podobně postiženými (Paugam in Keller, 2013). Sirovátka (2000) vymezuje, že tato kategorie lidí má často „*přetrženou pracovní kariéru*“, například v důsledku péče o děti u žen nebo v důsledku zhoršení zdravotního stavu u mužů, přesto však přetrvává aspirace na přiměřené zaměstnání a přiměřenou mzdu.

Dvě formy způsobů distinkce identifikují ve svém výzkumu také autoři van der Land a Doff (2010). Autoři zkoumají, jakým způsobem obyvatelé čtvrti zvládají vnímaný problematický charakter lokality, ve které žijí. Teoretickým východiskem je jim práce Alberta Hirschmana „Exit, Voice and Loyaltyframework“. Hirschman (1970) tvrdí, že konzumenti reagují na pokles kvality produktu buď „*vyjádřením se*“¹⁷ k produktu nebo

¹⁷ V originále „voice“.

„*odchodem*“¹⁸ od produktu. „Odchodem“ není nutně myšleno opuštění čtvrti, ve které člověk žije a ve které není spokojený, spíše stáhnutí se ze sociálních kontaktů v okolí, vyhýbání se určitým místům. Několik z dotázaných zmiňovalo stažení se ze sociálního života čtvrti, nenavštěvování místních obchodů či komunitního centra, procházky mimo lokalitu a kontakty přes internet. Stejně definuje Paugam „vyhýbání“. Toto je doprovázeno nejen poklesem důvěry v ostatní obyvatele, ale i v oficiální instituce (jako jsou policie, místní správa a komunitní organizace) (van der Land, Doff, 2010).

Výše zmiňované **způsoby zvládání souvisí s popíráním situace**, ve které se jedinec nachází. Pokud však člověk přijme svou situaci, přesto se však snaží odlišit od ostatních v podobné pozici, dá se mluvit o „*tzv. zasloužilých chudých*“, kdy sociálně potřební poukazují na to, že na rozdíl od druhých nabízenou pomoc nezneužívají. Podobný motiv se může objevit u těch, kdo uznávají, že na poli práce úspěšní nejsou a snaží se to vynahradit v jiných oblastech. Deklarují, že na rozdíl od druhých, se například starají o své děti. Jedná se o určitou kompenzaci nízkého sociálního statusu (Paugam in Keller, 2013). Sirovátka (2000) v závěrech výzkumu příjemců sociálních dávek dochází k velmi podobným závěrům, když podotýká, že typické je vymezení těchto osob vůči jiným příjemcům, kteří dávky podle jejich názoru zneužívají a nezaslouží si je. Příjemci sociálních dávek v situaci individuálního selhání na legálním pracovním trhu poukazují na další důležité sociální role, které zastávají, a to zejména na výchovu dětí, která podle jejich názoru zakládá nárok na dávky.

Jinou běžně užívanou podobou „*distinkce*“ je snaha ukázat, že skutečně vyloučení jsou ti druzí. Ve vyhocené formě se jedná o snahu odvrátit diskreditaci na druhé a stigmatizovat je (například vyvyšováním domácích nad cizinci, vdaných nad samoživitelkami) (Paugam in Keller, 2013). Van der Land, Doff (2010) identifikují ve svém výzkumu způsob zvládání nazývaný „*zmenšení vlastního světa*“. V rámci tohoto způsobu zvládání se objevují prvky diskreditace druhých, popisovaných také Paugamem, kdy mnoho dotazovaných chtělo mluvit téměř výhradně o způsobu, jakým se jejich čtvrt změnila za posledních pět až deset let k horšímu, a vinili z této změny nově přistěhované obyvatele, mnohdy imigranty z jiných zemí. Gaulejac, Leonétti (in Keller, 2013) taktéž popisují způsob zvládání své situace pomocí prvků diskreditace druhých, kdy si jedinci chrání zbytky své sebeúcty tím, že zesměšňují nebo považují za „divné“ ty, kteří je stigmatizují.

Adaptace na život v chudobě a ve vyloučení se může podle autorů Gaulejaca, Léonetti (in Keller, 2013) uskutečnit pomocí „*instrumentalizace situace*“, která svou podstatou částečně koresponduje s „*rozmrzelou autonomií*“ od Duvoux (in Keller, 2013). Sociálně potřebný člověk navenek přiznává, a často i přehání svou inferioritu, aby výměnou získal nabízenou pomoc, je obsažen prvek přetvářky a hry. Sirovátka (2000) ve svém výzkumu příjemců sociálních dávek označuje skupinu osob užívající tento způsob zvládání jako „*pečlivě kalkuluji*“. Uvádí, že představitelé tohoto typu někdy střídají sociální dávky a zaměstnání, někdy jsou dlouhodobě závislí na sociálních dávkách, v každém případě jsou na trhu práce silně marginalizovanou skupinou. Nejčastěji se jedná o nekvalifikované pracovníky a pracovnice, kteří zjevně kalkulují a srovnávají sociální dávky a mzdy garantující životní minimum. Pokud pracují, jsou jejich výdělky

¹⁸ V originále „*exit*“.

nízké, blízké úrovni životního minima, zaměstnání je mnohdy nejisté a nestabilní. „Hovoří někdy o tom, že přijetí nejistého a špatně placeného zaměstnání nestojí za riziko ztráty nároků na dávky.“ (Sirovátka, 2000: 192). Tento způsob zvládání je postaven na modelu „*racionální volby*“ od Ellwooda. Racionální volba však mnohdy zahrnuje více aspektů než pouhou kalkulaci mezi životním minimem a očekávanou mzdou. Jde například také o možnost sladit práci s péčí o děti, zájem o aktivitu či možnost být v kolektivu. V některých případech jde o snahu zbavit se stigma nezaměstnaného anebo o dosažení nezávislosti (Sirovátka, 2000). „Instrumentalizaci situace“ je možné najít také u „*strategických uživatelů*“ Leiseringa a Leibfrieda (1999), kteří vidí v sociální podpoře jeden z nástrojů umožňujících jim žít určitým životním stylem. Nemají problém přihlásit se o podporu, ke které přistupují jako k jednomu ze zdrojů příjmů. Obvykle to jsou oni sami, kdo rozhodují o tom, že budou nějakou dobu bez práce. Je to součást jejich plánu.

Riziko uplatnění „instrumentalizace situace“ je v tom, že se druzí můžou na dotyčného dívat se stejným despektem, s jakým k sobě přistupuje on sám (Gaulejac, Léonetti in Keller, 2013).

Jiným projevem adaptace na chudobu je liberální a pozitivní přístup podpořený sociálními interakcemi se sousedy, které jsou celkově harmonické a založené na vzájemném respektu. Obyvatelé se zaměřují na to, co je ve čtvrti dobré (van der Land, Doff, 2010). Leisering, Leibfried (1999) označují takové jedince za „*pragmatické bojovníky*“ používající sociální podporu jako prostředek k dalším cílům. Dokážou se přizpůsobit omezeným finančním možnostem a přesto uskutečnit svá drobná přání. Wadsworth (2012) v této souvislosti píše o sekundární kontrole, která zahrnuje způsoby zvládání: „*přijetí*“ – tedy uvědomění si, že změna okolností je nepravděpodobná; „*rozptýlení*“ – zapojení se do aktivit, které odvedou pozornost od obtížné, stresující situace; „*pozitivní myšlení*“ – snaha o vidění kladných stránek v období stresu; „*přerámování*“ – člověk uvažuje nad tím, co mu situace přináší a co se z ní může naučit. Tento „balík“ způsobů zvládání je užitečný zvláště u problémů, nad kterými má daný jedinec jen malou kontrolu. Pro situaci zvládání chudoby jsou proto velmi relevantní, zvláště z toho důvodu, že chudoba je mnohdy asociována se strukturálními bariérami, pocity bezmoci a ztráty kontroly. Nápomocná v těchto situacích může být sociální podpora ze strany rodiny (finanční podpora, pomoc s péčí o děti), nicméně chudoba často dostupnost takovéto podpory snižuje. Určitou alternativou může být zvládání pomocí víry. Náboženství a příslušnost k určité náboženské skupině může poskytnout dostupné zdroje, sociální síť, přijetí, respekt a ocenění.

Podobné způsoby zvládání lze najít v komparativním výzkumu domácností v podmínkách nejisté prosperity, který uskutečnili Budowski, Tillmann, Keim, Amacker (2010). Jiným způsobem adaptace na nepříznivou situaci je její **pasivní forma**. Jedinci volí adaptaci na problémy, nebo přinejmenším jejich přijmutí, což bývá spojeno s rezignací na to, že ostatní v okolí změní své chování. Akceptace situace není pozitivně motivována, ale je spíše výsledkem rezignovaného přístupu k tomu, že by ostatní obyvatelé čtvrti mohli změnit své chování. V této podobě se objevují narušené sousedské vztahy (van der Land, Doff, 2010). Sirovátka (2000) popisuje adaptaci na život na sociálních dávkách, kdy v některých případech dochází vlivem zdravotního postižení či osamělosti k úpadku aspirací a pasivitě. Další kategorií příjemců dávek, kterou autor rozlišuje, je možno charakterizovat oslabeným zájmem o legální pracovní trh. V domácnostech s větším

počtem malých dětí a špatnou vyhlídkou obou partnerů na legální práci může u žen dojít k trvalé orientaci na ekonomickou neaktivitu.

Naprosto odlišné reakce na obtížnou situaci v sobě zahrnují **defenzivní způsoby zvládání**, které naznačují, že se jedinci se svou životní situací nesmířili.

Jedním z defenzivních způsobů je „**naprostá rezignace**“, konec hledání východisek a přijetí negativního obrazu sebe sama. Veškerá realita je redukována pouze na momentální přítomnost a je naplněna jen uspokojováním bezprostředních potřeb na minimálně uspokojivé úrovni. V této situaci se lidé neváhají obracet na sociální služby. Strídají přitom sebeponižování a agrese (Gaulejac, Léonetti in Keller, 2013). Pokud začne být zřejmé, že poskytovaná pomoc ke zlepšení situace nevede, mohou jedinci volit jako způsob zvládání tzv. „**rozmrzelou autonomii**“, snaží se všemožně zvýraznit svou křehkost, aby zdůvodnili, proč nemohou dostát požadavkům sociální práce na jejich autonomii (Duvoux in Keller, 2013). Sirovátka (2000) v rámci provedeného výzkumu identifikoval jedince, kteří dlouhodobě či vůbec nikdy nepracovali. Tyto osoby obvykle dříve neměly dobré zaměstnání a/nebo předpoklady takové zaměstnání získat. Nepůsobí zde žádný tlak sociálně odpovědné role – bydlí mnohdy u rodičů a příbuzných a participují na jejich domácnosti. S nízkými sociálními dávkami přežívají, často ale jen díky pomoci svého sociálního okolí. Leisering, Leibfried (1999) popisují omezený počet lidí v roli „obětí“. Tito lidé jsou dlouhodobě bez práce, domnívají se, že nalézt práci není v jejich silách, a tak zůstávají závislí na sociální podpoře. Zažívají pocity beznaděje a nemohoucnosti.

Další identifikovaný defenzivní způsob zvládání situace shrnují autoři van der Landa, Doff (2010) větou „**neodcházejme ani se neadaptujeme, pojďme s tím něco dělat**“. Konkrétně je zde ukryto chování zaměřené na udržení kontroly života v místě bydliště, i za cenu fyzické intervence obyvatel čtvrti. Patří sem také snaha organizovat společenské události (například muzikál, ve kterém se jako účastníci setkávají mladí lidé různého etnického původu), snahou je posílit vzájemné kontakty obyvatel dané lokality. U loajálního obyvatele je více pravděpodobné, že si zvolí tento způsob „**vyjádření se**“. „Vyjádření se“ je aktivní taktikou projevení nespokojenosti slovně, realizovanou individuálně či kolektivně. Zahrnuje aktivní snahu o změnu okolností (van der Land, Doff, 2010). Leisering, Leibfried (1999) takové osoby nazývají „**životními bojovníky**“. Jsou jimi jedinci, kteří mají své velké sny, ale také konkrétní představu, jak by měla jejich budoucnost vypadat. Wadsworth (2012) uvádí „primární kontrolu“ neboli „aktivní zvládání“, které zahrnuje: „**řešení problému**“, „**vyjadřování**“ a „**zvládání emocí**“ jako dílčí způsoby aktivního zvládání obtížné situace. Zároveň vymezuje, že chudoba často taková řešení podlamuje. Proto by při práci s lidmi v chudobě měly být ustaveny takové intervence, které by zahrnovaly nácvik těchto dovedností.

Dubet (in Keller, 2013) jako jeden z prvních sociologů systematicky zkoumal reakce mladých lidí ve věku 16 až 25 let, často potomků imigrantů, na život na předměstích velkých měst. Pro jejich chování je příznačné nepředvídatelné střídání stavu hluboké apatie s náhlými výbuchy nekontrolovaného hněvu. Žijí v prostředí trvalé nejistoty, ve světě mimořádně chudém na stimulaci. Mají sice hodně času, ale málo peněz. Nemají prostředky na to, aby se odstěhovali do jiné čtvrti. Tito mladí lidé mají problémy s identitou. Nemají minulost, na kterou by rádi vzpomínali, a na budoucnost raději vůbec nemyslí. Zbývá jim jen přítomný okamžik a bezprostřední zážitek. Odmítají solidaritu s druhými, protože jim také nikdo nepomůže. Uznávají kult síly a věří, že

skutečně svobodný je pouze ten, kdo je silnější než druzí. Tuto reakci na život v sociálním vyloučení Keller (2013) souhrnně nazývá „*vybušnou nostalgii*“. Také Gaulejac, Léonetti (in Keller, 2013) mluví o podobném způsobu zvládání. Lidé se zbavují pocitů viny tím, že ji hodí na druhé a na systém. Kolísají mezi pokušením se do systému přeci jen zařadit a touhou naprosto jej odmítnout.

Keller (2013) na základě textu autorů Gaulejaca, Léonetti popisuje další defenzivní způsob „*únik z reality*“. Jeho mírnější podobou je popírání situace, do níž se člověk dostal. Situace je zlehčována a přikrašlována, vlastní možnosti přeceňovány. Lidé sociálně vyloučení nejednou sní o tom, že odejdou jinam a začnou nový život. Je však krajně nepravděpodobné, že by se jim to podařilo. Konfrontace se skutečnou realitou bývá nejednou blokována konzumací alkoholu a drog. Wadsworth (2012) popisuje podobné únikové způsoby zvládání. Obsahují především „*vyhýbání*“, „*popření*“ a „*zbožné přání*“. Pokud se člověk snaží popřít své finanční problémy, je nepravděpodobné, že se mu toto podaří dlouhodobě. Výsledně bude stejně se situací konfrontován a může se cítit o to hůře, protože bude navíc čelit pocitům viny a nekompetentnosti, že svou situaci neřeší. Proto je doporučováno podporovat u jedinců aktivní způsoby zvládání situace.

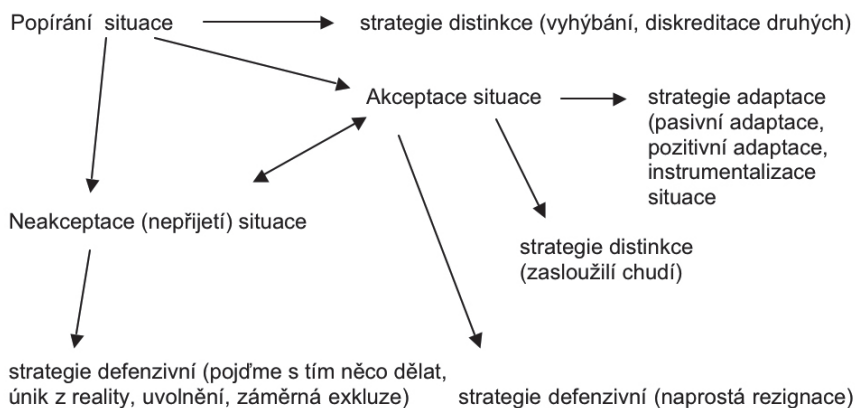
Popsané způsoby zvládání obtížné životní situace je možno, jak jsme již uvedli, přiřadit k fázím sociální diskvalifikace, podle toho, zda si daný jedinec tuto situaci připouští či nikoliv (popírání); pokud si tuto situaci připustí, zda ji akceptuje, či dochází k jejímu odmítání (neakceptaci) (viz Obrázek 1). V praxi je velice pravděpodobné, že dochází k prolínání jednotlivých způsobů zvládání v různých situacích. Stejně jako není možné vysledovat lineární posun mezi jednotlivými fázemi sociální diskvalifikace, není možné jednoznačně určit jednotlivé způsoby zvládání v jejich „čisté“ podobě. Jednotlivé osoby mohou navíc disponovat více způsoby zvládání životní situace a různě je kombinovat.

Obrázek 1 Způsoby zvládání ohrožení chudobou a chudoby a fáze sociální diskvalifikace¹⁹

¹⁹ Zdroj: vlastní zpracování

Dynamiku jednotlivých způsobů zvládání jsme se pokusili zachytit v Obrázku 2.

Obrázek 2 Reakce na zhoršující se situaci²⁰

Shrnutí kapitoly

V literatuře jsme identifikovali 31 způsobů zvládání ohrožení chudobou a chudoby. Na základě jejich analýzy jsme vytvořili tři základní zastřešující kategorie, kterými jsou distinkce, adaptace a defenze. Následně jsme popsali dílčí typy způsobů zvládání v každé z kategorií a přiřadili je k fázím sociální diskvalifikace. Předmětem naší pozornosti byla také role sociální práce v jednotlivých způsobech zvládání.

²⁰ Zdroj: vlastní zpracování

3 METODOLOGIE VÝZKUMU ZPŮSOBŮ ZVLÁDÁNÍ CHUDOBY A OHROŽENÍ CHUDOBOU DOMÁCNOSTMI RODIN S NEZLETILÝMI DĚTMI

Alice Gojová, Vendula Gojová, Eliška Lindovská, Eva Nedomová, Iva Tichá, Kamila Vondroušová

Nejen z předchozích kapitol je zřejmé, že chudoba je stále závažnějším celospolečenským jevem, zejména pak rostoucí míra chudoby dětí. Sociální práce je nemálo kritizována za svou neefektivnost v postupech řešení tohoto jevu, stejně jako v nečinnosti v oblasti prevence. Přesto nelze říci, že by sociální pracovníci byli nevytíženi. Co tedy mohou dělat jinak, aby jejich činnost více přispívala nejen k řešení, ale i prevenci života v chudobě? Při hledání odpovědi na tuto otázku vidíme užitečnost ve snaze poznat, jak se rodinám samotným daří zvládat život v chudobě a jak jednájí, když se ocitnou v ohrožení chudobou.

3.1 Cíl a strategie výzkumu

Popis výzkumného problému

Klasická i nová sociální rizika jsou úzce svázána s tématem chudoby, které je provázáno selháváním tří základních pilířů sloužících k redukci starých sociálních rizik průmyslové společnosti: selhávání rodinného pilíře v podobě rostoucí křehkosti rodin; selhávání pilíře trhu práce v podobě prekarizované práce; změny v systémech pojištění jako následku poklesu solidarity uvnitř společnosti (Keller, 2011).

Keller (2011) popisuje proces individualizace, který v kombinaci s vystavením novým sociálním rizikům vede k propadu středních vrstev. Střední vrstvy se tak dostávají mezi ohrožené chudobou, případně se do chudoby přímo propadají.

Jednou z ohrožených skupin chudobou jsou rodiny s nezletilými dětmi, především pak osamělí rodiče a rodiny se třemi a více dětmi (Šustová, 2013). Život v chudobě přináší dětem, ale i jejich rodičům řadu rizik, které jsou popsány v teoretické části. Sociální práce v řešení chudoby a ohrožení chudobou selhává. Právě výzkum způsobů zvládání chudoby a ohrožení chudobou považujeme za významný pro nalezení efektivních způsobů pomoci těmto rodinám. Předpokládáme, že poznání způsobů, kterými rodiny svoji situaci chudoby a ohrožení chudobou zvládají, je významné pro inovaci a (re)konstrukci metod sociální práce.

Předmětem výzkumu jsou tedy způsoby zvládání chudoby a ohrožení chudobou. Objektem pak domácnosti rodin s nezletilými dětmi.

Cíl výzkumu

Cílem výzkumu je na základě analýzy životní situace domácností rodin s nezletilými dětmi v různých fázích sociální diskvalifikace a způsobů, kterými tyto situace zvládají, získat informace a podklady pro inovace sociální práce s rodinami s nezletilými dětmi, které v chudobě žijí nebo jsou jí ohroženy.

Hlavní výzkumná otázka

Jaké jsou způsoby zvládání chudoby nebo ohrožení chudobou v jednotlivých fázích sociální diskvalifikace, ve kterých se domácnosti rodin s nezletilými dětmi nachází a jakou roli v těchto způsobech hraje sociální práce?

Na základě výše uvedených teoretických východisek byla formulována jedna hlavní hypotéza a tři dílčí hypotézy.

Hlavní hypotéza

Mezi způsoby zvládání chudoby a fázemi sociální diskvalifikace domácností rodin s nezletilými dětmi existuje závislost.

Dílčí hypotézy

DH1: U domácností rodin s nezletilými dětmi neexistuje závislost mezi fází sociální diskvalifikace a jejím zvládáním založeným na distinkci.

DH2: U domácností rodin s nezletilými dětmi existuje závislost mezi životem v chudobě a jeho zvládáním založeným na adaptaci.

DH3: U domácností rodin s nezletilými dětmi existuje závislost mezi životem v chudobě a jeho zvládáním defenzivními způsoby.

Strategie výzkumu

Pro účely výzkumu byla zvolena kvantitativní výzkumná strategie, metoda strukturovaného rozhovoru.

3.2 Popis konstrukce strukturovaného rozhovoru

Výzkum je tedy orientován na identifikaci způsobů zvládání domácností rodin s nezletilými dětmi, přičemž objekt výzkumu dělíme na dvě skupiny dle fáze jejich

sociální diskvalifikace – na rodiny chudé (ve fázi závislosti) a na rodiny ohrožené chudobou (ve fázi fragility). Pro konstrukci strukturovaného rozhovoru bylo tedy zapotřebí operacionalizovat jak způsoby zvládání, tak fáze sociální diskvalifikace.

Operacionalizace způsobů zvládání obtížných situací

Každá z daných „kategorií“ způsobů zvládání v sobě zahrnuje určité stěžejní charakteristiky, které byly použity při identifikování a rozpracování jednotlivých znaků způsobů zvládání při tvorbě otázek a variant odpovědí řízeného rozhovoru.

Stěžejní charakteristiky způsobů zvládání jsme vypracovali do podoby dílčích ukazatelů: situace členů rodin na trhu práce, finanční situace rodiny, subjektivní hodnocení životní situace rodiny (v této kategorii jsme se zaměřili na prožívání, hodnoty a postoje a pak specificky na postoje k řešení potíží), sociální život rodiny a vnímání sociální práce.

Tabulka 3 Přehled ukazatelů²¹

Ukazatele	Čísla otázek v rozhovoru
Situace členů rodiny na trhu práce	9–22
Finanční situace rodiny	23–33
subjektivní hodnocení životní situace rodiny – prožívání, hodnoty a postoje	34–50
subjektivní hodnocení životní situace rodiny – postoje k řešení	35–39, 50, 58, 49
Sociální život	51–57
Vnímání sociální práce	60–71

Jak je již patrné z počtu otázek rozhovoru, velmi jsme se potýkali s počtem otázek a usilovali o kompromis mezi přesností měřicího nástroje a srozumitelností a časovou únosností jednotlivých otázek. Zvažovali jsme i pořadí jednotlivých témat.

Pro každý způsob zvládání chudoby a ohrožení chudobou byly definovány klíčové indikátory, typické znaky pro daný způsob na základě jeho popisu v literatuře. Na rozdíl od zdrojové zahraniční literatury jsme nepracovali s indikátorem „situace v oblasti bydlení“. Českou situaci považujeme za specifickou. Popis a analýza situace v oblasti bydlení domácností s nezletilými dětmi bude výstupem výzkumu, byla jí věnována samostatná sada otázek.

²¹ Zdroj: vlastní zpracování

A. Způsoby distinkce

A1 – „Zasloužili chudí“

Sociálně potřební poukazují na to, že na rozdíl od druhých pomoc nezneužívají. V situaci individuálního selhání na trhu práce poukazují na své jiné důležité sociální role: zejména výchovu dětí. Jejich sociální situace je neuspokojivá, proto je využívána sociální pomoc. Zasloužili chudí spolupracují se sociálními pracovníky. Deklarují, že na tuto pomoc mají nárok.

Tabulka 4 Operacionalizace způsobu A1 „Zasloužili chudí“²²

Ukazatel	Indikátor	Otázka	Odpověď (u vícečetných odpovědí výskyt alespoň jedné varianty)
Situace členů rodiny na trhu práce	Distančují se od neformálního trhu práce (tedy zneužívání sociální pomoci)	14 – „ <i>Jaký máte názor na existenci „černého trhu práce“ Vy?</i> “	c) nesouhlasím s tím, snižuje to možnosti legální práce
Subjektivní hodnocení životní situace rodiny – prožívání, hodnoty a postoje	Popisují se jako chudí nebo spíše chudí	46 – „ <i>Kam byste zařadil/a sebe a svou domácnost?</i> “	a) velmi chudí b) spíše chudí c) ani chudí, ani bohatí
Subjektivní hodnocení životní situace rodiny – postoje k řešení	Deklarují, že chtějí svoji situaci změnit	35 – „ <i>Když se zamyslíte nad Vaším současným životem, je něco, co by jste v něm změnil/a?</i> “	a) ano
Vztah k sociální práci	Respektují podmínky sociální práce, považují ji za důležitou pro svůj život	62 – „ <i>Můžete prosím sdělit Váš názor na to, jak vidíte potřebnost sociální práce?</i> “	a) sociální práce je potřebná, i pro mne
		67 – „ <i>Jak hodnotíte požadavky, které na Vás sociální pracovníci mají/měli? (co od Vás očekávají, co Vám radí, že máte udělat, apod., ...)</i> “	a) požadavky jsou pochopitelné a plním je, protože mi pomáhají řešit mou situaci
	V situaci selhávání na trhu práce poukazují na své jiné důležité sociální role – zejména péči o děti a jejich výchovu.	70 – „ <i>Považujete za správné, že jsou pozastaveny sociální dávky těm rodičům, jejichž děti do školy pravidelně nechodí?</i> “	a) souhlasí s pozastavením sociální dávek rodičům, jejichž děti nechodí pravidelně do školy

Další podmínkou pro zařazení rodiny do tohoto způsobu je existence určité fáze sociální diskvalifikace – viz operacionalizace níže.

²² Zdroj: vlastní zpracování

A2 – „Vyhybání“

Jedinci se distancují od prostředí, ve kterém žijí. Snaží se zakrýt svoji křehkost, což může být vykládáno jako neochota plnit roli pomoženého. Je to však jejich snaha udržet si individuální a sociální identitu tváří v tvář administrativnímu a stigmatizujícímu postupu. Takoví lidé bývají v tíživé situaci často krátce, jedná se o nedávnou ztrátu „životních jistot“ – například ztráta zaměstnání, partnera, zdraví. Snaží se o nezávislost na sociálním systému. V jiné podobě se může jednat o omezení kontaktu s okolím, spojeného s nedůvěrou v místní oficiální instituce a sousedské vztahy.

Tabulka 5 Operacionalizace způsobu A2 „Vyhybání“²³

Ukazatel	Indikátor	Otázka	Odpověď
Finanční situace – subjektivně ji nadhodnocuje vzhledem k objektivní situace	Příjmy na živobytí vystačí	25 – „ <i>Vystačí Vám tyto Vaše příjmy na živobytí?</i> “	a) ano, zcela b) spíše ano c) někdy vystačí, někdy nevystačí
	Spokojenost s příjmy domácnosti	26 – „ <i>Jak moc jste s příjmy Vaší domácnosti spokojen/a?</i> “	a) zcela spokojen b) spíše spokojen c) ani spokojen, ani nespokojen
Subjektivní hodnocení životní situace rodiny – prožívání, hodnoty a postoje	Nemá obavu z chudoby do 1 roku	48 – „ <i>Obáváte se v blízké budoucnosti (v době do jednoho roku) chudoby?</i> “	c) ne, spíše se neobávám d) ne, rozhodně se neobávám e) neřeším to, nepřemýšlím nad tím
	Autonomie – daří se mu „mít život ve svých rukou“, mít svoji situaci pod kontrolou	43 – „ <i>Daří se Vám podle Vašeho názoru „mít život ve svých rukou“? Mít svou situaci pod kontrolou?</i> “	a) ano, zcela b) spíše ano c) ani ano, ani ne
Sociální život rodiny	Nedůvěra v instituce – především v ÚP, který vyplácí dávky, podporu v nezaměstnanosti, sociálním odborům a finančnímu poradenství	55 – „ <i>Můžete, prosím, říci jakou důvěru máte v to, že následující instituce vyřeší Vaše problémy?</i> “	Spíše nedůvěřuje nebo zcela nedůvěřuje ÚP (dávky, nezaměstnanost), sociální odbory a finanční poradny

²³ Zdroj: vlastní zpracování

Vztah k sociální práci	Sociální práci nevyužívá nebo jen jednorázově nebo krátkodobě	63 – „Využil/a jste Vy nebo někdo z Vaší domácnosti již někdy pomoci sociální práce, sociálních služeb?“	a) ne, ještě nikdy
		64 – „O jaký typ spolupráce se jedná/ jednalo?“	b) krátkodobá spolupráce (do 3 měsíců) c) pouze jednorázová návštěva/ pomoc

Další podmínkou pro zařazení rodiny do tohoto způsobu je existence určité fáze sociální diskvalifikace – viz operacionalizace níže.

A3 – „Diskreditace druhých“

Ze zhoršení okolních podmínek viní druhé, často nově přistěhovalé obyvatele, vyvyšují se nad ostatními, jsou lepší než druzí. Chrání si zbytky své sebeúcty tím, že zesměšňují nebo považují za „divné“ ty, kteří je stigmatizují.

Tabulka 6 Operacionalizace způsobu A3 „Diskreditace druhých“²⁴

Ukazatel	Indikátor	Otázka	odpověď
Situace členů rodiny na trhu práce	Svoji situaci na trhu práce vnímá jako obtížnou – je obtížné získat pracovní místo	21 – „Myslíte si, že získat pracovní místo je pro Vás:“	d) spíše obtížné e) velmi obtížné
	Za obtížemi vidí diskriminaci	22 – „Proč by bylo pro Vás obtížné pracovní místo získat? (Je možno označit více variant odpovědi)“	d) kvůli diskriminaci e) pracovní místa jsou, ale jsou obsazována levnou pracovní silou ze zahraničí
Sociální vztahy	Společnost je k němu nespravedlivá	53 – „Máte pocit, že k Vám byla společnost z nějakého pohledu nespravedlivá?“	b) ano
Subjektivní hodnocení životní situace rodiny – postoj k řešení	Pomoc vyhledává především u rodiny, známých atd., nechce upozorňovat na svoje problémy	58 – „Máte někoho, na koho se můžete v případě problémů obrátit? (Je možno označit více variant odpovědi)“	a) ano, hlavně na rodinu b) ano, hlavně na známé, přátele a sousedy e) spoléhám hlavně sám na sebe

²⁴ Zdroj: vlastní zpracování

Další podmínkou pro zařazení rodiny do tohoto způsobu je existence určité fáze sociální diskvalifikace – viz operacionalizace níže.

B. Způsoby adaptace

B1 – „Pasivní adaptace“

Volí adaptaci na problémy, přijímají je, a rezignují na změnu. Nevidí možnost změny. Často mají negativní obraz sebe sama. Sociální pomoc využívají, mají však oslabený zájem o legální pracovní trh. Dochází k úpadku aspirací a pasivitě.

Tabulka 7 Operacionalizace způsobu B1 „Pasivní adaptace“²⁵

Ukazatel	Indikátor	Otázka	Odpověď
Situace členů rodiny na trhu práce	Získání pracovního místa je obtížné	21 – „ <i>Myslíte si, že získat pracovní místo je pro Vás:</i> “	c) ani jednoduché, ani obtížné d) spíše obtížné e) velmi obtížné
	Nespokojenost se současnou životní situací	34 – „ <i>Když zvážíte všechny okolnosti Vašeho života (bydlení, zaměstnanost, finance): Jak jste spokojen/a se svou současnou životní situací ?</i> “	c) ani spokojen, ani nespokojen d) spíše nespokojen e) velmi nespokojen
	Negativní obraz sebe sama	42 – „ <i>Když se zamyslíte nad svým životem, máte pocit, že jste</i> “	c) ani úspěšný, ani neúspěšný d) spíše neúspěšný e) velmi neúspěšný
Subjektivní hodnocení životní situace rodiny – prožívání, hodnoty a postoje	Mají svou situaci pod kontrolou	43 – „ <i>Daří se Vám podle Vašeho názoru „mít život ve svých rukou“? Mít svou situaci pod kontrolou?</i> “	c) ani ano, ani ne d) spíše ne e) vůbec ne

²⁵ Zdroj: vlastní zpracování

Subjektivní hodnocení životní situace rodiny – postoje k řešení	Nevidí možnost změny nebo ji vnímá jako nerealistickou nebo jako časově velmi vzdálenou	35 – „Když se zamyslíte nad Vaším současným životem, je něco, co byste v něm změnil/a?“	b) ne
		37 – „Myslíte si, že je změna v této oblasti možná, uskutečnitelná?“	c) změna je docela nepravděpodobná d) ke změně nemůže rozhodně dojít
		38 – „Za jak dlouho, podle Vás, může ke změně dojít?“	c) za velmi dlouho, až v daleké budoucnosti
Vztah k sociální práci	Služby sociální práce využívá	63 – „Využil/a jste Vy nebo někdo z Vaší domácnosti již někdy pomoci sociální práce, sociálních služeb?“	b) ano
		64 – „O jaký typ spolupráce se jedná/ jednalo?“	a) dlouhodoběji b) krátkodobá spolupráce

Další podmínkou pro zařazení rodiny do tohoto způsobu je existence určité fáze sociální diskvalifikace – viz operacionalizace níže.

B2 – „Pozitivní adaptace“

Jedinci se zaměřují na to, co je dobré. Na své situaci se snaží nacházet kladné stránky, případně se zapojují do jiných aktivit, které považují za důležitější než svou složitou situaci. Vyznávají hodnoty nemateriální povahy. To, co není v dosahu, berou jako nedůležité. Vnímají, že okolnosti je obtížné změnit. Spoléhají se na pomoc rodinných členů (zvláště na finanční a materiální pomoc) a na systém sociální pomoci. Může se objevit bydlení u příbuzných. Často se jedná o matky samoživitelky.

Tabulka 8 Operacionalizace způsobu B2 „Pozitivní adaptace“²⁶

Ukazatel	Indikátor	Otázka	Odpověď
Situace členů rodiny na trhu práce	Získání pracovního místa je spíše obtížné – okolnosti života berou spíše jako hůře ovlivnitelné.	21 – „Myslíte si, že získat pracovní místo je pro Vás.“	c) ani jednoduché, ani obtížné d) spíše obtížné e) velmi obtížné

²⁶ Zdroj: vlastní zpracování

Finanční situace	Příjmy jim na živobytí vystačí – svoji situaci se snaží vnímat pozitivně	25 – „ <i>Vystačí Vám tyto Vaše příjmy na živobytí?</i> “	b) spíše ano c) někdy vystačí, někdy nevystačí
	Nemají téměř žádné úspory	27 – „ <i>Někteří lidé mají něco ušetřeno, jiní nemají nic. Jak je to s Vámi? Máte jako domácnost nějaké úspory?</i> “	a) žádné nemáme b) ano, méně než 10 000 Kč
Subjektivní hodnocení životní situace rodiny – prožívání, hodnoty a postoje	Se svoji životní situací je subjektivně spokojený	34 – „ <i>Když zvážíte všechny okolnosti Vašeho života (bydlení, zaměstnanost, finance): Jak jste spokojen/a se svou současnou životní situací ?</i> “	a) velmi spokojen b) spíše spokojen
	Jejich domácnost, i přesto že nemají např. žádné úspory neoznačují jako vyložené chudou, volí středové hodnoty	46 – „ <i>Kam byste zařadil/a sebe a svou domácnost?</i> “	b) spíše chudí c) ani chudí, ani bohatí d) spíše bohatí
	Orientace na hodnoty nemateriální povahy	41 – „ <i>Jak jsou pro Vás důležité následující hodnoty?</i> “	Jako zásadní nebo spíše důležité uvede: dobré zdraví, spokojený rodinný život, dobré vztahy se sousedy, přátelé a sociální vazby, duchovně orientovaný život, trávení volného času, práce pro druhé, pro společnost, pro přírodu, získávání informací o společnosti a o světě, tvůrčí činnost
	Situaci řeší s vnější podporou	58 – „ <i>Máte někoho, na koho se můžete v případě problémů obrátit? (Je možno označit více variant odpovědí)</i> “	a) ano, hlavně na rodinu b) ano, hlavně na známé, přátele a sousedy c) ano, hlavně na oficiální organizace d) ano, na někoho jiného
Vztah k sociální práci	Sociální práci vnímá spíše jako potřebnou	62 – „ <i>Můžete, prosím, sdělit, Váš názor na to, jak vidíte potřebnost sociální práce?</i> “	a) je potřebná, i pro mne b) je potřebná, ale ne pro mne c) není ani potřebná, ani nepotřebná

Další podmínkou pro zařazení rodiny do tohoto způsobu je existence určité fáze sociální diskvalifikace – viz operacionalizace níže.

B3 – „Instrumentalizace situace“

Sociálně potřební navenek přiznávají a často i přehánějí svou zranitelnost a snaží se získat nabízenou pomoc. Jednají účelově. Nemají problém se přihlásit o sociální pomoc, ke které přistupují jako k jednomu ze zdrojů svých příjmů. Je to skupina silně marginalizovaná na trhu práce, která někdy mluví o tom, že přijetí nejistého a špatně placeného zaměstnání nestojí za riziko ztráty nároků na dávky. Kalkulují a srovnávají mzdy a sociální dávky, někdy střídají sociální dávky a zaměstnání. Často jde o nekvalifikované pracovníky.

Tabulka 9 Operacionalizace způsobu B3 „Instrumentalizace situace“²⁷

Ukazatel	Indikátor	Otázka	Odpověď
Situace členů rodiny na trhu práce	při rozhodování, zda nastoupit do zaměstnání zvažuje především finanční stránku	13 – „Na co nejvíce hledíte při nástupu do zaměstnání?“	a) finančně se mi to vyplatí
	Neformální pracovní aktivity neodsuzuje, neodmítá, chápe je účelově	14 – „Jaký máte názor na existenci „černého trhu práce“ Vy?“	a) je dobře, že práce na černo existuje – je to jediná možnost, jak si ve špatné situaci polepšit b) je mi to jedno – kdo chce, ať si klidně na černo pracuje – je to jeho věc
Finanční situace	Deklaruje tíživost finanční situace	25 – „Vystačí Vám tyto Vaše příjmy na živobytí?“	d) spíše ne e) určitě ne
Subjektivní hodnocení životní situace rodiny - prožívání, hodnoty a postoje	Přiznává či přehání svoji zranitelnost – deklaruje se spíše jako chudý a velmi chudý	46 – „Kam byste zařadil/a sebe a svou domácnost?“	a) velmi chudí b) spíše chudí c) sni chudí, ani bohatí

²⁷ Zdroj: vlastní zpracování

Vztah k sociální práci	Sociální práci využívá	63 – „Využil/a jste Vy nebo někdo z Vaší domácnosti již někdy pomoci sociální práce, sociálních služeb?“	b) ano
	Postoj k lidem, kteří využívají pomoc – sociální práce je jeden ze zdrojů	71 – „Co si myslíte o lidech, kteří využívají pomoc sociálních pracovníků? (Je možno označit více variant odpovědí)“	c) je to přirozené žádat o pomoc, když je člověk v obtížné životní situaci e) dělají dobře, když se pomoc nabízí, tak proč ji nevyužít

Další podmínkou pro zařazení rodiny do tohoto způsobu je existence určité fáze sociální diskvalifikace – viz operacionalizace níže.

C. Způsoby defenzivní

C1 – „Pojďme s tím něco dělat“

Tito lidé se aktivně snaží změnit svou situaci, například kontrolou dění ve čtvrti, organizováním společenské události. Nevzdávají se, ve své situaci se angažují, jsou zapojeni v různých zájmových skupinách. Můžou spolupracovat se sociálními pracovníky, mají s nimi bezkonfliktní vztahy. I když jsou dlouhodobě nezaměstnaní, doufají, že práci naleznou. O své záležitosti se snaží sami postarat.

Tabulka 10 Operacionalizace způsobu C1 „Pojďme s tím něco dělat“²⁸

Ukazatel	Indikátor	Otázka	Odpověď
Subjektivní hodnocení životní situace rodiny - prožívání, hodnoty a postoje	Orientace na změnu	35 – „Když se zamyslíte nad Vaším současným životem, je něco, co byste v něm změnil/a?“	a) ano
	Zdůrazňování vlastní autonomie	43 – „Když se zamyslíte nad Vaším současným životem, je něco, co byste v něm změnil/a?“	a) ano, zcela b) spíše ano

²⁸ Zdroj: vlastní zpracování

Subjektivní hodnocení životní situace rodiny – postoje k řešení	Orientace na změnu	37 – „ <i>Myslíte si, že je změna v této oblasti možná, uskutečnitelná?</i> “	a) ke změně může rozhodně dojít b) změna je docela pravděpodobná
		38 – „ <i>Za jak dlouho, podle Vás, může ke změně dojít?</i> “	a) velmi brzy, tedy každým dnem b) za nějaký čas, je to otázka měsíců
	Změna vlastními silami, autonomie	39 – „ <i>Kdo, nebo co si myslíte, že k této změně přispěje nejvíce; kdo, nebo co nejvíce uvede „věci do pohybu“?</i> “	a) já sám
		40 – „ <i>Jak důležité jsou podle Vás následující věci, aby byl člověk v životě úspěšný?</i> “	Zásadní nebo velmi důležité: být ctižádostivý, usilovně pracovat
Sociální život	Preferuje dobré sociální vztahy, především v místě bydliště	41 – „ <i>Jak důležité jsou podle Vás následující věci, aby byl člověk v životě úspěšný?</i> “	Zásadní nebo velmi důležité: dobré vztahy se sousedy, bezpečí v místě bydliště
	Cítí se být součástí společnosti	54 – „ <i>Když se tedy znovu zamyslete nad tím, jaké máte ve společnosti možnosti Vy sám/ sama. Dá se říci, že se cítíte být součástí společnosti, do níž patříte, máte v ní své místo?</i> “	a) rozhodně ano b) spíše ano
Vztah k sociální práci	Požadavky sociálních pracovníků považuje za pochopitelné	67 – „ <i>Jak hodnotíte požadavky, které na Vás sociální pracovníci mají/ měli? (co od Vás očekávají, co Vám radí, že máte udělat, apod., ...)</i> “	a) jejich požadavky jsou pochopitelné, plním je, protože mi pomáhají řešit mou situaci b) jejich požadavky jsou pochopitelné, ale ve skutečném životě to tak nefunguje, proto je neplním
	Je pozitivně nastavený vůči spolupráci se sociálními pracovníky	66 – „ <i>Jak byste označil/a chování sociálních pracovníků k jejich klientům?</i> “	a) vstřícné d) partnerské

Další podmínkou pro zařazení rodiny do tohoto způsobu je existence určité fáze sociální diskvalifikace – viz operacionalizace níže.

C2 – „Únik z reality“

Lidé popírají situaci, do které se dostali, zlehčují a přikrašlují ji. Mnohdy přeceňují vlastní možnosti. Mohou vyjadřovat představy o změně bydliště, nalezení práce, ale podle objektivní situace je toto nereálné. Objevují se i pocity selhání, vlastní neschopnosti, sebeobviňování.

Tabulka 11 Operacionalizace způsobu C2 „Únik z reality“²⁹

Indikátor		Otázka	Odpověď
Subjektivní hodnocení životní situace rodiny - prožívání, hodnoty a postoje	Se svojí životní situací se cítí být spokojen	34 – „Když zvážíte všechny okolnosti Vašeho života (bydlení, zaměstnanost, finance): Jak jste spokojen/a se svou současnou životní situací?“	a) velmi spokojen b) spíše spokojen
	Cítí se být v životě úspěšný	42 – „Když se zamyslíte nad svým životem, máte pocit, že jste:“	a) velmi úspěšný b) spíše úspěšný
	Život se mu daří mít ve svých rukou	43 – „Daří se Vám podle Vašeho názoru „mít život ve svých rukou“? Mít svou situaci pod kontrolou?“	a) ano, zcela b) spíše ano
	Přeceňuje finanční situaci své rodiny	46 – „Kam byste zařadil/a sebe a svou domácnost?“	c) ani chudí, ani bohatí d) spíše bohatí e) velmi bohatí
	Obavy z chudoby do budoucna nemá	48 – „Obáváte se v blízké budoucnosti (v době do jednoho roku) chudoby?“	c) ne, spíše se neobávám d) ne, rozhodně se neobávám e) neřeším to, nepřemýšlím nad tím

²⁹ Zdroj: vlastní zpracování

Subjektivní hodnocení životní situace rodiny – postoje k řešení	Změnu chce	35 – „Když se zamyslíte nad Vaším současným životem, je něco, co byste v něm změnil/a?“	a) ano
	Věří v uskutečnitelnost změny	37 – „Myslíte si, že je změna v této oblasti možná, uskutečnitelná?“	a) ke změně rozhodně může dojít b) změna je docela pravděpodobná
	Ke změně dojde brzy	38 – „Za jak dlouho, podle Vás, může ke změně dojít?“	a) velmi brzy, tedy každým dnem b) za nějaký čas, je to otázka měsíců
Sociální život	Cítí se být integrovaný	51 – „Každý z nás žijeme ve společnosti, která nám dává nebo naopak nedává příležitosti uplatnit se, uspokojit, či neuspokojit naše potřeby. Jak je to s Vámi, jak se díváte na své možnosti a šance v následujících oblastech?“	Nemám nesmí být v žádné poloze

Další podmínkou pro zařazení rodiny do tohoto způsobu je existence určité fáze sociální diskvalifikace – viz operacionalizace níže.

C3 – „Naprostá rezignace“

Jde o „adaptovaný typ“, zejména dlouhodobě nezaměstnaných osob, které rezignovaly na etiku práce, mnohdy i na etiku rodiny. Svou křehkost se snaží všemožně zvýraznit, zdůvodňují, proč nemohou požadavkům sociální práce na autonomii dostát. Nemají důvěru v pracovní trh a nemají předpoklady získat dobré zaměstnání. Mnohdy bydlí u rodičů či příbuzných. Pobírají sociální dávky, spoléhají se na pomoc ze svého okolí. Mohou se objevit pocity beznaděje, nemohoucnosti.

Tabulka 12 Operacionalizace způsobu C3 „Naprostá rezignace“³⁰

Ukazatel	Indikátor	Otázka	Odpověď
Situace členů rodiny na trhu práce	Získání pracovního místa je velmi obtížné	21 – „ <i>Myslíte si, že získat pracovní místo je pro Vás:</i> “	e) velmi obtížné
Subjektivní hodnocení životní situace rodiny – prožívání, hodnoty a postoje	Se svojí současnou životní situací je velmi nespokojen	34 – „ <i>Když zvážíte všechny okolnosti Vašeho života (bydlení, zaměstnanost, finance): Jak jste spokojen/a se svou současnou životní situací ?</i> “	e) velmi nespokojen
	Cítí se jako velmi neúspěšný	42 – „ <i>Když se zamyslíte nad svým životem, máte pocit, že jste:</i> “	d) spíše neúspěšný e) velmi neúspěšný
	Svoji domácnost považuje za chudou	46 – „ <i>Kam byste zařadil/a sebe a svou domácnost?</i> “	a) velmi chudí b) spíše chudí
Subjektivní hodnocení životní situace rodiny – postoje k řešení	Ve svém životě nic měnit nechce, pokud ano, tak v realitě změny nevěří	37 – „ <i>Myslíte si, že je změna v této oblasti možná, uskutečnitelná?</i> “	c) změna je docela nepravděpodobná d) ke změně rozhodně nemůže dojít

Další podmínkou pro zařazení rodiny do tohoto způsobu je existence určité fáze sociální diskvalifikace – viz operacionalizace níže.

C4 – „Záměrná exkluze“

Z exkluze je dělán záměrný a chtěný proces. Dochází ke ztrátě zbytků bezpečí a k propadu v sociální situaci. Tito lidé si chtějí uchovat alespoň tu iluzi, že mají pod kontrolou svou vlastní sebedestrukci. Mohou vyjadřovat nespokojenost se svou tíživou situací, ale tvrdí, že je to jejich volba.

³⁰ Zdroj: vlastní zpracování

Tabulka 13 Operacionalizace způsobu C4 „Záměrná exkluze“³¹

Indikátor		Otázka	Odpověď
Subjektivní hodnocení životní situace rodiny - prožívání, hodnoty a postoje	Se svojí současnou životní situací jsou nespokojeni	34 – „Když zvážíte všechny okolnosti Vašeho života (bydlení, zaměstnanost, finance): Jak jste spokojen/a se svou současnou životní situací?“	c) ani spokojen, ani nespokojen d) spíše nespokojen e) velmi nespokojen
	Považují se za zcela autonomní	43 – „Dáří se Vám podle Vašeho názoru „mít život ve svých rukou“? Mít svou situaci pod kontrolou?“	a) ano, zcela b) spíše ano
	Sami sebe vnímají jako chudé	46 – „Kam byste zařadil/a sebe a svou domácnost?“	a) velmi chudí b) spíše chudí c) ani chudí, ani bohatí
Subjektivní hodnocení životní situace rodiny – postoje k řešení	Nechce změnu	35 – „Když se zamyslíte nad Vaším současným životem, je něco, co byste v něm změnil/a?“	b) ne
	Pokud ji chce, tak ji stejně považuje za nereálnou	38 – „Za jak dlouho, podle Vás, může ke změně dojít?“	c) za velmi dlouho, až v daleké budoucnosti

Další podmínkou pro zařazení rodiny do tohoto způsobu je existence určité fáze sociální diskvalifikace – viz operacionalizace níže.

C5 – „Uvolnění“

Viní druhé a systém za svou situaci, systém odmítají, ale na druhou stranu by se chtěli zařadit – kolísají. V extrémní podobě odmítají solidaritu, uznávají kult síly, žijí v prostředí trvalé nejistoty. Mají málo peněz a prostředků na to, aby se odstěhovali jinam. Nemyslí na budoucnost. Nespravedlnost vnímají jako obecnější rys – v extrémní podobě sympatizují s protesty, vandalismem. Situace druhých je jim lhostejná.

³¹ Zdroj: vlastní zpracování

Tabulka 14 Operacionalizace způsobu C5 „Uvolnění“³²

Ukazatel	Indikátor	Otázka	Odpověď
Situace rodiny na trhu práce	Spíše pozitivní vztah k neformálnímu trhu práce - v očích klientů lhaní a podvádění není vůči sociální administrativě příliš velkým prohřeškem	14 – „ <i>Jaký máte názor na existenci „černého trhu práce“ Vy ?“</i> “	a) je dobře, že práce na černo existuje – je to jediná možnost, jak si ve špatné situaci polepšit b) je mi to jedno, kdo chce, ať si klidně na černo pracuje – je to jeho věc
Subjektivní hodnocení životní situace rodiny - prožívání, hodnoty a postoje	Nespokojenost se současnou životní situací	34 – „ <i>Když zvážíte všechny okolnosti Vašeho života (bydlení, zaměstnanost, finance): Jak jste spokojen/a se svou současnou životní situací ?“</i> “	d) spíše nespokojen e) velmi nespokojen
	Vnímá se spíše jako oběť vnějších faktorů	40 – „ <i>Jak důležité jsou podle Vás následující věci, aby byl člověk v životě úspěšný?“</i> “	Zásadní nebo velmi důležité vnější faktory – pocházet z bohaté rodiny, pocházet ze vzdělané rodiny, znát ty správné lidi, doba, v níž žijeme, společnost, v níž žijeme, pohlaví, národnost
	Materiální hodnotová orientace	41 – „ <i>Jak jsou pro Vás důležité následující hodnoty?“</i> “	Zásadní nebo velmi důležité – peníze, společenské uznání, vlastní bydlení, vlastní auto

³² Zdroj: vlastní zpracování

Subjektivní hodnocení životní situace rodiny – postoje k řešení	Spíše sympatizují s protesty, vandalismem nebo ho tolerují	49 – „ <i>Co si myslíte o tom, že někteří chudí jsou naštvaní a dávají to najevo (např. zapalováním aut, rabováním obchodů, protesty, apod., ...)?</i> “	a) plně chápu jejich pohnutky a souhlasím s tím b) nechápu je, ale pokud to tak cítí, ať to dělají nebo ve volné odpovědi projev souhlasu s protesty atd.
Sociální život	Ve společnosti má omezené nebo žádné možnosti	51 – „ <i>Každý z nás žijeme ve společnosti, která nám dává nebo naopak nedává příležitosti uplatnit se, uspokojit, či neuspokojit naše potřeby. Jak je to s Vámi, jak se díváte na své možnosti a šance v následujících oblastech?</i> “	Má omezené možnosti nebo žádné v klíčových oblastech, tj. spotřeba a služby, zaměstnání, bydlení, zdravotní péče
	Pociťuje nespravedlnost	53 – „ <i>Máte pocit, že k Vám byla společnost z nějakého pohledu nespravedlivá?</i> “	b) ano

Další podmínkou pro zařazení rodiny do tohoto způsobu je existence určité fáze sociální diskvalifikace – viz operacionalizace níže.

Operacionalizace fází sociální diskvalifikace

Jak bylo popsáno v kapitole 1.2, využití mediánu příjmu jako indikátoru pro určení hranice chudoby považují někteří autoři za problematické (Pacáková, Hlavsa, 2011; Niemietz, 2010; Keller, 2011). Kritika vychází z multidimenzionálního přístupu a je nejčastěji směřována také k nedostatečnému zohlednění sociálního kontextu v dané zemi a opomíjení regionálních rozdílů. Sirovátka, Kofroň a Jahoda (2011) ještě přidávají ke kritice možné metodologické problémy při stanovení míry rizika chudoby.

Pro praktické měření chudoby nabízí variantu určení hranice chudoby Tomeš (2001). Opírá se o minimální úroveň příjmu, pod níž nastává stav chudoby, která je dána

právními normami. Jde o životní minimum, které představuje zákonem stanovenou hranici chudoby.

Životní minimum představuje minimální peněžní příjmy, které jsou nezbytné pro zajištění výživy a k uspokojení ostatních základních potřeb člověka. Vedle životního minima byl zaveden z důvodu větší motivace pro dospělé osoby v hmotné nouzi institut existenčního minima³³. Životní a existenční minimum je upraveno zákonem č. 110/2006 Sb., o životním a existenčním minimu, v platném znění, přičemž konkrétní částky specifikuje nařízení vlády č. 409/2011 Sb., o zvýšení částek životního minima a existenčního minima (MPSV, 2013).

Tabulka 15 Částky životního minima v Kč za měsíc³⁴

pro jednotlivce	3 410
pro první osobu v domácnosti	3 140
pro druhou a další osobu v domácnosti, která není nezaopatřeným dítětem pro nezaopatřené dítě	2 830
ve věku do 6 let	1 740
ve věku 6 až 15 let	2 140
ve věku 15 až 26 let (nezaopatřené)	2 450

Životní minimum osob, které se posuzují společně (pro účely zákona č. 110/2006 Sb., o životním a existenčním minimu), je součtem všech částek životního minima jednotlivých členů domácnosti (MPSV, 2013).

Životní minimum je rozhodující pro přiznání sociálních dávek a výpočet jejich výše. Pokud příjmy rodiny nedosahují výše životního minima nebo jeho určitého násobku (v současnosti je násobek 2,4), má rodina nárok na určité dávky státní sociální podpory (např. příspěvek na dítě, porodné). Životní minimum také plní rozhodující úlohu při posuzování hmotné nouze.

Pro účely tohoto výzkumu bylo nutné rozčlenit výzkumný vzorek/rodin do dvou skupin, a to fragilních a závislých. Proto bylo použito za indikátor označující hranici chudoby výše popsané **životní minimum**. Za rodiny chudé (závislé) byly tedy označeny ty rodiny, u nichž součet příjmů jednotlivých členů nedosahoval výše životního minima pro danou domácnost nebo byl na jeho hranici. Za rodiny ohrožené chudobou pak rodiny, jež byly nad úrovní životního minima a současně splňovaly alespoň jedno ze stanovených kritérií – nejistota současného zaměstnání člena domácnosti, nezaměstnanost alespoň jednoho člena domácnosti evidovaná na ÚP, celkové úspory domácnosti nedosahují 50 tis. Kč, člen domácnosti hodnotí situaci se splácením jakéhokoliv dluhu, hypotéky

³³ Existenční minimum je minimální hranicí peněžních příjmů, která se považuje za nezbytnou k zajištění výživy a ostatních základních osobních potřeb na úrovni umožňující přežít.

³⁴ Zdroj: MPSV (2013)

či úvěru za problematické. Tyto dimenze životních situací zkoumaných rodin byly zjišťovány v průběhu samotného rozhovoru.

Výše životního minima je dána zákonem pro jednotlivé členy domácnosti (viz Tabulka 15), čímž velmi pružně reaguje na zajištění minimální životní úrovně pro různé typy rodin. Rovněž vidíme pozitivum oproti mediánu příjmu v jednodušším matematickém výpočtu konkrétní částky životního minima pro konkrétní typ domácnosti.

FRAGILITA/OHROŽENÍ CHUDOBOU

Hlavním kritériem bude **hranice životního minima**. Domácnosti fragilní budou **nad hranicí životního minima**, zároveň však bude **alespoň 1 osoba vykazovat alespoň 1 znak** ve dvou následujících oblastech: **finanční situace, zaměstnání**.

Tabulka 16 Indikátory fáze fragility³⁵

Indikátor	Otázka	Odpověď
Příjem	23	Příjem nad hranicí životního minima do hodnoty 2,4 násobku životního minima
Finanční situace – malé úspory	27	a-e úspory do 100.000,-
Dluhy, jejichž splácení začíná představovat problém	32	b se splácením má domácnost problém
Nejistota současného zaměstnání	15	c-e ani jisté, ani nejisté – spíše nejisté, zcela nejisté
Nezaměstnanost alespoň jednoho z členů domácnosti	19	ano

ZÁVISLOST/ŽIVOT V CHUDOBE

Hlavním kritériem bude hranice příjmů na hranici či pod hranicí životního minima.

Tabulka 17 Indikátory fáze závislosti³⁶

indikátor	Otázka	odpověď
Příjem	23	Příjem na či pod hranicí životního minima

³⁵ Zdroj: vlastní zpracování

³⁶ Zdroj: vlastní zpracování

3.3 Organizace výzkumu

Vytvoření výběrového souboru

Výběrový soubor byl definován na základě záměrného účelového výběru (Miovský, 2006). Základním kritériem na výběrový souhlas bylo, aby se jednalo o domácnosti rodin s minimálně jedním dítětem do 15-ti let. Dalším požadavkem bylo, aby se jednalo o domácnost, kterou můžeme zařadit do kategorie „chudá“ nebo „ohrožena chudobou“. Předpokládali jsme, že část těchto rodin již bude v kontaktu se sociálními službami. Část respondentů jsme tedy oslovili přes organizace, které poskytují pomoc rodinám s dětmi. Další cestou bylo oslovení rodin přes školy. Výzkumník připravil informace o projektu na letáčky, kam rodiny mohly v případě zájmu o účast ve výzkumu uvést svoje kontaktní údaje. Třetím způsobem tvorby souboru byla technika sněhové koule. Rodiny, které se výzkumu účastnily, mohly poskytnout kontakt na rodiny další.

Tento způsob výběru s sebou nesl mnohá rizika a omezení výzkumu. Část respondentů byla oslovena „svými“ sociálními pracovníky. Jejich motivací mohla být ochota „vyhovět“ či „spolupracovat“ a ačkoliv byli ujistěni o nezávislosti tazatelů a výzkumníků, mohli své odpovědi přizpůsobovat domnělým očekáváním. Dalším omezením byla skutečnost, že výzkumu se účastnily často rodiny, které aktivně vyjádřily svůj zájem (např. vyplnily kontaktní lístek atd.).

Popsanými metodami se podařilo kontaktovat 262 rodinái, jejichž domácnosti tvořily objekty výzkumu.

Výběr tazatelů

Na sběru dat se podíleli studenti studijních oborů Fakulty sociálních studií Ostravské univerzity v Ostravě. Konkrétně bylo zapojeno 12 studentů doktorského studijního oboru sociální práce a 19 studentů navazujícího magisterského oboru sociální práce. Motivací studentů bylo získání odborných zkušeností s realizací výzkumu, které pak mohli využít při zpracovávání svých vysokoškolských kvalifikačních prací. Pro studenty/tazatele bylo realizováno školení, které je, v souladu s Hendlem (2008), seznámilo s konceptem výzkumu a připravilo na realizaci rozhovorů.

Předvýzkum

V rámci předvýzkumu byly ověřeny postupy navržené pro realizaci rozhovorů. Sledovali jsme především délku rozhovoru a jeho časovou náročnost. V rámci výzkumu došlo po realizaci předvýzkumu k dílčím úpravám některých otázek strukturovaného rozhovoru.

3.4 Sběr dat a metody analýzy dat

Sběr dat byl realizován v období **listopad 2012 až leden 2013**.

Průběh a délka strukturovaného rozhovoru velmi záležela na respondentovi a prostředí, ve kterém se rozhovor odehrával. Průměrný rozhovor trval cca 45 minut. Rozhovory probíhaly v různých prostředích, nejčastěji v domácnostech rodin nebo na pracovištích sociálních služeb. Respondentům byla nabízena možnost realizovat rozhovor na „neutrální“ půdě Fakulty sociálních studií OU. Přesto byly některé rozhovory vedeny v organizacích sociálních služeb. Tazatelé byli instruováni, aby se snažili zajistit dostatečně soukromý a klidný prostor pro jejich vedení. Především se jednalo o minimalizaci přítomnosti sociálních pracovníků organizace či dalších klientů.

Metody analýzy dat

Výzkum byl zpracován prostřednictvím statistického software **IBM SPSS verze 21**, za pomoci jednorozměrných, dvourozměrných a vícerozměrných metod.

Primárně byla provedena **jednorozměrná analýza** pro celý soubor 262 rodin, sloužící jako základní popis výběrového souboru. Třídění prvního stupně (třídění dle jedné proměnné, či jednorozměrná analýza) je založeno na rozdělení četností různých variant hodnot pro každou zkoumanou proměnnou a na výpočtu jejich souhrnných charakteristik. Metody jednorozměrné analýzy dat se liší dle typu proměnných, s nimiž pracujeme. Pro nominální proměnné byly vytvořeny frekvenční tabulky a grafy a vypočteny základní míry, jako je minimum, maximum a modus. Pro ordinální proměnné byly vytvořeny frekvenční tabulky a grafy a vypočteny základní míry, jako je minimum, maximum, modus a medián. Pro číselné proměnné byly vytvořeny pouze grafy rozložení četností a vypočteny základní míry centrální tendence (modus, medián, aritmetický průměr) a variability (variační rozpětí, rozptyl a směrodatná odchylka).

Po základní analýze celkového výběrového souboru bylo nutné přistoupit k selektivním metodám pro identifikaci jednotlivých rodin, využívajících konkrétní způsob zvládání chudoby a patřících do konkrétní fáze sociální diskvalifikace. Dle teoretického konceptu bylo vytvořeno 11 skupin rodin patřících do některé z uvedených způsobů zvládání (A1 až C5) a tři skupiny rodin patřících do konkrétní fáze sociální diskvalifikace. K tomuto účelu bylo využito především **metody výběru případů** (Select Cases), která je určena pro situaci, kdy z celkové datové matice potřebujeme vybrat pouze určitý podsoubor dat, který odpovídá zadaným klíčovým indikátorům (viz operacionalizace jednotlivých způsobů zvládání a fází sociální diskvalifikace). Z celkového souboru 262 rodin se 136 rodin do žádného způsobu zvládání vůbec nezařadilo (fáze sociální diskvalifikace u nich zařaditelná byla), a proto bylo nutné u této skupiny respondentů následně přistoupit také k dalšímu, podrobnému zkoumání za pomoci metod vícerozměrné analýzy.

Dále bylo přistoupeno k testování vztahů mezi způsoby zvládání chudoby a fázemi diskvalifikace, a to za pomoci **dvourozměrné analýzy kategorizovaných dat**. Podstata tohoto třídění druhého stupně spočívá v tom, že rozložení variant znaku jedné proměnné se třídí dle rozložení variant znaku druhé proměnné. Výsledkem této

analýzy je pak kontingenční tabulka představující dvourozměrné rozložení četností zkoumaných proměnných, z jejichž hodnot již lze usuzovat závislost či nezávislost dvou testovaných proměnných. Výsledná kontingenční tabulka má tak funkci jak popisnou, tak deduktivní. Pro potvrzení závislosti testovaných proměnných byla kontingenční tabulka podrobena testu nezávislosti – tzv. Chí-kvadrát testu. Dle výsledku signifikance Pearsonova Chí-kvadrát testu bylo možné stanovit, zda zkoumané proměnné jsou či nejsou na sobě statisticky závislé.

Popisné funkce kontingenčních tabulek bylo následně využito také při hledání závislosti mezi jednotlivými otázkami rozhovoru a zařazením dotazované rodiny do určitého způsobu zvládání a fází sociální diskvalifikace. Klasická kontingenční tabulka tak byla obohacena o třetí proměnnou, pomocí níž k rozkládání variant zkoumaných znaků docházelo.

Vícerozměrná analýza byla ve výběrovém souboru uplatněna především pro identifikaci typologických vlastností rodin, které nebylo možné zařadit do žádného způsobu zvládání a pro kontrolu uplatnitelnosti zvolených způsobů zvládání na výběrový soubor. K tomuto účelu byly použity především metody faktorové a klastrové analýzy.

Při aplikaci **faktorové analýzy** se vycházelo z předpokladu, že každá rodina využívá zažitě postupy a postoje, které jsou patrné ve vzájemných vztazích zkoumaných proměnných. Tento typ analýzy dokáže vysvětlit korelaci mezi jednotlivými proměnnými (otázkami rozhovoru), které spolu úzce souvisí menším počtem společných faktorů, čímž dokáže odhalit vazby a zákonitosti procesu zvládání chudoby, které z jednotlivých proměnných nejsou samostatně patrné. V souboru „nezařazených rodin“ je tak možné zpětně vydefinovat ony „klíčové faktory“, díky nimž se od všech ostatních zařaditelných způsobů zvládání významně liší.

Pomocí **klastrové analýzy** pak bylo možné v rámci „nezařazených rodin“ určit typologicky přirozené skupiny rodin dle jejich vzájemné podobnosti či nepodobnosti, čímž došlo k dalšímu rozčlenění velkého souboru 136 rodin do několika menších, vzájemně si podobnějších jednotek.

4 INTERPRETACE DAT

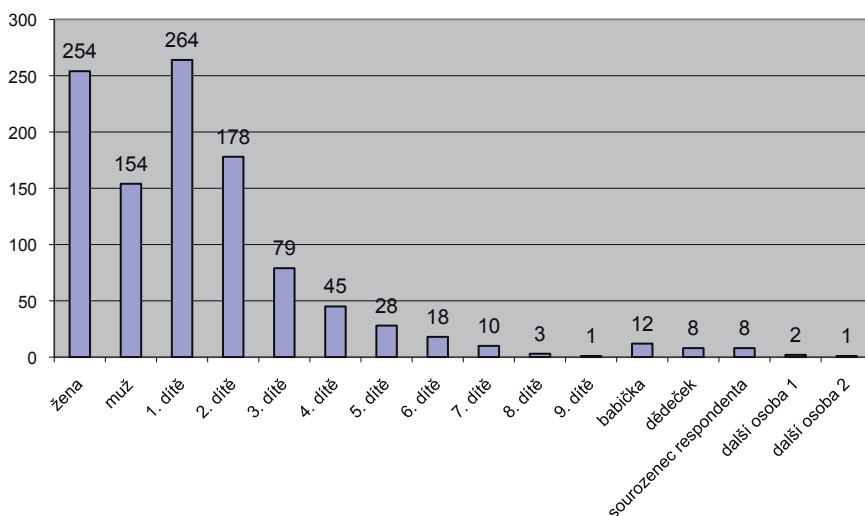
Alice Gojová, Vendula Gojová, Anna Papřoková, Iva Tichá, Kamila Vondroušová

Text je rozdělen na pět částí – první popisuje celý výzkumný soubor, druhá se zabývá popisem a analýzou rodin dle fází sociální diskvalifikace, třetí se věnuje analýze a obrazu rodin zařazených do předem určených kategorií způsobů zvládání. Čtvrtá kapitola je věnována interpretaci vztahové analýzy fází sociální diskvalifikace a způsobů zvládání. Pátá kapitola se pak věnuje těm domácnostem rodin, které nebyly zařazeny do předem definovaných kategorií způsobů zvládání.

4.1 Popis výzkumného souboru

Objektem výzkumu byly domácnosti rodin s nezletilými dětmi. Výběrový soubor tedy zastupovalo celkem 262 respondentů (zástupců těchto rodin), z čehož bylo 90% žen. Nejvíce jich bydlelo v městském obvodu Moravská Ostrava a Přívoz (28%), Poruba 52 (19,8%) a Ostrava – Jih 43 (16%).

Ve všech zkoumaných domácnostech bylo minimálně jedno dítě. Složení domácností respondentů shrnuje následující Obrázek 3.

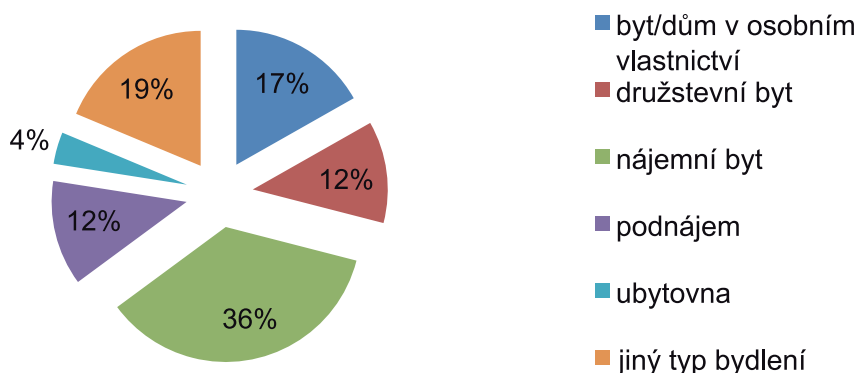
Obrázek 3 Složení domácností respondentů³⁷

³⁷ Zdroj: vlastní zpracování

V souboru byly zastoupeny ženy ve věku od 18 do 62 let. Nejvíce byla zastoupena věková kategorie žen ve věku 31–40 let, průměrný věk ženy byl 35 let, průměrný věk muže byl 36,5 roku. V předškolním věku žilo ve zkoumaných rodinách 221 dětí, to znamená, že 84% rodin má dítě v předškolním věku. Děti do šesti let tvořily 31%, ve věku 6 až 15 let představovaly plnou polovinu (52%). Od 16 let jejich zastoupení výrazně pokleslo, a to 16 a 17 let vždy jen zastoupení 3%, 18 let pouze 2%.

Co se týče vzdělanostní struktury – ve výběrovém souboru žen dosáhlo jako nejvyššího stupně vzdělání 44% žen vzdělání základního, třetina žen dokončila střední školu bez maturity, pětina pak střední školu s maturitou. Obdobný vzdělanostní profil vykazují muži, nicméně na rozdíl od žen méně často dosáhli jak na středoškolské vzdělání s maturitou, tak na vysokoškolské vzdělání.

Významná část realizovaného výzkumu se týkala problematiky bydlení.

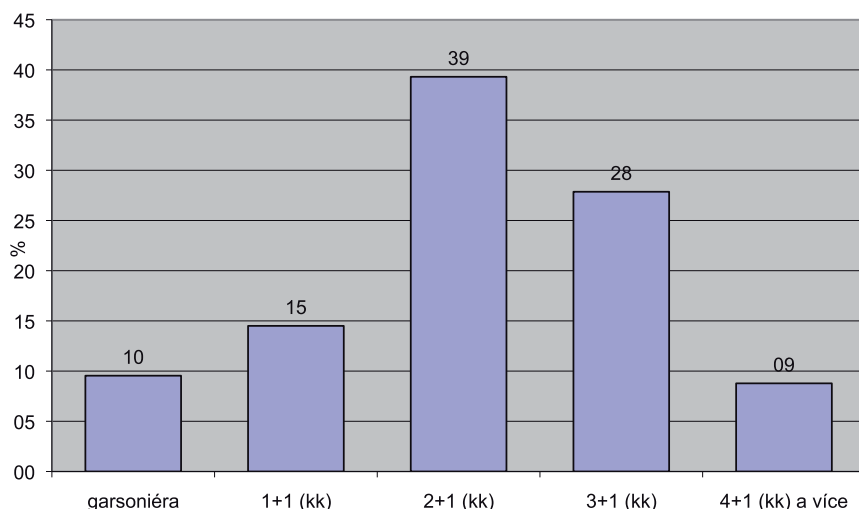

Obrázek 4 Rozdělení výzkumného vzorku dle typu bydlení³⁸

³⁸ Zdroj: vlastní zpracování

V případě, kdy rodiny uváděly jiný typ bydlení, žije 38 rodin v zařízení sociálních služeb a 10 rodin získalo byt prostřednictvím neziskové organizace. Toto rozložení se odráží v relativní nejistotě bydlení – plné tři čtvrtiny rodin (76%) mají na byt smlouvu na dobu určitou (nejčastěji 12 měsíců), necelá $\frac{1}{4}$ na dobu neurčitou (rodiny bydlící v bytech v osobním/družstevním vlastnictví a v nájemních bytech).

Námi oslovené rodiny žijí i s dětmi především v menších bytech, kdy výrazně převažuje velikost bytu 2+1 (případně 2+kk).

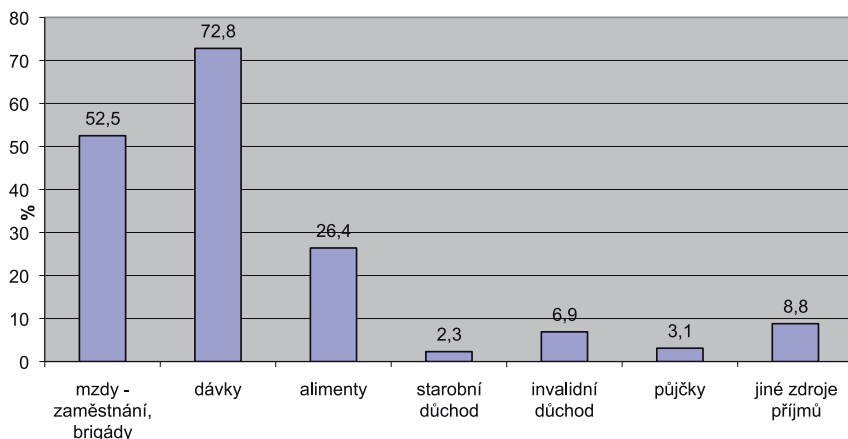

Obrázek 5 Velikost bytů respondentů³⁹

Ve zkoumaných rodinách je 443 dospělých členů domácností. Z tohoto počtu je téměř 1/3 nezaměstnaných, tj. 138 (31,2%) obyvatel. Protože předmětem našeho výzkumu byly rodiny s dětmi, bylo v době výzkumu 88 (20%) členů domácností na mateřské/rodičovské dovolené. Z hlediska zaměstnání byli mezi členy domácností nejvíce zastoupeni – manuální pracovníci 99 (22%), úředníci 52 (12%) a technici 14 (3%).

Složení příjmů domácností respondentů ilustruje následující Obrázek 6.

³⁹ Zdroj: vlastní zpracování

Obrázek 6 Složení příjmů domácností⁴⁰

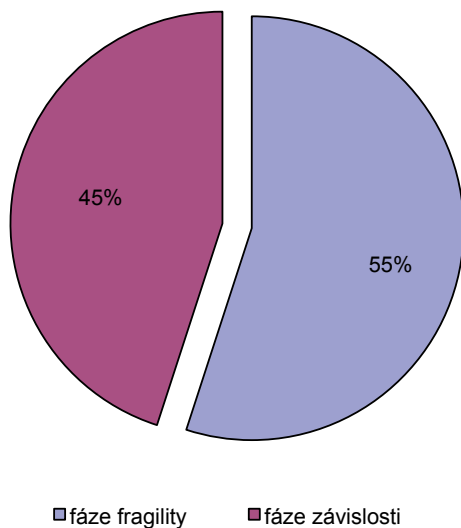
Nejvíce respondentů (72,8%) uvedlo, že ve složení měsíčních příjmů domácností hrají podstatnou část dávky a z nichž pro 40,7 procent domácností představovaly dávky až 91–100% příjmů.

Na druhém místě jsou mzdy ze zaměstnání a brigád, kdy takovýto příjem má 52,5 procenta dotazovaných domácností. Z tohoto počtu ve 42 procentech těchto domácností tvoří mzdy 91–100% příjmů. Součástí složení měsíčních příjmů více než čtvrtiny domácností (26,4%) jsou alimenty, z nich téměř v polovině případů (43,1%) tvoří až 10% měsíčních příjmů. Ostatní typy příjmů jsou uváděny pouze minimálně (do 10%) a jedná se o invalidní a starobní důchody, půjčky a jiné zdroje příjmů.

4.2 Domácnosti rodin dle fází sociální diskvalifikace

Následující text dělí domácnosti respondentů na dvě velké skupiny podle fáze sociální diskvalifikace, v níž se aktuálně nacházejí. Na domácnosti, jež jsou ohroženy chudobou a v použité odborné literatuře označovány jako domácnosti fragilní a domácnosti, jejichž členy lze zařadit do kategorie rodin chudých, v odborných zdrojích označovaných jako domácnosti rodin nacházející se ve fázi závislosti.

⁴⁰ Zdroj: vlastní zpracování

Obrázek 7 Skladba výběrového souboru dle fáze sociální diskvalifikace⁴¹

Cílem této podkapitoly je nejen přiblížit obraz domácností rodin, jež se nacházejí buď ve fázi sociální diskvalifikace „fragilita“ nebo „závislost“, ale také v jejím závěru tyto rodiny srovnat v oblastech, kterým byla ve výzkumu věnována největší pozornost (finance, bydlení, zaměstnání, postoje k řešení, subjektivní hodnocení, sociální vztahy). Zvláštní pozornost je pak věnována roli sociální práce v situacích těchto rodin.

Domácnosti rodin ve fázi fragility

Do této fáze bylo podle předem určených kritérií (viz operacionalizace) zařazeno 199 respondentů, přičemž 88 je zařazeno do určitého způsobu zvládání, 111 není zařazeno do žádné z teorií daných kategorií způsobů zvládání.

Počet členů domácnosti varioval od 1+1 po 2+7, typická rodina v této fázi je složena z matky a otce/partnera a 2 dětí (27,1% případů), častý je také model 1+1 nebo 2+1. 67% respondentů bydlí v nájemním bydlení (tj. nájem, podnájem, ubytovna, zařízení sociálních služeb), o velikosti 2+1 se smlouvou na dobu určitou, nejčastěji na 12 měsíců. Ačkoliv se ztráty bydlení neobávají, většina z nich projevuje přání se přestěhovat právě kvůli nevyhovujícímu typu bydlení.

Dospělí členové domácnosti mají obvykle středoškolské vzdělání. Celkový měsíční příjem domácnosti je více než 20 000 Kč, přičemž nejčastějším zdrojem příjmů jsou dávky (67% odpovědí) a mzdy (63% odpovědí). Většina domácností (75%) má

⁴¹ Zdroj: vlastní zpracování

půjčky. Stejně jako u respondentů zařazených do fáze závislosti, respondenti ohrožení chudobou označovali bydlení a jídlo jako to, na co jejich domácnost vydává největší položky. Obecné výdaje spojené s domácností jsou i nejčastěji označovanou položkou, na kterou chybí peníze. Druhou nejčastější odpovědí byla dovolená.

Většina respondentů je zaměstnána (manuální pracovníci, úředníci), obvykle na plný úvazek, případně jsou na mateřské/rodičovské dovolené. Své současné zaměstnáním vnímají spíše stabilně, i když nejsou zcela spokojeni s výší platu. 42% respondentů je nezaměstnáno, významná část všech respondentů byla v minulosti alespoň jednou nezaměstnána a to dlouhodobě (více jak 12 měsíců). Při ztrátě zaměstnání (popř. při současném stavu nezaměstnanosti) je většina respondentů (80%) ochotna přistoupit na rekvalifikaci (85% odpovědí), ochotna déle dojíždět (35% odpovědí), dále pak přestěhovat se za práci v rámci ČR (27% odpovědí). Největší motivací pro nástup do práce je mzda výrazně převyšující současný příjem domácnosti (71%).

Svou rodinu respondentky neoznačují ani jako chudou, ani jako bohatou a přestože polovina z nich má pocit, že má život ve svých rukou a polovina říká, že nikoliv, přesto touhu po změně vyjadřuje většina (70%). A to v oblasti bydlení (37% odpovědí), zaměstnání (29% odpovědí) a financí (27% odpovědí). Za konkrétní problémy označují nedostatek financí spojený s náklady na bydlení a ztrátou zaměstnání nebo její hrozbou.

Fragilní jsou tedy se svou životní situací v zásadě spokojeni, cítí se být součástí společnosti. Pokud si myslí, že k nim byla společnost přesto nespravedlivá, pak v oblasti diskriminace a v rozhodnutí soudu a dalších orgánů. Velkou důvěru vyjadřují ke komunitním centrům a k poradnám různého zaměření.

Sociální práce je pro dvě třetiny fragilních potřebná. Třetina ji označuje jako potřebnou, ne však pro ně. Domácnosti tří čtvrtin respondentů ji aspoň jednou využili, obvykle jim pomohla, pokud ne, tak v oblasti bydlení. Někteří z nich si o klientech sociální práce myslí, že pomoc zneužívají, popř. že jsou to „slaboši“, protože „každý by si měl pomoci sám“.

Domácnosti rodin ve fázi závislosti

Do této fáze bylo podle předem určených kritérií (viz operacionalizace) zařazeno 56 respondentů, přičemž 51 je zařazeno do určitého způsobu zvládání, 5 není zařazeno do žádné z teorií daných kategorií způsobů zvládání.

Počet členů domácnosti varioval od 1+1 po 2 + 9, často matky samoživitelky, typická rodina v této fázi sociální diskvalifikace je složena z matky, případně otce/partnera a 2–3 dětí. Téměř všichni (93%) bydlí v nájemním bydlení (nájemní byt 21x, ubytovna 3x, zařízení sociálních služeb 15x, byt přes neziskovou organizaci 4x), v bytech o velikosti 1+1 až 2+1, s nájemní smlouvou na dobu určitou, nejčastěji 12 měsíců. Chtějí se přestěhovat z důvodu nevyhovujícího typu bydlení. Dospělí členové domácnosti mají obvykle základní vzdělání, čtvrtina pak středoškolské bez maturity. Největší zdroj příjmu jsou dávky (100% odpovědí) a poté alimenty (21% odpovědí). Celkový měsíční příjem většiny domácností je v intervalu 5001–8000 Kč, což na chod domácnosti dle jejich názoru zcela nevystačí. To je také zřejmě příčina problémů se splácením půjček,

kteří má většina domácností. Kromě peněz na domácnost chybí často peníze na děti a oblečení.

Nejčastěji jsou dospělí členové nezaměstnaní, a to ve většině dlouhodobě. 18% je zaměstnaných, obvykle na DPP/DPČ nebo částečný úvazek. To může být také důvodem, proč svou práci označují za zcela nejistou. Při ztrátě zaměstnání (popř. při současném stavu nezaměstnanosti) je většina respondentů ochotna přistoupit na rekvalifikaci (84% odpovědí), pak přestěhovat se za prací v rámci ČR (38% odpovědí), případně dále dojíždět (33,9% odpovědí). Ti respondenti, kteří nevybrali žádnou možnost, vyjadřují neochotu přistoupit na uvedené podmínky a to obvykle z rodinných důvodů. Největší motivací pro nástup do práce je pak to, že mzda výrazně převyší současný příjem domácnosti (75%).

Svou rodinu označují jako chudou, případně se v této kategorii nevyhraňují. Se svým životem jsou nespokojeni, nemyslí si, že mají svůj život ve svých rukou. Naopak si myslí, že společnost k nim nebyla spravedlivá (zejm. v oblasti bydlení a v sociálních otázkách). Touhu po změně vyjadřuje většina (88%) respondentů. A to v oblasti bydlení a domácnosti (50% odpovědí), zaměstnání (27% odpovědí) a lepších životních podmínek (23% odpovědí).

Kromě obvyklého vnímání činností sociální práce – řídit a přidělovat sociální služby, obhajovat zájmy a práva klientů, pomáhá sociální práce (v očích rodin ve fázi závislosti) v komunikaci s institucemi. Myslí si tedy respondenti, že sociální práce sama o sobě s jejich situací nic nezmuže? Naši pozornost by mělo zaujmout to, že pokud respondenti popisovali, že jim sociální práce pomohla, pak to bylo v oblasti bydlení, ale pokud jim nepomohla, pak to bylo v oblasti totožné. Vzhledem k jejich situaci v oblasti bydlení (nájemní bydlení, ve značné míře v zařízení sociálních služeb) a k často označovanému využití sociální práce právě v oblasti pobytových služeb, se můžeme domnívat, že díky sociální práci respondenti vyřešili aktuální problém s bydlením, nicméně toto řešení bylo pouze dočasné. V této fázi však už pomoc sociální práce abscentuje.

Respondenti ve fázi fragility označovali chování a jednání sociálních pracovníků jako vyhovující, zároveň ale upozorňovali na nízkou míru reflexe individuality klienta („nejprve zjistit příčinu a pak teprve něco podnikat“).

Komparace domácností rodin ve fázi fragility a ve fázi závislosti

Může být překvapující, že typický model domácnosti rodin ve fázi fragility je 2+2, případně rodič/e a jedno dítě. Domácnosti rodin ve fázi závislosti byly tvořeny obvykle jedním rodičem (většinou matkou) a dvěma dětmi.

Přestože většina obou skupin bydlí v nájemním bydlení se smlouvou na dobu určitou, fragilní se jeho ztráty neobávají, kdežto závislí spíše obávají.

Tabulka 18 Srovnání oblasti bydlení domácností rodin ve fázi fragility a domácností rodin ve fázi závislosti⁴²

FRAGILITA	ZÁVISLOST
70% nájemní (nájemní byt, podnájem, zařízení SS, ubytovna, byt přes NO)	93% nájemní (nájemní byt, podnájem, zařízení SS, ubytovna, byt přes NO)
Velikost 2-3+1	Velikost 1-2+1
Smlouva na dobu určitou; průměr 12 měsíců	Smlouva na dobu určitou; průměr 12 měsíců
Ztráty bydlení se neobávají	Polovina se obává, polovina se neobává
Přání se přestěhovat – kvůli nevyhovujícímu typu bydlení	Přání se přestěhovat – kvůli nevyhovujícímu typu bydlení

Typ bydlení a přesvědčení o jeho stabilitě samozřejmě souvisí s výškou měsíčního příjmu, kdy jeho rozdíl mezi oběma skupinami je markantní.

Tabulka 19 Srovnání oblasti financí domácností rodin ve fázi fragility a domácností rodin ve fázi závislosti⁴³

FRAGILITA	ZÁVISLOST
Měsíční příjem více než 20 000 Kč	Měsíční příjem 5 001 – 8 000 Kč
Největší zdroj příjmu dávky (67% odpovědí) a mzdy (67% odpovědí)	Největší zdroj příjmu dávky (100% odpovědí) a alimenty (21,4% odp.)
Příjmy na živobytí vystačí i nevystačí	Příjmy na živobytí nevystačí
75% neuvádí nutnost něco zastavit/prodat	61% neuvádí nutnost něco zastavit/prodat
81% má půjčky	86% má půjčky
Se splácením někdy je problém, někdy není problém	Se splácením je problém
Největší výdaj bydlení a jídlo	Největší výdaj bydlení a jídlo
Peníze chybí na domácnost/bydlení a na dovolenou	Peníze chybí na domácnost/bydlení a na děti

⁴² Zdroj: vlastní výzkum. Pozn. U všech následujících tabulek modré písmo označuje rozdíly mezi komparovanými položkami, červené písmo pak podobnosti.

⁴³ Zdroj: vlastní výzkum

Do rozdílnosti finanční situace se především promítá situace zkoumaných rodin v oblasti zaměstnání. Ačkoliv v obou skupinách téměř všichni členové domácnosti mají alespoň jednu zkušenost se statutem nezaměstnaného, v době realizace výzkumu téměř polovina dospělých z fragilních rodin byla zaměstnána, obvykle na plný úvazek. Naopak dospělí členové rodin ve fázi závislosti byli v 93% nezaměstnaní. Ti, co zaměstnaní byli, pak na částečný úvazek nebo na DPP/DPČ. V situaci jejich domácností lze pozorovat důsledky pekarizace práce, jak o ní píše Keller (2011).

V obou fázích vyjadřuje většina respondentů touhu po změně – obligátně v oblasti bydlení a zaměstnání. Fragilní pak v oblasti financí, kdežto závislí touží po změně životních podmínek. Což můžeme vnímat tak, že rodinám ve fázi fragility by zřejmě pomohl ke spokojenosti nárůst výše měsíčního příjmu, zatímco ve fázi závislosti jsou v situaci, jejíž nepříjemnost je spojena nejen s nízkými příjmy, ale obrazem, který spojuje společnost se statutem chudých.

Fragilní očekávají, že v procesu změny bude hrát roli, kromě nich samotných a jejich rodiny, také samospráva, popř. oficiální organizace. Přispění od poslední dvou jmenovaných závislí neočekávají. Nicméně právě závislí označují oficiální organizace jako ty, na které se mohou v případě problémů obrátit. Vnímají je tedy zřejmě jako něco, kde je možné hledat akutní pomoc, ale nic víc, žádný rozvoj nebo změnu situace. Fragilní k nim naopak upínají naděje – kdyby se něco stalo, tak organizace to změní.

Jaký je vztah obou skupin respondentů k sociální práci, srovnává následující tabulka, v níž jsou opět modře zaznačeny rozdíly mezi srovnávanými skupinami a červeně podobnosti.

Tabulka 20 Srovnání oblasti sociální práce domácností rodin ve fázi fragility a domácností rodin ve fázi závislosti⁴⁴

FRAGILITA	ZÁVISLOST
2/3 „sociální práce je potřebná, i pro mě“; 1/3 „je potřebná, ale ne pro mě“	¾ „sociální práce je potřebná, i pro mě“
Sociální práce = pomoc, ochrana, podpora	Sociální práce = pomoc, ochrana, podpora
Řídí a přiděluje sociální služby; obhájí zájmy a práva svých klientů	Řídí a přiděluje sociální služby; obhájí zájmy a práva svých klientů; pomáhá jim v komunikaci s institucemi
¾ využilo její služby	100% využilo její služby

⁴⁴ Zdroj: vlastní výzkum

Pomohla v oblasti financí (dávky) a bydlení a poskytnutím rad	Pomohla v oblasti bydlení, financí a poskytnutím rad
Nepomohla v oblasti bydlení	Nepomohla v oblasti bydlení
Chování a jednání soc. pracovníků mi vyhovuje	Chování a jednání soc. pracovníků mi vyhovuje, ale chybí důraz na individualitu klienta

Co obojí v oblasti sociální práce především využívali, byly pobytové služby, dávky a poradenství, závislí pak často služby především neziskových organizací.

ZÁVĚRY – RODINY VE FÁZI FRAGILITY A ZÁVISLOSTI

Zdá se, že statut ohrožených chudobou je právě to, co je odděluje od těch „opravdu chudých a potřebných“ a pomáhá věřit ve svou vlastní samostatnost. Lidé ohrožení chudobou se tedy často cítí jako ti, kteří pomoc nepotřebují a naopak vyjadřují přímo nebo nepřímý názor, že „ti druzí“ (tedy lidé chudí), jsou ti, kteří nejsou schopni si pomoci sami. A proto je zde, podle nich, potřebná práce oficiálních organizací a intervence státu, vč. organizací sociální práce.

Otázkou je, zda se podle tohoto postoje dá usuzovat na image sociální práce jako něčeho, co je výhradně pro „ty nejchudší, nejpotřebnější“, tedy na roli především záchránkyň a řešitelky nejakutnějších problémů. A tedy jako na něco, na co se neobrací lidé, kterým by mohla pomoci svou preventivní funkcí.

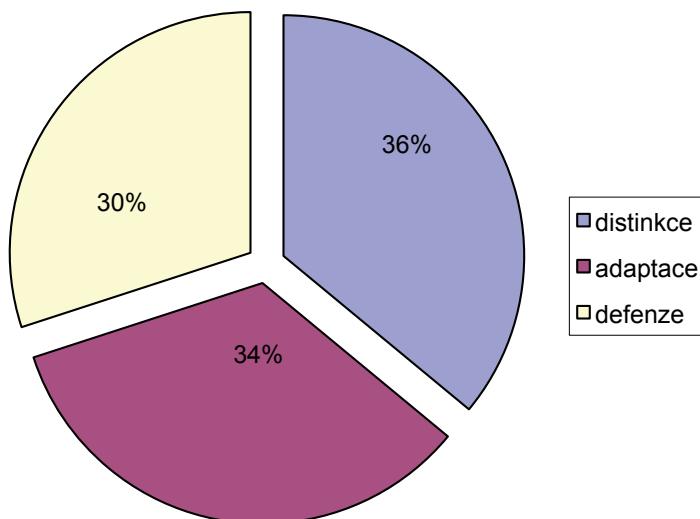
Nicméně ve srovnání objektivních podmínek respondentů obou fází sociální diskvalifikace je zřejmé, že stačí jedna změna ve sledovaných oblastech (ztráta zaměstnání, ztráta bydlení, ztráta sociálních dávek) a ze statutu ohrožení chudobou se lze rázem přesunout mezi chudé. K tomuto závěru nás vede i vysoké procento zadlužených rodin v obou srovnávaných skupinách.

4.3 Domácnosti rodin podle způsobů zvládání života v chudobě nebo života v ohrožení chudobou

Následující text se zabývá domácnostmi zkoumaných rodin, které byly pomocí jednorozměrné kvantitativní analýzy rozděleny podle kategorií způsobů zvládání života v chudobě nebo ohrožení chudobou (viz operacionalizace). Šlo konkrétně o 176 rodin (tj. 55% zkoumaných domácností). Ostatní domácnosti z výběrového souboru (tj. 45%) nebylo zařazeno do žádného ze způsobů zvládání.

Zkoumané domácnosti jsou zde děleny do třech kategorií podle způsobů zvládání života v chudobě nebo ohrožení chudobou. Jde o domácnosti, u nichž byly identifikovány

znaky typické pro způsoby zvládání distinkcí (36% rodin zařazených do způsobů zvládání). Druhou skupinu tvoří domácnosti vyznačující se znaky pro způsoby zvládání adaptací (34%) a třetí skupinu tvoří rodiny spadající do kategorie defenzivních způsobů zvládání (30%).

Obrázek 8 Kategorie způsobů zvládání identifikované u zkoumaných domácností vykazujících jeden z typů způsobů zvládání života v chudobě nebo ohrožení chudobou chudoby⁴⁵

Ve výzkumu byla položena otázka: Jaké jsou způsoby zvládání chudoby nebo ohrožení chudobou v jednotlivých fázích sociální diskvalifikace, ve kterých se domácnosti rodin s nezletilými dětmi nachází? Následující tabulka kvantifikuje rozložení těch domácností rodin, které byly zařazeny do předem určených kategorií způsobů zvládání.

Tabulka 21 Rodiny zařazené do kategorií způsobu zvládání – dle fází sociální diskvalifikace⁴⁶

	MIMO CHUDOBU	FÁZE FRAGILITY	FÁZE ZÁVISLOSTI	CELKEM
DISTINKCE	4	40	19	63
	6%	64%	30%	100%
zasloužilí chudí		11	9	20

⁴⁵ Zdroj: vlastní zpracování

⁴⁶ Zdroj: vlastní zpracování

vyhýbání	4	11	1	16
diskreditace druhých		18	9	27
ADAPTACE	0	43	16	59
	0%	73%	27%	100%
pasivní adaptace	0	15	7	22
pozitivní adaptace	0	8	1	9
instrumentalizace situace	0	20	8	28
DEFENZE	0	38	16	54
	0%	70%	30%	100%
pojďme s tím něco dělat	0	6	3	9
únik z reality	0	6	0	6
naprostá rezignace	0	3	4	7
záměrná exkluze	0	15	6	21
uvolnění	0	8	3	11
CELKEM	4	121	51	176
	2%	69%	29%	100%

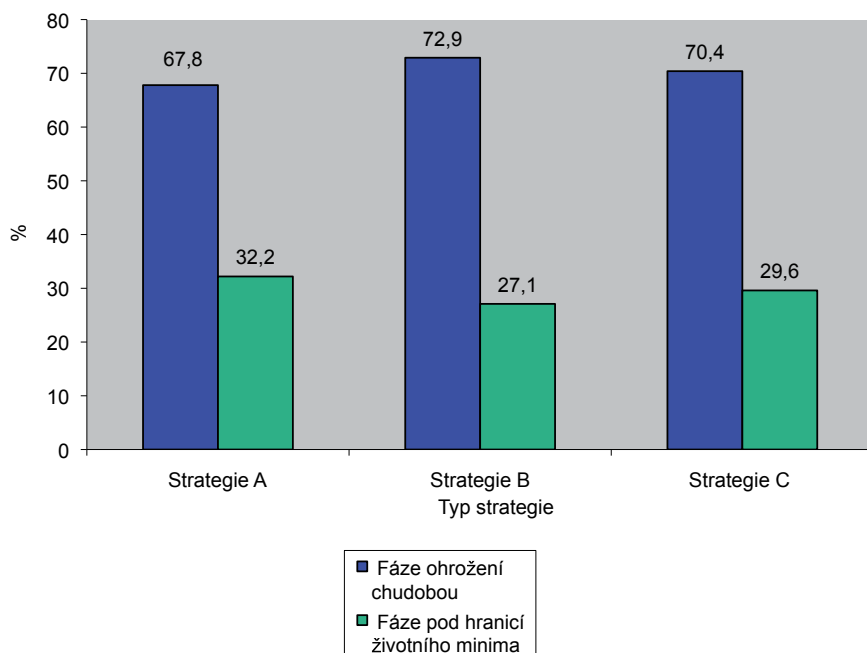
Pokud se podíváme na zastoupení nejčastějších způsobů zvládání v jednotlivých fázích (Tabulka 22), zjistíme, že způsob defenze (konkrétně záměrné exkluze) se objevuje spíše u rodin ohrožených chudobou. Instrumentalizace situace a diskreditace druhých jsou zastoupeny u rodin v obou fázích. U rodin chudých se na rozdíl od ohrožených chudobou častěji objevuje způsob zasloužilých chudých a u ohrožených pak pasivní adaptace.

Tabulka 22 Nejčastější kategorie způsobů zvládání v jednotlivých fázích sociální diskvalifikace – počet rodin⁴⁷

RODINY OHROŽENÉ CHUDOBOU		RODINY CHUDÉ	
Instrumentalizace situace (adaptace)	20	Diskreditace druhých (distinkce)	9
Diskreditace druhých (distinkce)	18	Zasloužilí chudí (distinkce)	9
Pasivní adaptace (adaptace)	15	Instrumentalizace situace (adaptace)	8
Záměrná exkluze (defenze)	15		

⁴⁷ Zdroj: vlastní výzkum

Pokud však klíčem k rozstrukturování výběrového souboru bude fáze sociální diskvalifikace a baterie způsobů zvládání, pak je rozdělen poměrně proporcčně – viz Obrázek 9.

Pozn.: strategie A = distinkce, strategie B = adaptace, strategie C = defenze

Obrázek 9 Volené kategorie způsobů zvládání v jednotlivých fázích sociální diskvalifikace⁴⁸

Rodiny v kategorii způsobů zvládání distinkce

Do této kategorie způsobů zvládání života v chudobě nebo života ohroženého chudobou bylo zařazeno dle předem určených znaků (viz operacionalizace) 63 respondentů (tj. 35,8% všech respondentů užívajících definované způsoby zvládání). Většina z těchto respondentů byla zároveň zařazena do fáze fragility.

⁴⁸ Zdroj: vlastní zpracování

Vzhledem k tomu, že tuto kategorii tvoří tři způsoby zvládání, které se v určitých aspektech od sebe odlišují a v kategorii jako celku vykazují určité specifické znaky, popíšeme nejprve kategorii obecně a poté vylučné znaky dvou způsobů zvládání (zasloužilí chudí; diskreditace druhých), jež byly respondenty voleny nejčastěji.

Počet členů domácnosti respondentů varioval od 1+1 po 2+5, přičemž typická rodina je složena z matky (ve většině případů také z otce, resp. partnera) a 2 dětí. Průměrný věk rodičů je pak 35 let a dětí 8 let. Velmi výjimečně se v domácnosti vyskytoval další dospělý člen, a pokud ano, jednalo se o dospělé dítě.

Největší část příjmů domácnosti tvoří dávky, přičemž celkové měsíční příjmy podle většiny respondentek na chod domácnosti nevystačí. Respondenti s nimi vyjadřují nespokojenost, nemají žádné úspory, nicméně výjimečně jsou nuceni něco zastavit, aby s měsíčním příjmem vystačili. Většina domácností však má nějaké finanční půjčky, s jejichž splácením mají respondenti určitý problém.

Obvykle bydlí se smlouvou na dobu určitou (12 měsíců) v nájemních bytech o velikosti 2+1, v pobytových zařízeních sociálních služeb, popř. v bytech zprostředkovaných určitou neziskovou organizací.

Dospělí členové domácností respondentů jsou obvykle dlouhodobě nezaměstnaní, ženy pak na mateřské/rodičovské dovolené, pokud jsou zaměstnaní (většinou muži), pak jako manuální pracovníci. Získat pracovní místo je podle nich obtížné a to zřejmě vzhledem k omezené nabídce trhu práce, ale také kvůli své nedostatečné kvalifikaci nebo diskriminaci své osoby. Jednou z motivací nástupu do zaměstnání je „být mezi lidmi“. Získat pracovní místo je však podle nich obtížné.

Až na občasné výjimky deklarují touhu po změně, a to zejména v oblasti bydlení a zaměstnání. Myslí si, že k její realizaci mohou přispět zejména oni sami a jejich rodina. S tím, že člověk, aby byl v životě úspěšný, by měl být především ctížádostivý a ambiciózní a měl by usilovně pracovat. Významnou roli v procesu změny by měla hrát také samospráva. Podobně od státu očekávají intervenci v problematice chudoby a chudých. A také stran řešení svých vlastních problémů očekávají významnou pomoc od oficiálních organizací.

Většina respondentek o sociální práci obecně říká, že pomáhá, ochraňuje a podporuje. Nicméně při detailnějším popisu označuje za hlavní činnost sociální práce řízení a přidělování sociálních služeb. To je také podoba, jakou respondenti nejčastěji využívali. Se sociálními pracovníky byli všichni respondenti alespoň jednou v kontaktu. Tato spolupráce byla obvykle pro respondenty přínosem a to zejména v oblasti bydlení. Celkově hodnotí sociální práci jako potřebnou, i pro sebe sama.

O lidech využívajících sociální práci si myslí, že pokud mají problémy, je přirozené požádat o pomoc, navíc je to jejich právo.

Reprezentanti způsobu zvládání „zasloužilí chudí“ – Absolutně všechny respondentky vyjadřují nesouhlas s nelegální prací. Chudí jsou podle jejich názoru také ti, kdo pracují, ale v dělnických profesích, tedy s nízkými příjmy, a také matky samoživitelky. Respondentky deklarují sebevzdělání jako jeden ze svých koníčků. Myslí si, že by se o ně měl postarat stát, obec a také oficiální organizace.

Reprezentanti způsobu zvládání „diskreditace druhých“ – jako důvod obtížného nalezení práce označují diskriminaci své vlastní osoby. Chtěli by ve svém životě změnit několik oblastí, ze všeho nejvíce však touží po lepších životních podmínkách, nicméně si nemyslí, že změna je pravděpodobná. O případném propadu do chudoby nechtějí mluvit. Někteří neví, co si mají pod pojmem sociální práce představit, případně ví, ale její požadavky na spolupráci považují za nesmyslné. Lze to vnímat jako snahu o distanc od sociální práce. Jsou k sociální práci, resp. sociálním pracovnícům, poměrně kritičtí – ty by měly mít podle nich větší zájem o lidi, o individuální příčiny jejich problémů. Represivní opatření (např. pozastavení dávek) podle jejich názoru přináší pouze prohloubení problémů.

Rodiny v kategorii způsobů zvládání adaptace

Do této kategorie způsobů zvládání života v chudobě nebo života ohroženého chudobou bylo zařazeno dle předem určených znaků (viz operacionalizace) 59 respondentů (tj. 33,5% všech respondentů užívajících definované způsoby zvládání). Většina z těchto respondentů byla zároveň zařazena do fáze fragility.

Vzhledem k tomu, že tato kategorie je složena ze třech způsobů zvládání, které se v určitých aspektech od sebe odlišují a v kategorii jako celku vykazují určité specifické znaky, popíšeme nejprve kategorii obecně a poté výlučné znaky dvou způsobů zvládání (pasivní adaptace; instrumentalizace situace), jež byly respondenty voleny nejčastěji.

Počet členů domácnosti respondentů varioval od 1+1 po 2+7, přičemž typická rodina je složena z matky (v polovině případů také z otce, resp. partnera) a 1–3 dětí. Průměrný věk rodičů je pak 35 let, dětí 8 let. Velmi výjimečně se v domácnosti vyskytoval další dospělý člen.

Největší část příjmů domácnosti tvoří dávky, přičemž celkové měsíční příjmy podle většiny respondentek na chod domácnosti nevystačí. Respondenti s nimi vyjadřují nespokojenost, nemají žádné úspory, nicméně výjimečně jsou nuceni něco zastavit, aby s měsíčním příjmem vystačili. Většina domácností však má nějaké finanční půjčky.

Obvykle bydlí se smlouvou na dobu určitou (12 měsíců) v nájemních bytech o velikosti 2+1, v pobytových zařízeních sociálních služeb, popř. v bytech zprostředkovaných určitou neziskovou organizací.

Dospělí členové domácností respondentů jsou obvykle dlouhodobě nezaměstnaní, ženy pak na mateřské/rodičovské dovolené. Získat pracovní místo je podle nich obtížné a to zřejmě vzhledem k omezené nabídce trhu práce, ale také kvůli své nedostatečné kvalifikaci nebo diskriminaci své osoby.

Až na občasné výjimky deklarují touhu po změně, a to zejména v oblasti bydlení. Myslí si, že k její realizaci mohou přispět zejména oni sami, přičemž zásadní změny by se měly udát prostřednictvím trhu práce, resp. zaměstnání. S tím, že člověk, aby byl v životě úspěšný, by měl být především ctizádnostivý a ambiciózní a měl by usilovně pracovat.

Se sociálními pracovníky byli všichni respondenti alespoň jednou v kontaktu, vždy dlouhodoběji (nad 3 měsíce) šlo především o využití pobytových služeb a vyřizování dávek. Tato spolupráce byla obvykle pro respondenty přínosem a to zejména v oblasti bydlení

a financí. Celkově hodnotí sociální práci jako potřebnou, i pro sebe sama. Požadavky sociálních pracovníků v případech vzájemného kontaktu obvykle chápou a plní je.

Reprezentanti způsobu zvládání „pasivní adaptace“ deklarují se svou situací nespokojenost a i přesto, že vyjadřují touhu po změně, si nemyslí, že k ní může v dohledné době dojít. K potenciálním subjektům pomoci říkají: „Když chcete, pomozte mi, ale stejně to k ničemu nebude.“

Pro reprezentanty způsobu zvládání „instrumentalizace situace“ je typický názor, že o potřebné by se měl postarat především stát a oficiální organizace. Některé respondentky se od významu sociální práce osobně distancují. Jako největší motivaci pro nástup do zaměstnání všechny označují to, že mzda výrazně převyší současný příjem rodiny. To může souviset s jednohlasně deklarovaným souhlasem s existencí černého trhu práce.

Rodiny v kategorii způsobů zvládání defenze

Do této kategorie způsobů života zvládání v chudobě nebo života ohroženého chudobou bylo zařazeno dle předem určených znaků (viz operacionalizace) 54 domácností respondentů (tj. 30% všech domácností respondentů užívajících definované způsoby zvládání). Většina zkoumaných domácností byla zároveň zařazena do fáze fragility.

Vzhledem k tomu, že tato kategorie je složena z pěti způsobů zvládání, které se v určitých aspektech od sebe odlišují a v kategorii jako celku vykazují určité specifické znaky, popíšeme ji nejprve obecně a poté uvedeme výlučné znaky jednoho způsobu zvládání (záměrná exkluze), jež byl respondenty volen nejčastěji.

Počet členů domácnosti respondentů varioval od 1+1 po 2+6, přičemž typická rodina je složena z matky (v polovině případů také otce/partnera) a 1–3 dětí. Průměrný věk rodičů je pak 36 let, dětí 9 let. Velmi výjimečně se v domácnosti vyskytoval další její dospělý člen.

Největší část příjmů poloviny domácností tvoří dávky, druhé poloviny domácností pak mzdy. Měsíční příjem domácnosti na její chod, podle dotazovaných, nevystačí. S touto situací tedy vyjadřují nespokojenost, nedisponují úsporami. Situaci neřeší obvykle prodáváním nebo zastavováním svých věcí, ale řeší půjčkami, které má značná většina domácností. S jejich splácením však obvykle mají určitý problém.

Obvykle bydlí se smlouvou na dobu určitou v nájemních bytech o velikosti 2+1. Třetina dotazovaných domácností pak bydlí v zařízeních sociálních služeb.

Dospělí členové domácností, muži, jsou obvykle zaměstnaní, většina žen je na mateřské/rodičovské dovolené, polovina ze zbývajících počtu je zaměstnaná. Získat pracovní místo je v dnešní společnosti podle nich spíše obtížné, a to především kvůli nedostatku pracovních míst, ale i jejich nízké kvalitaci.

Naprostu všechny respondentky vyjadřují touhu po změně, nejvíce v oblasti bydlení. Jsou přesvědčeny, že k její realizaci mohou přispět zejména ony samy a jejich rodiny. Dojde k ní brzy. Nejintenzivněji pocítovaný problém je právě v oblasti bydlení a financí.

Ty rodiny domácností, které byly zařazeny do způsobů zvládání „pojďme s tím něco dělat“ a „únik z reality“, vyjadřují se svým dosavadním životem spokojenost. Rodiny domácností „naprostá rezignace“, „záměrná exkluze“, „uvolnění“ naopak vyjadřují se svým životem nespokojenost. Nicméně ve všech pěti podskupinách říkají, že svůj život mají ve svých rukou, cítí se být členy společnosti (kromě „uvolnění“).

Jako hlavní činnost sociální práce označují řízení a přidělování sociálních služeb. Služby sociální práce všechny respondentky (resp. někdo ze členů jejich domácnosti) využily alespoň jednou. Obvykle to bylo v oblasti dávek a pobytových služeb. Spolupráci hodnotí jako přínosnou, zejména v oblasti bydlení. O sociální práci se obecně vyjadřují, že je potřebná pro všechny, včetně jich samotných. Požadavky sociálních pracovníků při spolupráci akceptují, nicméně k jejich chování a jednání se vyjadřují kriticky. Myslí si, že by měly být vstřícnější a více brát v úvahu individuální potřeby jednotlivých klientů.

Reprezentantky nejčastěji zastoupeného typu v kategorii způsobů zvládání defenzí – „**záměrná exkluze**“ – deklarují statut spíše chudých, nicméně jsou se svou situací spokojeny a přesvědčeny o tom, že mají život ve svých rukou. Nicméně chtějí změnu, především v oblasti bydlení. Od sociální práce očekávají vysoce individuální přístup a práci s těmi, kteří pomoc skutečně potřebují. Tuto práci si představují jako řízení a přidělování služeb.

Komparace domácností rodin zařazených do kategorií způsobů zvládání

Pro každou kategorii způsobů zvládání života v chudobě nebo života v ohrožení chudobou je typický určitý přístup, jež je pojmenován již v jejím samotném názvu a promítá se vždy více nebo méně do všech sledovaných oblastí.

Pro kategorii distinkce je typický názor, že o občany v nesnázích by se měl postarat především stát, samospráva a s nimi spojené oficiální organizace. Tito lidé ze svého statutu potřebných mají na pomoc právo. Na druhou stranu zástupci této kategorie způsobu zvládání se o lidech využívajících sociální práci značně distancují. Naopak o sobě samých říkají, že jednou z náplní jejich volného času je sebevzdělávání a jednou z motivací, proč pracovat, je pobyt mezi lidmi. Nezajímají je tedy výhradně finance, tak jako ty ostatní, ty chudé. Z těchto prohlášení respondentů můžeme usuzovat na snahu odlišit se od ostatních, také objektivně žijících na hranici chudoby nebo ohrožených chudobou. A tuto odlišnost navíc povýšit na kladnou hodnotu (sebevzdělávání, peníze až na nižších místech atp.)

Oproti první kategorii způsobů zvládání je kategorie adaptace charakteristická buď určitou rezignací na svou situaci (chcete-li, pomozte nám, ale stejně je to zbytečné) a přijetím své situace nebo jejím přejmenováním (se svou situací jsme spokojeni, momentálně nám nic moc nechybí, myslíme hlavně na budoucnost svou a především svých dětí).

Kategorie defenzivních způsobů zvládání se naopak vyznačuje značnou mírou aktivity dotčených respondentů. Ze všech kategorií právě v této největší podíl respondentů bydlí v zařízení sociálních služeb, což už samo o sobě může implikovat spíše rezignaci a pasivitu, přesto jsou obvykle zaměstnaní, nejsou tedy odkázáni většinou svého

rodinného rozpočtu na dávky. Uvědomují si, že patří mezi spíše chudé vrstvy společnosti, přesto jsou se svou situací spokojeni. Naprosto všichni vyjadřují touhu po změně svého života, z čehož se dá soudit, že pro tuto kategorii způsobů zvládání je typické uvědomění si situace, její pojmenování, přijetí, ale ne rezignace, nýbrž aktivní obrana.

ZÁVĚR – RODINY V KATEGORIÍCH ZPŮSOBŮ ZVLÁDÁNÍ

Způsoby zvládání života v chudobě nebo v ohrožení chudobou českých rodin s nezletilými dětmi v zásadě korespondují s teoretickým obrazem.

Co se týče role sociální práce, resp. jejího obrazu, tak jak vyplynul z výsledků výzkumu – sociální práce je vnímána obecně jako podpora lidem, kteří se ocitli v obtížné životní situaci. Pokud byla v minulosti pro respondenty výzkumu přínosem, pak v pomoci s bydlením.

Nicméně bydlení respondenti obvykle označovali také jako svoji současnou nejproblematictější oblast. Nabízí se otázka, jak lze popsat úspěšnou intervenci sociální práce v oblasti bydlení. Zdá se, že zajistit náhradní ubytování nestačí.

Pokud shrneme názory na sociální práci, tak nám krystalizují dva základní póly. První skupiny rodin nepovažují sociální práci za účinnou při řešení jejich problémů (buď se od ní distancují – „je dobrá, ale pro někoho jiného“, nebo nevěří, že může pomoci v jejich situaci). Druhá skupina rodin přijímá roli klientů sociální práce a na pomoc spoléhají.

4.4 Výsledky a interpretace vztahové analýzy kategorií způsobů zvládání a fází sociální diskvalifikace

Zde je třeba podotknout, že vzhledem k počtu výzkumného vzorku lze spíše usuzovat na náznaky případných vztahů. K ověření existence a popsání podoby vztahu mezi dvěma proměnnými bylo použito tabulek korelací a kontingenčních tabulek, které umožňují testování a vizualizují existenci vztahů mezi dvěma proměnnými.

Existenci vztahu mezi jednotlivými způsoby zvládání a jednotlivými fázemi fragility jsme testovali pomocí Chí-kvadrátu. Při asymptotické signifikanci **0,833** u výsledku Chí-kvadrátu **nezamítáme (držíme) nulovou hypotézu o nezávislosti řádkové a sloupcové proměnné** (tzn., že strategie a fáze na sobě nejsou závislé).

Zdá se, že respondenti volící některý ze způsobu zvládání a zároveň se nacházející ve fázi fragility, jsou si sledovanými oblastmi více jisti (bydlení, zaměstnání, finanční situace). Svůj život hodnotí jako spíše úspěšný, daří se jim mít ho pod kontrolou. To lze interpretovat dvěma způsoby – (1) z objektivních důvodů (finanční, bytové, pracovní podmínky) tomu tak je, (2) uvedené podmínky jsou velmi podobné jako u respondentů ve fázi závislosti, nicméně statut fragilních je právě to, co je odděluje od těch „opravdu chudých a potřebných“ a pomáhá jim věřit ve svou vlastní samostatnost.

Fragilní se tedy spíše cítí jako ti, kteří pomoc nepotřebují a naopak vyjadřují přímo nebo nepřímý názor, že „ti druzí“ (tedy lidé ve fázi závislosti), jsou ti, kteří nejsou schopni si pomoci sami. A proto je zde, podle nich, potřebná práce oficiálních organizací a intervence státu, vč. organizací sociální práce. Otázkou je, zda se podle tohoto postoje dá usuzovat na image sociální práce jako něčeho, co je výhradně pro „ty nejchudší, nejpotřebnější“, tedy na roli především záchránkyně a řešitelky nejakutnějších problémů. A tedy jako na něco, na co se neobrací lidé, kterým by mohla pomoci svou preventivní funkcí.

Nicméně ve srovnání objektivních podmínek respondentů obou fází sociální diskvalifikace je zřejmé, že stačí jedna změna ve sledovaných oblastech (ztráta zaměstnání, ztráta bydlení, ztráta sociálních dávek) a z fáze fragility se lze skokem přesunout do fáze závislosti.

U jednotlivých identifikovaných způsobů zvládání v obou fázích sociální diskvalifikace nás zajímalo především chápání sociální práce. Podívejme se tedy na nejčastěji zastoupené způsoby zvládání z hlediska chápání sociální práce. Pro instrumentalizaci situace byl typický názor, že o potřebné by se měl postarat stát a oficiální organizace, nicméně od významu sociální práce se oni osobně distancují.

Při diskreditaci druhých respondenti říkají, že neví, co si mají pod sociální prací představit. Ti, co ví, jsou k ní poměrně kritičtí. Je pro ty „neschopné“. Lze to vnímat jako jejich snahu o distanci od sociální práce a jejich klientů. Rodiny užívající pasivní adaptaci i přesto, že vyjadřují touhu po změně, si nemyslí, že k ní může v dohledné době dojít. Řídí se heslem: „Když chcete, pomozte mi, ale stejně to k ničemu nebude.“ Rodiny užívající záměrnou exkluzi deklarují statut spíše chudých, nicméně jsou se svou situací spokojeni a přesvědčení o tom, že mají život ve svých rukou. Od sociální práce očekávají vysoce individuální přístup a práci s těmi, kteří pomoc skutečně potřebují, což nejsou oni. Zasloužilí chudí se cítí jako ti, o které by se měl postarat stát, obec a oficiální organizace.

Podle výsledků výzkumu je role sociální práce vnímána obecně jako potřebná pomoc a podpora lidem, kteří se ocitli v obtížné životní situaci. Většinu respondentů pomohla.

Stojí však za pozornost vyjádření o tom, že byla pro respondenty přínosem především/ hlavně v pomoci s bydlením. Bydlení respondenti obvykle označovali jako svou aktuálně nejproblematičtější oblast. Nabízí se otázka, jak lze popsat úspěšnou intervenci sociální práce v oblasti bydlení.

4.5 Domácnosti rodin nezařazené do předem definovaných kategorií způsobů zvládání

V této kapitole se budeme věnovat domácnostem rodin, které nesplnily kritéria pro zařazení do jednotlivých, na základě teorie předem definovaných způsobů zvládání chudoby či ohrožení chudobou. Tyto rodiny nejprve budeme charakterizovat. Zaměříme se na oblasti, které jsme považovali za klíčové pro operacionalizaci jednotlivých způsobů

zvládání, tj. na situaci členů rodiny na trhu práce, finanční situaci rodiny, subjektivní hodnocení životní situace rodiny (prožívání, hodnoty a postoje k řešení), sociální život a vnímání sociální práce. Tyto rodiny budeme z důvodu větší přehlednosti a čtivosti textu označovat jako tzv. „nezařazené rodiny“.

Do předem definovaných způsobů zvládání se nezařadilo 136 domácností rodin, což činilo 52% výzkumného vzorku. Z hlediska fází sociální diskvalifikace se jednalo o 111 rodin ohrožených chudobou (81,6% z „nezařazených rodin“), 22 rodin (16,2% z „nezařazených rodin“) lze označit za chudé. Pouze 3 rodiny nesplňují kritéria stanovená pro označení rodiny jako chudé nebo chudobou ohrožené.

Základní charakteristika souboru „nezařazených rodin“

Počet členů domácnosti v těchto rodinách varioval od 1+1 po 2+9, typická „nezařazená rodina“ je složena z matky, otce či partnera v 60% případů. V domácnosti žily nejčastěji 1 až 2 děti, 3 děti má asi čtvrtina „nezařazených rodin“. Nebyly zde naplněny teoretické předpoklady o ohrožení chudobou především rodin se 3 a více dětmi a domácností osamělých rodičů. (např. Šustová, 2013)

Třetina žen-matek má základní vzdělání, polovina střední školu (bez i s maturitou), necelá desetina matek jsou vysokoškoláčky. Vzdělanostní struktura mužů byla obdobná. Nejčastěji šlo o rodiny žijící ve velkých obvodech města Ostravy, tj. Moravská Ostrava a Přívoz, Poruba, Ostrava – Jih a Slezská Ostrava.

Finanční situace „nezařazených rodin“

Při hodnocení rodinami, z čeho se skládají jejich příjmy (mzdy, dávky, důchody atd.) se objevuje určitá disproporce. Většina rodin (76,2%) uvádí, že jejich příjmy se většinou (minimálně ze 70-ti procent) skládají z mezd.⁴⁹ Oproti těmto tvrzením lze mluvit o významném podílu (více než polovina všech odpovědí) dávek na příjmech domácností, přičemž se nejčastěji jednalo o příspěvek na dítě, rodičovský příspěvek, případně dávky spojené s bydlením. Například téměř třetina rodin (27%) uvedla, že jejich příjmy se z více než z 90% skládají z dávek a téměř polovina rodin (46%) pak uvádí, že sociální dávky tvoří třetinu jejich příjmů.

Můžeme pozorovat určitou tendenci nadhodnocovat finanční prostředky získané z placené práce. Toto nadhodnocování může souviset jednak s tendencí udržovat pocit, že mám život ve vlastních rukou, případně se současným společenským klimatem a negativním hodnocením příjemců sociálních dávek.

Téměř polovina (45,2%) rodin uvádí, že jim příjmy na živobytí vystačí, 27% rodin svoji situaci v oblasti příjmů hodnotí jako „někdy vystačí, někdy nevystačí“, 27,8% rodin

⁴⁹ Konkrétně 43,5% respondentů uvedlo, že z mezd se skládá více než 90% příjmů, 12% uvádí 81% a více procent příjmů z mezd, 20,7% rodin deklaruje více než 70% příjmů složených z mezd.

uvádí, že jim příjmy nevystačí. Téměř polovina (48,1%) rodin však vyjadřuje s výší příjmů nespokojenost. Spokojena je třetina rodin.

Největší výdaje mají rodiny s výdaji na bydlení (52,2% odpovědí) a na jídlo (36,8% odpovědí). Peníze domácnostem nedostačují na jinou formu bydlení (13,2% odpovědí), vybavení domácnosti (19,9% odpovědí), dovolenou (11% odpovědí) a oblečení (9,6% odpovědí). Lze tvrdit, že většině rodin chybí peníze na výdaje spojené s bydlením, zvláště pokud sečteme výdaje na pořízení jiné formy bydlení a vybavení domácnosti.

Většina rodin (81%) má zkušenosti s dlužením peněz ve formě půjček, úvěrů, dluhů, pokut nebo penále. Z toho 62,5% rodin má zkušenost aktuální a 19,1% rodin uvádí, že splácení těchto dluhů pro ně představuje zásadní problém, 8,1% rodin ho vnímá jako spíše problematické. Lze shrnout, že pro téměř třetinu rodin (27,2%) je splácení dluhů problematické. Také třetina rodin má zkušenosti se zastavením nebo prodejem věci, aby získala prostředky na nutné náklady na živobytí. Pro 21,3% rodin je to spíše opakovaná situace. Lze usuzovat, že právě zastavení či prodej věci je jedním ze způsobů řešení potíží spojených se splácením dluhů a půjček. Více než polovina rodin (66,7%) uvádí, že nemá žádné úspory, 12% rodin uvádí úspory do 10.000,- Kč. Většina rodin tedy uvádí úspory žádné nebo minimální.

Bydlení „nezařazených rodin“

Nezařazené rodiny ve třetině případů bydlí v nájemním bytě, další více než třetina má bydlení v osobním vlastnictví (21,3%) nebo žije v družstevním bytě (16,2%). V podnájmu žije 10% rodin, na ubytovně pak necelá 4% a 14% rodin uvedlo, že žijí v zařízení sociálních služeb nebo mají pronajatý byt od neziskové organizace.

Polovina dotázaných nezařazených rodin žije v bytě se smlouvou na dobu určitou. V bytě 3+1 žije 30,9% rodin, téměř polovina (43,4%) v bytech o velikosti 2+1, 10% v bytě 1+1 a 6% dokonce v garsonce. Více než polovina rodin se ztráty bydlení neobává. Obavy vyjádřila čtvrtina rodin (23%). Většina rodin (70%) má přání se přestěhovat, a to většinou do jiného typu bydlení (třetina z důvodů), desetina rodin uvedla jako důvod špatné životní prostředí.

Trh práce a „nezařazené rodiny“

Další oblastí, která nás zajímala, byla situace nezařazených rodin na trhu práce. Třetina matek byla na mateřské či rodičovské dovolené a čtvrtina je nezaměstnaná, polovina respondentek tedy byla v době konání výzkumu ekonomicky neaktivní. Z pracujících matek jich 20% vykonává manuální práci, 15% jich pracuje jako úřednice a většina je zaměstnaná na plný úvazek. Muži jsou ze tří čtvrtin (73%) zaměstnaní, z toho 35% jsou manuální pracovníci a 19% úředníci.

Třetina členů rodin musela v minulosti nedobrovolně ukončit pracovní poměr. Většina žen i mužů v dotazovaných domácnostech má zkušenosti s nezaměstnaností. Situaci dotazovaných rodin na trhu práce lze hodnotit jako spíše nejistou.

Při ztrátě zaměstnání je většina respondentů ochotna přistoupit na rekvalifikaci (85,9% odpovědí), případně se za prací v rámci ČR odstěhovat (26,7% odpovědí) nebo za ní dojíždět (37% odpovědí). Jen 6,7% odpovědí znělo „nepřistoupil bych na žádnou z možností“ a to především ze zdravotních nebo rodinných důvodů. Z odpovědí je patrná poměrně silná deklarovaná snaha aktivně hledat práci či se přizpůsobovat podmínkám trhu práce.

Respondentky ženy měly tendenci při nástupu do zaměstnání především zvažovat časovou náročnost zaměstnání, zřejmě z důvodu nutnosti sladit ji s péčí o děti.

Hlavní motivací nástupu do práce je její finanční benefit („aby se vyplatila“) (64,4% odpovědí). Podstatně méně významným motivem byla potřeba sociálních kontaktů (13,3% respondentů) a přibližně stejný počet respondentů se při hledání práce rozhoduje podle zajímavosti práce.

Respondenti měli spíše pozitivní vztah k nelegálnímu trhu práce. Ve čtvrtině odpovědí jeho existenci schvalovali („je dobře, že existuje“), téměř polovina odpovědí ho tolerovala („kdo chce, ať si na černo pracuje“). Pětina odpovědí (22,1%) vyjadřovala s jeho existencí nesouhlas. Na základě těchto odpovědí můžeme usuzovat, že aktivity na nelegálním trhu práce jsou jednou z legitimizovaných způsobů, jak rodiny řeší svoji životní situaci.

Respondenti, kteří jsou v současné době zaměstnaní, hodnotí své pracovní místo spíše jako jisté (třetina zaměstnaných), třetina respondentů ho vnímá jako ani jisté, ani nejisté. Spokojenost s výší platu je mezi odpovídajícími vyrovnaná – třetina vyjadřuje spokojenost, třetina nespokojenost a třetina není spokojena ani nespokojena. S výší úvazku a typem práce je většina respondentů spokojena.

Celkově dotázaní pracující hodnotí podmínky svého zaměstnání pozitivně a vyjadřují svoji spokojenost nebo neutrální postoj. Zároveň ale více než polovina dotázaných pracujících považuje současné pracovní podmínky za neovlivnitelné. Nabízí se tedy interpretace, že lidé jsou rádi, že práci mají nebo se problémy nezabývají, protože mají jen malou šanci je ovlivnit. Největší míru vlivu pocítují ve volbě místní dostupnosti práce a typu práce.

Získat pracovní místo je podle většiny respondentů obtížné. Co se týče důvodů obtíží s nalezením práce, nejčastěji respondenti uváděli svou kvalifikaci (27,5% odpovědí), nedostatečnost trhu práce (27,5%) a vlastní diskriminaci (17,5% odpovědí).

Postoje „nezařazených rodin“ k řešení současné životní situace

Hodnocení současné životní situace rodin respondenty bylo vyrovnané. Převažovala spíše spokojenost (42% respondentů), třetina (32%) respondentů byla se současnou životní situací nespokojena, čtvrtina respondentů uvedla neutrální odpověď („ani spokojen, ani nespokojen“).

Přesto by si 67,9% rodin ve svém životě přálo změnu. Z těch, kteří si přejí změnu, si 34,8% rodin přeje změnu bydlení, 16,9% odpovědí se týkalo změny zaměstnání a 14,6% odpovědí změny finanční situace rodiny. Téměř polovina (44,9%) respondentů, kteří si

změnu přejí, ji považují za možnou. Více než polovina (55,1%) se naopak domnívá, že změna je nepravděpodobná.

Z těch, kteří považují změnu za pravděpodobnou, se jen třetina domnívá, že ke změně dojde za velmi dlouho, až v daleké budoucnosti. Zbytek považuje změnu za proveditelnou v perspektivě několika měsíců. Při realizaci změny se respondenti spoléhají především sami na sebe (51,6% odpovědí) a na svoji rodinu (21,9% odpovědí). V 9,4% odpovědí očekávají vliv organizace či skupiny, které jsou členy a ve stejném počtu odpovědí očekávají podstatnou pomoc při realizaci změny od státu. Naopak od obce byla očekávání nejmenší (v 3,1% odpovědí).

Více než třetina respondentů odsuzuje sociální nepokoje související s nespokojeností s ekonomickou situací, třetina respondentů jejich aktéry chápe, ale nesouhlasí s tímto způsobem projevu názoru. Řešení chudoby by mělo být spojeno s trhem práce (27,8% respondentů), podle 15,3% respondentů by mělo dojít ke změnám v politice a podle 14,4% respondentů by se mělo pomáhat a motivovat a také kontrolovat smysl poskytnuté pomoci. Poskytnutí materiální pomoci (tj. finanční pomoc, zajištění bydlení) jako nástroj řešení chudoby se objevilo asi v desetině odpovědí.

Pokud jde o někoho, na koho se může respondent v případě problémů obrátit, nejvíce respondenti (77,9% odpovědí) uváděli, že se spoléhají na rodinu, na známé, přátele a na sousedy (32,4% odpovědí). Oficiální organizace se jako zdroj pomoci objevily v 15,4% odpovědí. Ve čtvrtině odpovědí se objevilo, že respondent spoléhá hlavně sám na sebe.

Jako oblast, kde zažívají největší problémy, většina respondentek označuje oblast financí (60,2% všech odpovědí), zaměstnání (30,5% odpovědí) a bydlení (27,1% odpovědí). Jako konkrétní problémy nejčastěji uvádějí finance (65,1% všech odpovědí) a bydlení (29,4% odpovědí).

Subjektivní hodnocení současné životní situace „nezařazených rodin“

V našem výzkumu nás také zajímalo, kterým faktorům členové „nezařazených rodin“ přikládají ve svém životě důležitost. Faktory jsme si rozdělili na tzv. vnější, dané, v zásadě neovlivnitelné a tzv. vnitřní, které respondent má tzv. v rukou.

Aby byl člověk úspěšný, není podle respondentů příliš důležité pocházet z bohaté rodiny, o něco významnější vliv přikládají vzdělání původní rodiny. Více než polovina respondentů (56,6%) ho označila za důležité.

Naopak ctížádostivost, ambice označili respondenti v 82,1% odpovědí jako důležité a usilovná práce podle 88,3% odpovědí respondentů je pro úspěšný život považována za klíčovou. Velký význam je přikládán i sociálním kontaktům („znát ty správné lidi“), které 72,5% respondentů označilo pro úspěšný život za důležité. Význam je však přikládán i kontextuálním podmínkám života – 61,5% za důležité považuje charakter doby, ve které žijeme, a 65,7% respondentů zdůrazňuje jako důležitý stav společnosti.

Za významný faktor úspěšnosti v životě je považováno i pohlaví (46,7% odpovědí respondentů ho označilo pro úspěšný život za důležité)⁵⁰. Je třeba připomenout, že většina respondentek výzkumu byly ženy. Téměř stejná významnost (47,4% odpovědí) byla přikládána příslušnosti k národnosti.

Z hlediska hodnotové orientace nás zajímalo, zda rodiny preferují spíše materiální či nemateriální hodnoty. Na nejvyšší příčce „zcela důležitých“ hodnot se jednoznačně umístilo „dobré zdraví“ a těsně za ním „spokojený rodinný život“ a na třetím místě pomyslného žebříku priorit se objevilo „vlastní bydlení“ (71,3% odpovědí respondentů) a na čtvrtém místě to byly peníze (60,3% odpovědí respondentů). Vlastnictví auta či duchovně orientovaný život považuje polovina respondentů za nedůležité.

Pokud jsme sečetli obě odpovědi („zcela důležité“ a „spíše důležité“), tak první příčky vyrovnaně obsadily hodnoty materiální i nemateriální hodnoty. Blíže v Tabulce 23.

Tabulka 23 Hodnotová orientace „nezařazených rodin“⁵¹

Odpověď	Součet odpovědí – považuji za „zásadní“ a „spíše zásadní“ Procento odpovědí respondentů
dobré zdraví	99,2%
spokojený rodinný život	97,7%
bezpečí v místě bydliště	96,3%
vlastní bydlení	94,8%
peníze	89,7%
práce podle představ	85,2%
přátelé a sociální vazby	83,8%
dobré vztahy se sousedy	73,0 %
společenské uznání	71,0%
trávení volného času podle svých představ	63,9%
získávání informací o společnosti a o světě	61,7%
práce pro druhé, pro společnost a pro přírodu	55,9%
tvůrčí činnost (duševní i manuální)	53,3%

Lze shrnout, že zástupci „nezařazených rodin“ považují za důležitou kombinaci materiálních i nemateriálních hodnot, které se vztahují k naplňování základních lidských potřeb.

⁵⁰ Způsob položení otázky nám neumožňuje odpovědět na otázku, které pohlaví je podle názoru respondentů pro úspěšný život výhodnější. Cílem položení otázky bylo zjistit, zda větší vliv respondenti přikládají vnějším, daným a vnitřním/ ovlivnitelným faktorům. Příslušnost k pohlaví byla považována za vnější/daný faktor.

⁵¹ Zdroj: vlastní výzkum

Více než polovina respondentů svůj život hodnotí jako „ani úspěšný, ani neúspěšný“. Čtvrtina ho považuje za úspěšný a 17,6% respondentů jako neúspěšný. Polovina respondentů se domnívá, že se jim daří mít život ve svých rukou. Třetina odpověděla na tuto otázku neutrálně a 18,4% respondentů se domnívá, že svůj život pod kontrolou nemají.

V představách o budoucnosti se nejčastěji zabývají budoucností svých dětí (22,9% odpovědí respondentů), spokojeným životem a stářím (14,9% odpovědí respondentů), zdravím (12,8% odpovědí), rodinou (11,2% odpovědí), zaměstnáním (11,7% odpovědí). Odpovědi na tuto volnou otázku se tedy týkaly vzdálenější budoucnosti a respondenti se spíše zabývali tématy rodinného života, zdraví, než konkrétní ekonomickou situací. Za úvahami o budoucnosti dětí či o spokojeném stáří se však mohou skrývat otázky finančního zajištění.

Podle respondentů je v České republice chudý ten, kdo je bez domova (16,7% respondentů), nezaměstnané a osoby pobírající sociální dávky za chudé považuje 14,2% respondentů, matky samoživitelky jsou chudé podle názoru 12,1% respondentů. Na dalších místech jako chudé respondenti uváděli osoby s nízkými příjmy (10,1% respondentů), přičemž z odpovědí není patrné, zda se jednalo o příjmy ze zaměstnání. V odpovědích se objevilo 8,6% respondentů, kteří za chudou označili střední třídu.

Svou domácnost tři čtvrtiny respondenti označují jako „ani chudou, ani bohatou“. Za spíše chudé se považuje čtvrtina odpovídajících. Původní rodina byla hodnocena velmi podobným způsobem. Větší zastoupení měla jen odpověď „spíše bohatí“. Spíše bohatých bylo 12,7% původních rodin respondentů (přičemž jen 2,9% odpovídajících takto označilo svoji současnou situaci).

Téměř polovina respondentů se v blízké době (do jednoho roku) obává chudoby. Obavy jsou spojeny především se strachem ze ztráty či snížení sociálních dávek (41,2% respondentů), ze zvyšování cen (23,5% respondentů) a ztráty bydlení (11,8% respondentů).

Sociální vztahy „nezařazených rodin“

Většina respondentů (řazeno dle četnosti odpovědí sestupně) si myslí, že nemá šanci uplatnit se/resp. uspokojit své potřeby v oblasti bydlení, zaměstnání, v trávení volného času (všechny tři kategorie uvedla ve svých odpovědích více než polovina respondentů) a dále v možnostech vzdělávání a spotřeby (uvedla ve svých odpovědích více než třetina respondentů). Naopak respondenti vidí možnost uspokojit své potřeby v oblasti sociálních kontaktů s lidmi, v dopravní obslužnosti a ve zdravotní péči.

Celkem 71,9% respondentů uvedlo, že se cítí být součástí společnosti. Většina respondentů si nemyslí, že k nim byla společnost nespravedlivá (71,4%). Ti, co uvádějí opak, se domnívají, že k nespravedlnosti docházelo a dochází v oblasti sociálních služeb a sociální péče a dále v oblasti bydlení.

Z institucí největší důvěru vyjadřují respondenti ke školským zařízením (školy a školky – 85,3% odpovědí respondentů), na dalším místě jsou to sociální odbory obecních úřadů (48,1% odpovědí respondentů) a místa výplaty dávek (45,6% odpovědí respondentů).

a Policie ČR (44% odpovědí respondentů). Menší důvěru měli respondenti k institucím, se kterými podle jejich odpovědí neměli zkušenost.

V souvislosti s pocitem „nespravedlnosti“ v oblasti sociálních služeb a sociální péče a sníženou důvěrou v sociální odbory obecních úřadů a místa výplaty sociálních dávek si klademe otázky o roli sociální práce v životě našich respondentů. V rozhovoru jsme se (z časových důvodů) nevěnovali analýze příčinám pocitů nespravedlnosti a nedůvěry. Nicméně i bez znalosti těchto příčin je považujeme za významnou překážku v kvalitním výkonu sociální práce. Tu v oblasti preventivní funkce sociální práce násobí náš poznatek o nedůvěře k institucím, se kterými respondenti nemají osobní zkušenost.

Za příležitost k rozvoji sociálních vztahů jsme považovali i zájmovou činnost, která je často prováděna v sociální skupině či je organizována. Většina respondentů uvedla, že má nějaké koníčky, přičemž za největší koníček je považována rodina a domácnost a sportovní aktivity (polovina odpovědí) a umění a kultura (téměř třetina odpovědí). Většina respondentů není členem žádné zájmové organizace či iniciativy.

Vnímání sociální práce „nezařazenými rodinami“

Na otázku, co si představíte pod pojmem sociální práce nejčastěji (76,5% odpovědí) zazněla odpověď „pomoc, ochrana, podpora“, v menší míře (37% odpovědí) „práce s lidmi“.

Všichni respondenti mají představu, v čem nejvíce může být sociální pracovník nápomocný. Nejvíce od sociálních pracovníků očekávají pomoc v komunikaci s institucemi (87,5 odpovědí), obhajobu zájmů a práva klientů (69,1% odpovědí), řízení a přidělování sociálních služeb a pomoc lidem, kteří ji potřebují (44,9% odpovědí). Téměř všichni dotázaní se domnívají, že sociální práce obsahuje všechny uvedené složky.

Sociální práce je podle značné většiny respondentů obecně potřebná (88,2% respondentů), pro 60,3% respondentů je potřebná i pro ně samotné. Přičemž dvě třetiny respondentů či členů jejich domácnosti již služeb sociální práce využili. Sociální práci využívají především ženy ve spojitosti s dětmi. Šlo především o dávky (38,4% odpovědí), pobytové služby (30,2% odpovědí) a poradenství (27,9% odpovědí). Ve třech čtvrtinách se jednalo o spolupráci dlouhodobou, která byla hodnocena jako přínosná.

Chování sociálních pracovníků k lidem respondenti vnímají především jako vstřícné nebo jako individuální. Požadavky sociálních pracovníků hodnotí spíše jako pochopitelné a snaží se je plnit. Od sociálních pracovníků očekávají především pomoc, individuální přístup a pozitivní naladění na klienty (třetina odpovědí u každé položky).

Převažoval názor, že klienti sociální práce jsou lidé, kteří využívají svého práva a je podle jejich názoru přirozené o pomoc žádat. Ve čtvrtině odpovědí se objevil názor, že lidé pomoc zneužívají a parazitují na systému.

Typologie nezařazených rodin

Pomocí klastrové analýzy pak bylo možné v rámci „nezařazených rodin“ určit typologicky přirozené skupiny rodin dle jejich vzájemné podobnosti. Ze souboru 136 rodin nám vzniklo pět skupin rodin, které spojovaly shodné charakteristiky. Přehled jednotlivých skupin je uveden v Tabulce 24.

Tabulka 24 Typologie nezařazených rodin⁵²

	Rodiny ohrožené chudobou	Chudé rodiny	Podobnost s definovanými způsoby zvládání
Zadlužení vlastníci bydlení	48	2	distinkce / vyhybání
Vděční klienti sociální práce nespokojení v oblasti bydlení	18	12	adaptace /pozitivní adaptace
Rodiny s nerealistickými představami o své situaci	27	4	defenze / únik z reality
Autonomní orientovaní na sociální kontakty se špatnou prací	15	2	defenze / „pojdme s tím něco dělat“
Nezaměstnaní s obavami o bydlení	3	2	u chudých rodin adaptace / pasivní adaptace či defenze / naprostá rezignace. u rodin ohrožených chudobou adaptace s rysy instrumentalizace situace

Zadlužení vlastníci bydlení

Tato skupina byla v našem výzkumu nejpočetnější. Tvořilo ji 50 rodin, z toho 48 ohrožených chudobou (tyto rodiny uvedly malé úspory a problémy se splácením dluhů). Se sociální prací skupina rodin nemá osobní zkušenosti, ale je pro ni charakteristické negativní vnímání sociální práce a sociálních pracovníků. Požadavky sociálních pracovníků jsou pro ně nepochopitelné, nedůvěřují jim, jejich chování hodnotí negativně.

⁵² Zdroj: vlastní výzkum

Spokojenost vyjadřují především se svou životní situací v oblasti bydlení. Všechny rodiny mají vlastní byty a nemají přání se stěhovat. Optimistický postoj mají i k trhu práce. Podle jejich názoru je snadné získat pracovní místo. Svoji rodinu označují za chudou, ale považují se za součást společnosti.

Lze shrnout, že nejpočetnější skupinu rodin mimo předem definované způsoby zvládání tvořily rodiny, které se zadlužily v důsledku pořízení bydlení. Jejich na jedné straně negativní postoj k sociální práci a na druhé straně optimistický názor na jejich situaci na trhu práce by bylo možné interpretovat jako jejich obavu ze závislosti na sociální práci a sociálních dávkách. Z popsanych způsobů zvládání chudoby či ohrožení chudobou nejvíce podobností shledáváme s distinkcí, konkrétně s vyhýbáním se.

Vděční klienti sociální práce nespokojení v oblasti bydlení

Tuto skupinu tvořilo 30 rodin, 12 chudých rodin a 18 ohrožených chudobou (ty uváděly žádné úspory a problémy se splácením dluhů). Jejich postoj k sociální práci a sociálním pracovníkům je pozitivní. Se sociální prací mají osobní zkušenost, požadavky sociálních pracovníků jsou pro ně pochopitelné a jejich chování hodnotí pozitivně, důvěřují jim. Sociální práci považují za přínosnou a opakovaně ji využívají.

Nespokojení jsou v oblasti bydlení. Nemají vlastní bydlení, vyjadřují přání se odstěhovat. Deklarují nemateriální hodnotovou orientaci. Za podstatnou považují tvůrčí činnost, práci pro druhé a trávení volného času dle svých představ.

Z popsanych způsobů zvládání chudoby či ohrožení chudobou nejvíce podobností shledáváme s adaptací, konkrétně s pozitivní adaptací.

Rodiny s nerealistickými představami o své situaci

Skupinu tvoří celkem 33 rodin, z toho se jedná o 4 rodiny chudé, 27 ohrožených chudobou a 2 rodiny mimo ohrožení chudobou (tyto dvě rodiny z popisu vyloučíme). Rodiny ohrožené chudobou uváděly malé úspory a problémy se splácením dluhů, u 6 rodin byl jeden člen domácnosti nezaměstnaný. Přes svoji situaci chudoby či ohrožení chudobou se rodiny cítí integrované do společnosti s přístupem ke zdrojům. Jsou spokojené se svými příjmy a úsporami a vlastní situací na trhu práce. Se sociální prací a sociálními pracovníky nemají zkušenosti, případně pouze jednorázovou. Na sociální práci nemají názor.

Z popsanych způsobů zvládání chudoby či ohrožení chudobou nejvíce podobností shledáváme s defenzivním způsobem, konkrétně s „únikem z reality“.

Autonomní orientovaní na sociální kontakty se špatnou prací

Skupinu tvoří 17 rodin, z toho jsou 2 rodiny chudé, 15 ohrožených chudobou (malé úspory a problémy se splácením dluhů). Problematická je jejich situace především na trhu práce. Mají nejisté zaměstnání, nejsou spokojeni s výší platu. Prezentují se

jako autonomní. Pro úspěch v životě nepovažují za podstatné vnější okolnosti (např. dobu, ve které žijeme, příslušnost k pohlaví či národnosti atd.) a akcentují individuální schopnosti. Jsou orientovaní na kontakty s lidmi.

Z popsanych způsobů zvládání chudoby či ohrožení chudobou nejvíce podobností shledáváme s defenzivním způsobem, konkrétně s „pojdme s tím něco dělat“.

Nezaměstnaní s obavami o bydlení

Nejméně početnou skupinu tvořilo 5 rodin, z toho 2 chudé rodiny, 3 chudobou ohrožené rodiny (uváděly dluhy a malé úspory). Oba rodiče z těchto rodin jsou nezaměstnaní, u otce se jedná o opakovanou nezaměstnanost. Rodiny mají obavy ze ztráty bydlení.

U chudých rodin shledáváme podobnost s pasivní adaptací (způsob adaptace) či naprostou rezignací (defenze). U rodin ohrožených chudobou se dle našeho názoru jedná spíše o adaptaci s rysy instrumentalizace situace.

ZÁVĚRY – RODINY MIMO ZPŮSOBY ZVLÁDÁNÍ

Významným tématem u rodin nezařazených do předem definovaných způsobů zvládání je bydlení. Jedna skupina rodin je právě s bydlením nespokojená, či se v důsledku situace na trhu práce ztráty bydlení obává. Druhá poměrně velká skupina rodin svoji situaci v oblasti bydlení vyřešila koupí bydlení vlastního, ovšem za cenu zadlužení. Pokud problém bydlení rodiny vyřešily, „založily“ si potenciál na další možné problémy v budoucnu.

Všechny identifikované skupiny rodin lze orientačně přiřadit do způsobů defenze, distinkce či adaptace. Přiřazení k určitému způsobu zvládání je jen orientační a vyžadovalo by další zkoumání.

I tyto rodiny lze zařadit do dvou skupin podle jejich vztahu k sociální práci. Jedna skupina má k sociální práci vyhraněný negativní vztah, který vnímáme jako určitý projev obranného mechanismu a jejich distinkce od reálné životní situace. Druhá skupina má vztah od neutrálního po pozitivně laděný.

Za významný rys chování rodin považujeme na základě našeho výzkumu oddalování řešení situace. Závažnost situace si mnoho rodin nepřipouští (61% rodin mimo způsoby bylo zařazeno do „vyhýbání“ či „úniku z reality“), v případě problémů se snaží řešit situaci samy, s pomocí rodin a přátel. Může docházet k prohlubování problémů či nechuti je řešit, pokud počáteční aktivity nepřinesly úspěch. Zaznamenali jsme i potíže rodin s přijetím role klientů sociální práce. Zároveň vnímáme určitý nevyužitý potenciál sociální práce. Přes pozitivní obraz sociální práce u části rodin a jejich důvěru v obecní úřady využívají sociální práci a služby především v oblasti dávek a pobytových služeb (pravděpodobně v souvislosti s péčí o seniory).

Dalším zjištěním je, že trh práce rodiny před chudobou nechrání. Ze souboru nezařazených rodin byla jen necelá čtvrtina mužů a čtvrtina žen nezaměstnaná.

V souvislosti s chudobou se rodiny cítí být ohroženy vnějšími faktory, na které nemají vliv. Konkrétně se jedná o obavy ze snižování dávek a zvyšování cen.

4.6 Výzkumné závěry

Cílem výzkumu bylo provést analýzu životní situace domácností rodin s nezletilými dětmi v různých fázích sociální diskvalifikace a způsobů, kterými tyto situace zvládají, a získat tak informace a podklady pro inovace sociální práce s rodinami s nezletilými dětmi, které v chudobě žijí nebo jsou jí ohroženy.

Na základě výzkumem získaných dat byla provedena jejich vztahová analýza, která neprokázala existenci závislosti mezi způsoby zvládání chudoby a fázemi sociální diskvalifikace domácností rodin s nezletilými dětmi.

Dílí závěry výzkumu však přispěly k poznání postupů, které zkoumané domácnosti rodin s nezletilými dětmi používají k vyrovnávání se se svým statutem chudých nebo ohrožených chudobou. Takto přispěly k dosažení cíle výzkumu.

Způsoby zvládání života v chudobě nebo v ohrožení chudobou českých rodin s nezletilými dětmi v zásadě korespondují s teoretickým obrazem. U rodin ohrožených chudobou se jako způsob zvládání nejčastěji objevuje záměrná exkluze, pasivní adaptace, diskreditace druhých a instrumentalizace situace. Zvládání pomocí instrumentalizace situace, diskreditace druhých je užíváno taktéž chudými, ti se navíc staví do role zasloužilých chudých. Výraznou skupinu tvořily rodiny, u kterých nebylo možno identifikovat žádný z výše jmenovaných způsobů zvládání. Podle shodných znaků vzniklo pět skupin rodin, které byly v rámci interpretace získaných dat charakterizovány. Jako centrální se opět ukázalo téma bydlení. Identifikované skupiny rodin lze orientačně přiřadit do způsobů defenze, distinkce či adaptace.

Další oblastí, která se v našem výzkumu ukazuje jako problematická, jsou možnosti pro realizaci preventivní funkce sociální práce. Mnoho rodin si svoji situaci chudoby nebo ohrožení chudobou nepřipouští, dokonce ji popírá. Dále se ukazuje, že rozdíl mezi rodinami chudými a ohroženými chudobou je často velmi dílčí a riziko chudoby se netýká výhradně nezaměstnaných, matek samoživitelek a rodin se třemi a více dětmi. Sociální práce je vnímána spíše jako „poslední štace“, ne jako instituce, která může propadu do situace chudoby bránit.

Pro sociální práci je tato situace výzvou a otázkou zároveň: Co může rodinám čelícím riziku propadu do chudoby nabídnout a jakými způsoby může rodinám jejich situaci pomoci zvládat?

Výsledky našeho výzkumu by neměly být podnětem jen pro rozvoj metod práce s rodinami, ale i pro ovlivňování jejich životních podmínek. V oblasti metod a technik sociální práce bychom si měli klást otázku, zda určité způsoby zvládání chudoby nevyžadují odlišné strategie sociální práce. Dále náš výzkum potvrdil naléhavost problému bydlení. V prosazování systémových změn v této oblasti mají sociální pracovníci velmi slabou roli.

ZÁVĚR

Text dílčí analýzy vznikl jako jeden z výstupů činnosti subtypu, který se v rámci projektu zabýval tématem chudoby ve společnosti v teoretické rovině a analýzou životní situace domácností rodin s nezletilými dětmi ve výzkumné rovině. Teoretická východiska přispěla k deskripci a uchopení výzkumného problému.

Úvodní kapitoly diskutovaly vztah dvou konceptů, sociální exkluze a chudoby. Ač je chudoba vnímána jako jedna z dimenzí a příčin sociálního vyloučení, není nutně jeho podmínkou. Dichotomické dělení chudoby na objektivní a subjektivní, vyplývající ze sociologického kontextu, je v současnosti včleněno do převažujícího pojetí multidimenzionální deprivace. Sociální exkluze je klíčovou charakteristikou multidimenzionální deprivace, tudíž je chápána jako širší koncept. Multidimenzionalita se odráží i ve způsobech měření chudoby a sociálního vyloučení. Zohledňuje subjektivní posouzení deprivace v různých oblastech života. Významnými zástupci skupin lidí ohrožených chudobou jsou matky samoživitelky a rodiny s nezletilými dětmi. Situace chudoby v rodinách s nezletilými dětmi je o to závažnější, neboť si děti své zkušenosti přenášejí do dalšího života. Úlohou sociální práce je zajišťovat prevenci sociální exkluze obyvatel ohrožených a zároveň podporovat a pomáhat v návratu do společenských struktur obyvatel již vyloučených. Problematika prevence a řešení chudoby a ohrožení chudobou by měla být zajišťována stejným způsobem.

Realizovaný výzkum měl za cíl provést analýzu životní situace domácností rodin s nezletilými dětmi v různých fázích sociální diskvalifikace a způsobů, kterými tyto situace zvládají. I když se neprokázala existence závislosti mezi způsoby zvládání chudoby a fázemi sociální diskvalifikace těchto domácností, dílčí závěry přispěly k poznání postupů, jež zkoumané domácnosti používají k vyrovnání se svým statutem chudých či ohrožených chudobou. Konstatujeme, že způsoby zvládání života v chudobě nebo v ohrožení chudobou rodin s nezletilými dětmi korespondují s prezentovanými teoretickými východisky.

V úvodu textu jsme si položili otázku, zda způsoby, jakými rodiny zvládají svoji situaci chudoby nebo ohrožení chudobou, nemohou inspirovat revizi či rozvoj metod sociální práce. Výsledky výzkumu ukázaly, že jsou jejím významným podnětem, nikoliv však jediným. Současně s rozvojem metod sociální práce je nutné apelovat na prosazování systémových změn, které by vedly k ovlivňování životních podmínek. Palčivým problémem je zejména bydlení, což diskutuje jak odborná literatura, tak potvrzují i závěry výzkumu.

Z předešlého textu vyplývá pro sociální práci další otázka: Jakými způsoby může sociální práce pomoci rodinám zvládat jejich situaci a co jim v současné době nabízí, aby se v chudobě neocitly?

SUMMARY

This book is one of those written within the project titled Enlarging and Developing of Research Team at the University of Ostrava, Faculty of Social Studies funded by the ESF Education for Competitiveness Operational Programme. Within this project, members of the research teams dealt with several areas, namely social exclusion, spatial segregation, poverty in seniors and poverty in households with underage children. The authors of this book deal with the last mentioned issue, i.e. poverty in households with underage children. They focus not only on families who have already found themselves in poverty but also families at risk of poverty.

The book was written on the basis of a conducted research with the objective of an analysis of the living situation in households of families with underage children and the identification of ways by means of which the families cope with these situations. The objective was also the identification of the role of social work in coping with these situations. The last but not least objective was to obtain impulses for a possible innovation of social work with families with underage children living in poverty or at risk of poverty.

The book is divided into two main parts. The authors focus on the description of theoretical starting points in the first part; they focus mainly on the definition of the term poverty, the current situation of the families, specifics of poverty in family, stages of social disqualification and ways of coping with poverty. The second part is focused on methodological aspects of the research, methods of analysis, interpretation of the data obtained and last but not least problematic situations occurring during the realization of the research.

Attention is paid especially to the definition of poverty within the theoretical starting points. In correspondence with the contemporary trends in defining poverty, the authors do not perceive poverty as a “mere” lack of material sources but understand it as a multidimensional phenomenon related to several areas which can include the financial area, the area of social bonds to the environment, the area of success in the labour market, access to education, access to quality housing, health care etc. What is also regarded an important aspect of poverty by the authors is the duration of poverty. The specifics of poverty in family are not omitted either; the authors focus especially on the risk factors of the origins of poverty in children. These factors include unemployment of both parents, parents of minimum qualification, living in a rented flat or sublet, non-existence of savings, family with many children (family with four or more children), origin in a different ethnic minority, and family where an adult member with a physical handicap lives.

The main part of the theoretical part is focused on the description of stages of social disqualification and particular ways of coping with poverty and risk of poverty. The stages of social disqualification are described in the context of new social risks. The authors focus not only on the characteristic features or the course of particular stages, i.e. fragility, dependency and quarrels but also possible factors contributing to their creation. The authors identified 31 ways of coping with poverty or risk of poverty on the basis of their study of both Czech and foreign literature and embedded them into the context of the stages of social disqualification.

As the authors state in the theoretical starting points, life in poverty can threaten parents and their children with a number of risks and contribute to the development of various social problems. Still, social work fails in solving these problems. It is research focused on families with children who have already found themselves in poverty or are at risk of poverty that can bring information of ways of coping with this situation in these families and thus help social work innovate its methods of work with this group.

This objective corresponds with the research question asked by the authors, namely: What are the ways of coping with poverty or the risk of poverty at particular stages of social disqualification at which the households of families with underage children find themselves, and what is the role of social work in these ways?

The authors applied the quantitative research strategy with the technique of structured interview in order to find the answers.

The theoretical starting points were the basis for the design of a questionnaire serving as a material for structured interviews. It was based especially on the identified ways of coping with difficult situations (poverty and risk of poverty) that were grouped into 11 basic categories according to content similarities. Clusters of “batteries” of mutually corresponding ways of coping were created subsequently. Thus 3 umbrella categories were created, namely distinction, adaptation and the defensive way of coping. The main characteristics of the ways of coping were elaborated into partial indicators mapping the family members’ situation in the labour market, the family’s financial situation, subjective evaluation of the family’s living situation (this category was focused on experiencing, values and attitudes and specifically on attitudes towards problem solving), the family’s social life and perception of social work.

The authors and instructed interviewers addressed a total of 262 families contacted on the basis of recommendations from social workers from both non-governmental organizations and authorities of city districts, through schools and last but not least on the recommendations of previous communication partners with respect to the set criteria. These criteria included the requirement of a family having at least one child under 15 years of age. The second requirement included the precondition that the family may be categorized as poor or at risk of poverty. Those families were regarded poor whose income did not amount to subsistence minimum; those families were regarded at risk of poverty that lived above the limit of subsistence minimum and met at least one of the criteria defined in advance which were detected during the interview.

The obtained information was analyzed by means of the IBM SPSS version 21 statistical software, using one-dimensional, two-dimensional, multidimensional methods and factor and cluster analyses. The interpretation of the data and the reflection of the outcomes are closely related to the ways of coping with poverty and the risk of poverty as described in the theoretical part. On the basis of selective methods, the families were classified into groups according to particular ways of coping with poverty and according to particular stages of social disqualification at which they find themselves. Further, those families were identified who could not be classified into any of the categories defined in advance. The authors focused on the identification of typologically natural groups according to their mutual similarity in families which could not be categorized into any of the categories of the ways of coping defined in advance. Thus the typology of coping with poverty or the risk of poverty was enriched with five new categories.

The outcomes were discussed in the context of the stages of social disqualification at which the families find themselves, and of the ways of coping used by the families. The authors focused on a general description of the particular category in each group; then on what distinguished particular groups from each other and what was typical of particular groups. The authors focused on various areas within the interpretation, such as the composition and the number of the household members, the composition of their incomes and overall financial situation, the family members' employment, their housing situation, satisfaction with their situation, their attitude to a change of their current situation, and last but not least their relationship to social work and the role of social work in particular stages or ways of coping.

LITERATURA

- AASSAVE, A., DAVIA, M. A., IACOVU, M., MAZZUCO S. 2007. Does Leaving Home Make You Poor? Evidence from 13 European Countries. *European Journal of Population*, 23: 315–338.
- ANDERSON, J. 1996. Yes, But IS IT Empowerment? Initiation, Implementation and Outcomes of Community Action. Pp. 69–84 in HUMPHRIES, B. *Critical Perspectives on Empowerment*. Birmingham: Venture Press, British Association of Social Workers.
- BÄCKMAN, O. FERRARINI, T. 2010. Combating Child Poverty? A Multilevel Assessment of Family Policy Institutions and Child Poverty in 21 Old and New Welfare States. *Journal of Social Policy* 39, 2: 275–296.
- BAUMAN, Z. 2004. *Individualizovaná společnost*. Praha: Mladá fronta.
- BECK, U. 1992. *Risk Society. Towards a New Modernity*. London: Sage.
- BUDOWSKI, M., TILLMANN, R., KEIM, W., AMACKER, M. 2010. Conceptualizing „precarious prosperity“: Empirical and theoretical elements for debate. *International Journal of Comparative Sociology* 51, 4: 268–288. Dostupné z: http://apps.woofknowledge.com/full_record.do?page=2&qid=3&log_event=no&viewType=fullRecord&SID=4CA542%40C99nG6h219FI&product=WOS&doc=17&search_mode=Refine.
- BROOKS-GUNN, J., DUNCAN, G. J. 1997. The Effect of Poverty on Children. *The Future of Children* 7, 2: 55–70.
- BURCHARDT, T., LE GRAND, J., PIACHAUD, D. 1999. Social exclusion in Britain 1991–1995. *Social Policy and Administration*, 33, 3: 227–244.
- CASTLES, F. G. 2004. *The Future of the Welfare State. Crisis Myths and Crisis Realities*. Oxford: Oxford University Press.
- COUSINS, C. 1999. Poverty and social exclusion. In COUSINS, C. *Society, work and welfare in Europe*. London: Macmillan Press, Ltd.
- ČERNÁ, M. 2010. Participace lidí se zážitkem chudoby na rozhodnutích, která se jich týkají. In *Sborník Aktuální otázky sociální politiky – Teorie a praxe*. Pardubice: Univerzita Pardubice, Fakulta ekonomicko-správní. Dostupné z: <http://www.upce.cz/fes/veda-vyzkum/fakultni-casopisy/casopis-aosp/archiv/sbornik2011.pdf>.
- Definition of Social Work*. 2012. International Federation of Social Workers [online]. Dostupné z: <http://ifsw.org/policies/definition-of-social-work/>, 8.6.2012. cit. [2013-07-04].
- DEFOURNY, J. 2001. Introduction – From third sector to social enterprise. In BORZAGA, C., DEFOURNY, J. *The Emergence of Social Enterprise*. London: Routledge.
- DEKKERS, G. J. M. 2008. Are you unhappy? Then you are poor! Multi-dimensional poverty in Belgium. *The International Journal of Sociology and Social Policy* 28, 11/12: 502–515.

DOWLING, M. 1999. Social Exclusion, Inequality and Social Work. *SOCIAL POLICY & ADMINISTRATION* 33, 3: 245–261.

DUBSKÁ, D. 2013. *Domácnosti v ČR: příjmy, spotřeba, úspory a dluhy v letech 1993 až 2012*. Český statistický úřad [online]. Červen 2013. cit. [2013-08-19]. Dostupné z: [http://www.czso.cz/csu/2011edicniplan.nsf/t/9500181682/\\$File/115911a%20s%20lit.pdf](http://www.czso.cz/csu/2011edicniplan.nsf/t/9500181682/$File/115911a%20s%20lit.pdf).

ELSEN, S. 2005. *Economic Selforganisation and Civil Society. Local Economy and Sustainable Community Development*. European IUCISD Conference: Face of Research in European Social Development: Aims, Results, Impact. 23.–25.9.2005, Graz, Austria.

EUROSTAT. *At risk of poverty or social exclusion in the EU27*. Newsrelease [online] 2012/21. cit. [2012-06-25]. Dostupné z: <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=STAT/12/21&format=HTML&aged=0&language=EN&guiLanguage=en>.

FEINSTEIN, L. 2003. Inequality in the early cognitive development of children in the 1970 cohort. *Economica* 70, 277: 73–97.

FERGUSON, I. 2009. „Another Social Work is Possible!“ Reclaiming the Radical Tradition. In LESKOŠEK, V. *Theories and Methods of Social Work*. Ljubljana: Faculty of Social Work, University of Ljubljana.

FERGUSON, I., LAVALETTE, M. 2013. Crisis, austerity and the future(s) of social work in the UK. *Critical and Radical Social Work* 1, 1: 95–110.

FRASEROVÁ, N., HONNETH, A. 2004. *Prerozdělování nebo uznání?* Praha: Filosofia, nakladatelství Filosofického ústavu AV ČR.

GAC. 2006. *Analýza sociálně vyloučených romských lokalit a absorpční kapacity subjektů působících v této oblasti*. Praha: Gabal Analysis & Consulting.

GIDDENS, A. 1998. *The Third Way: The Renewal of Social Democracy*. Cambridge: Polity Press. (česky: 2001. Třetí cesta: Obnova sociální demokracie. Praha: Mladá fronta.)

GOJOVÁ, A. 2011. *Nová sociální rizika pohledem vedoucích odborů sociálních věcí: Dílčí zpráva č. 2*. v rámci projektu Nová sociální rizika a možnosti uplatnění moderních metod sociální práce v Moravskoslezském kraji. Podpora vědy a výzkumu v Moravskoslezském kraji RRC/03/2010. Ostrava: FSS OU.

GREGG, P., WALDFOGEL, J., WASHBROOK, E. 2006. Family expenditures post-welfare reform in the UK: Are low-income families starting to catch up? *Labour Economics* 13, 6: 721–746.

HARMAN, C. 2009. *Zombie capitalism: Global crisis and the relevance of Marx*. London: Bookmarks.

HAUTEKEUR, G., HENDERSON, P. 2008. Community Development in Europe. In BRAKE, R., DELLER, U. (eds.). *Community Development – A European Challenge*. Opladen&FarmingtonHills: Barbara Budrich Publisher.

HENDL, J. 2008. *Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace*. 2. aktualizované vyd. Praha: Portál.

- HILLS, J., LE GRAND, J., PIACHAUD, D. (Eds.). 2002. *Understanding Social Exclusion*. Oxford: University Press.
- HIRSCHMAN, A. O. 1970. *Exit, voice and loyalty. Responses to decline in firms, organizations and states*. Cambridge, Massachusetts and London: Harvard University Press.
- HOLASOVÁ, V. 2012. Sociální práce jako nová tržní příležitost? *Sociální práce / Sociálna práca*, 2: 126–137.
- HUMPHRIES, B. 1996. Contradictions in the Culture of Empowerment. Pp. 1–16 in HUMPHRIES, B. *Critical Perspectives on Empowerment*. Birmingham: Venture Press, British Association of Social Workers.
- CHASSÉ, K. A., ZANDER, M., RASCH, K. 2005 *Meine Familie ist arm. Wie Kinder im Grundschulalter Armut erleben und bewältigen*. Wiesbaden: VS Verlag.
- IVANČÍKOVÁ, L., VLAČUHA, R. 2010. Stratégia EU 2020 a ohrozenie chudobou v regiónoch Slovenska. S. 31–36 in PAUHOFOVÁ, I., HUDEC, O., ŽELINSKÝ, T. (ed.). *Sociálny kapitál, ľudský kapitál a chudoba v regiónoch Slovenska*. Zborník statí.
- JONES, C. 2001. Voices from the Front Line: State Social Workers and New Labour. *British Journal of Social Work* 31, 4: 547–562.
- JORDAN, B. 2001. Tough love: Social work, social exclusion and the “third way”. *British Journal of Social Work* 31, 4: 527–546.
- KALMUS, J. 2013. *Životní podmínky českých domácností*. 26.6.2013. [online] cit. [2013-07-01]. Dostupné z: http://www.czso.cz/csu/tz.nsf/i/zivotni_podminky_ceskych_domacnosti_20130626.
- KELLER, J. 2007. *Modernisation and Transformation of the Social*. Eichstätt: ISIS.
- KELLER, J. 2010. *Tři sociální světy. Sociální struktura postindustriální společnosti*. Praha: SLON.
- KELLER, J. 2011. *Nová sociální rizika a proč se jim nevyhneme*. Praha: SLON.
- KELLER, J. 2013. *Posvácení bezdomovců. Úvod do sociologie domova*. Praha: SLON.
- KELLER, J. 2014. *Exkluze jako sociální problém a jako otázka metodologická*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě.
- KIERNAN, K. E., MENSAH, F. K. 2009. Poverty, Maternal Depression, Family Status and Children's Cognitive and Behavioural Development in Early Childhood: A Longitudinal Study. *Journal of Social Policy* 38, 4: 569–588.
- KLIMPLOVÁ, L. 2010. Nová sociální rizika a reformní trendy evropských sociálních států v reakci na ně. S. 23–43 in SIROVÁTKA, T., WINKLER, J. (eds.). *Nová sociální rizika. Sociální studia 1*. Brno: Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity.
- KRUMER-NEVO, M., WEISS-GAL, I., MONNICKENDAM, M. 2009. Poverty-aware social work practice: a conceptual framework for social work education. *Journal of Social Work Education* 45, 2: 225–243.
- LEDWITH, M. 2011. *Community development. A critical approach*. Bristol: The Policy Press.

- LEISERING, L., LEIBFRIED, S. 1999. *Time and Poverty in Western Welfare States*. Cambridge University Press.
- LEVITAS, R. 1998. *The Inclusive Society? Social Exclusion and New Labour*. Basingstoke: Macmillan.
- MAGADI, M. 2010. Risks Factors for Severe Child Poverty in the UK. *Journal of Social Policy* 39, 2: 297–316.
- MAREŠ, P. 2000. Chudoba, marginalizace, sociální vyloučení. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 3: 285–297.
- MAREŠ, P. 2004. *Chudoba v České republice v datech (šetření sociální situace domácností)*. Dílčí studie o možnostech monitorování chudoby v ČR. Praha: VÚPSV.
- MAREŠ, P. 2006. *Faktory sociálního vyloučení*. Praha: VÚPSV, výzkumné centrum Brno.
- MAREŠ, P., RABUŠIC, L. 1996. K měření subjektivní chudoby v české společnosti. *Sociologický časopis* 32, 3: 297–315. Dostupné z: http://sreview.soc.cas.cz/uploads/3be1bb3c5a8029f3d271cf095cb426bdb8bb874b_297_297MARAB.pdf.
- MAREŠ, P., SIROVÁTKA, T. 2008. Sociální vyloučení (exkluze) a sociální začleňování (inkluze) – koncepty, diskurz, agenda. *Sociologický časopis* 44, 2: 271–294.
- MIOVSKÝ, M. 2006. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha: Grada.
- MISRA, J., MOLLER, S., BUDIG, M. J. 2007. Work-family Policies and Poverty for Partnered and Single Women in Europe and North America. *GENDER & SOCIETY* 21, 6: 804–827.
- Národní akční plány sociálního začleňování (NAPSI). 2010. Oficiální stránky Ministerstva práce a sociálních věcí ČR [online]. Aktual. 26.7.2010. cit. [2012-07-24] Dostupné z: <http://www.mpsv.cz/cs/9087>.
- NIEMIETZ, K. 2010. Measuring poverty: Context-Specific but not Relative. *Journal of Public Policy* 30, 3: 241–262. DOI: 10.1017/s014381X10000103.
- NOTTEN, G., de NEUBOURG, CH. 2011. Monitoring Absolute and Relative Poverty. „Not enough“ is not the same as „Much Less“. *Review of Income and Wealth* 57, 2: 247–269.
- PACÁKOVÁ, Z., HLAVSA, T. 2011. Complex assessment of poverty using composite indicator. *AGRIS On-line Papers in Economics and Informatics* 3, 2: 84–91. [online] Cit. [2013-06-13] Dostupné z: http://online.agris.cz/files/2011/agris_on-line_2011_2_pacakova_hlavsa.pdf.
- PAUGAM, S. 1991. *La disqualification sociale. Essai sur na nouvelle pauvreté*. Paris: PUF.
- Péče o chudé a péče o mládež ochrany potřebnou v republice Československé v roce 1931. 1935. Veřejná péče o chudé v obcích, okresech a zemích republiky Československé v roce 1931. Díl 1.* Praha: Státní úřad statistický.

- PERCY-SMITH, J. 2000. *Policy responses to social exclusion towards inclusion?* Buckingham: Open University Press.
- PIERSON, J. 2002. *Tackling social exclusion*. London: Routledge.
- PITHOUSE, A., HALL, C., PECKOVER, S., WHITE, S. 2009. A tale of two CAFs: the impact of the electronic Common Assessment Framework. *British Journal of Social Work* 39, 4: 599–612.
- POSTLE, K., BERESFORD, P. 2007. Capacity Building and the Reconceptation of Political Participation: A Role for Social Care Workers? *British Journal of Social Work* 37, 1: 143–158.
- RABUŠIC, L. 1998. Jsou čeští senioři chudí? *Sociologický časopis* 34, 3: 303–320. [online] Dostupné z: http://sreview.soc.cas.cz/uploads/9d57942914c56e3087e4744e298b838fbeb735_228_303RABU2.pdf.
- RABUŠIC, L. 1998. The Poverty of the Czech Elderly – Myth or Reality? *Czech sociological Review* 6, 1: 5–24. cit. [2013-06-13] Dostupné z: http://sreview.soc.cas.cz/uploads/327514b41face5f17864b1d8c842451b9904dcfe_421_005RABUS.pdf.
- RAKOCZYOVÁ, M., MAREŠ, P. 2005. Sociální vyloučení a chudoba v ČR ve srovnání se zeměmi EU. S. 26–48 in Kolektiv autorů. *Směřování české sociální politiky s důrazem na agendu Lisabonské strategie*. Brno: VÚPSV Praha. cit. [2012-06-06] Dostupné z: http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_171.pdf#page=26.
- REISCH, M. 2013. What is the future of social work? *Critical and Radical Social Work* 1, 1: 67–85.
- RINGEN, S. 2005. Problém chudoby - několik doporučení k definici a měření. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 41, 1: 125–139.
- ROOSA, M. W., DENG, S., NAIR, R. K., BURRELL, G. L. 2005. Measures for Studying Poverty in Family and Child Research. *Journal of Marriage and Family* 67, 4: 971–988.
- ROWNTREE, B. S. 1901. *Poverty: A study of Town Life*. London: Macmillan.
- RŮŽIČKA, M. 2011. Časoprostorové a infrastrukturní aspekty procesu sociální exkluze. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 47, 2: 273–295.
- SANDERSON, I. 2000. Access to services. In PERCY-SMITH, J. *Policy responses to social exclusion towards inclusion?* Buckingham: Open University Press.
- SIROVÁTKA, T. 2000. Sociální dávky a jejich příjemci: na „sociální trampolíně“, nebo ve slepé uličce? *Sociologický časopis* 36, 2: 181–199.
- SIROVÁTKA, T. (ed.). 2002. *Mensiny a marginalizované skupiny v České republice*. Brno: Masarykova univerzita, Fakulta sociálních studií a Georgetown.
- SIROVÁTKA, T. (ed.). 2004. *Sociální exkluze a sociální inkluze menšin a marginalizovaných skupin*. Brno: Masarykova univerzita a Georgetown.

SIROVÁTKA, T., MAREŠ, P., VEČERNÍK, J., ZELENÝ, M. 2002. *Monitorování chudoby v České republice*. Praha: VÚPSV. Dostupné z: <http://praha.vupsv.cz/Fulltext/Sirchu.pdf>.

SIROVÁTKA, T., KOFROŇ, P., RÁKOOCZYOVÁ, M., HORA, O., TRBOLA, R. 2005. *Příjmová chudoba, materiální deprivace a sociální vyloučení v České republice a srovnání se zeměmi EU* (výzkumná zpráva z projektu Monitorování chudoby). Brno: VÚPSV.

SIROVÁTKA, T., TRBOLA, R. 2005. Celkové směřování české sociální politiky ve světle sociálních výdajů. S. 6–11 in Kolektiv autorů. *Směřování české sociální politiky s důrazem na agendu Lisabonské strategie*. Brno: VÚPSV Praha.

SIROVÁTKA, T., MAREŠ, P. 2006. Chudoba, deprivace, sociální vyloučení: nezaměstnaní a pracující chudí. *Sociologický časopis* 42, 4: 627–655.

SIROVÁTKA, T., WINKLER, J. 2010. Význam ‚nových sociálních rizik‘ v současné společenské vědě. *Sociální studia*, 1: 7–21. Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity.

SIROVÁTKA, T., KOFROŇ, P., JAHODA, R. 2011. *Rizika příjmové chudoby a materiální deprivace v České republice*. Praha: VÚPSV.

SOKAČOVÁ, L. 2013. Rodinná a sociální politika. In *Česká republika: Úpadek a rezignace*. Národní zpráva české koalice Social Watch za rok 2012. Praha: Ekumenická akademie. Dostupné z: http://www.socialwatch.cz/wp-content/uploads/2013/08/0065_EA_SW_zprava-CR-2013_A5_web.pdf.

Strategie boje proti sociálnímu vyloučení na období 2011–2015. 2011. Praha: Úřad vlády ČR.

ŠANDEROVÁ, J. 2007. Praktiky nespravedlnosti uznání. Perspektivní dualismus a morální monismus z pohledu sociologa. *Sociologická řada SOC-011*. Praha: Fakulta sociálních věd UK, Filozofická fakulta UK.

ŠPILÁČKOVÁ, M. a kol. 2011. Možnosti moderních metod sociální práce při zvládání nových sociálních rizik. Dílčí zpráva č.4. v rámci projektu Nová sociální rizika a možnosti uplatnění moderních metod sociální práce v Moravskoslezském kraji. Podpora vědy a výzkumu v Moravskoslezském kraji RRC/03/2010. Ostrava: FSS OU.

ŠUSTOVÁ, Š. 2013. Měření chudoby a příjmová chudoba v České republice. Z České demografické společnosti. *Demografie* 55, 2. [online]. cit. [2013-07-01] Dostupné z: [http://www.czso.cz/csu/2013edicniplan.nsf/t/8E004C7C95/\\$File/180313q2.pdf](http://www.czso.cz/csu/2013edicniplan.nsf/t/8E004C7C95/$File/180313q2.pdf).

TOMEŠ, I. 2001. *Sociální politika. Teorie a mezinárodní zkušenost*. Praha: Socioklub.

TOMEŠ, I. 2010. *Úvod do teorie a metodologie sociální politiky*. Praha: Portál.

TOUŠEK, L. 2007. *Sociální vyloučení a prostorová segregace*. Přehledové studie 07/11, Centrum aplikované antropologie a terénního výzkumu, Katedra antropologických a historických věd FF ZČU.

TVRDOŇ, A. 1937. Všeobecné úvahy metodické, historické, právní a organizační. In *Péče o chudé a péče o mládež ochrany potřebnou v republice Československé v roce 1931*. Ve-

řejná ústavní a všeobecná dobrovolná péče o chudé a mládež ochrany potřebnou v republice Československé v roce 1931. Díl 2. Praha: Státní úřad statistický.

VAN DER LAND, M., DOFF, W. 2010. Voice, exit and efficacy: dealing with perceived neighbourhood decline without moving out. *Journal of Housing and the Built Environment* 25, pp. 429–445. Dostupné na: repository.tudelft.nl/assets/uuid:336985bd-86db.../vander_Land.pdf.

VEČERNÍK, J. 1991. Úvod do studia chudoby v Československu. *Sociologický časopis* 27, 5: 577–602.

VEČERNÍK, J. 2004. Who Is Poor in the Czech Republic? The Changing Structure and Faces of Poverty after 1989. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 40, 6: 807–833.

VEČERNÍK, J. 2011. Empirický výzkum chudoby v českých zemích ve třech historických obdobích. *Data a výzkum – SDA Info* 5, 2: 133–146.

VERGOOLINI, L. 2011. Does economic vulnerability affect social cohesion? Evidence from a comparative analysis1. *Canadian Journal of Sociology* 36, 1: 1–23.

VYHLÍDAL, J., ŠIMÍKOVÁ, I. 2010. Sociální konstrukce systému sociální ochrany: administrace klientů jako prostor interpretace. S. 135–156 in SIROVÁTKA, T., WINKLER, J. (eds.). *Nová sociální rizika. Sociální studia*, č. 1. Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity.

VYŽVALDOVÁ, K. 2010. *Romské ženy a možnosti podnikání: případ Roudnice nad Labem*. Agentura pro sociální začleňování [online]. Praha: Otevřená společnost o.p.s. [cit. 2010-10-19]. Dostupné z: <http://www.socialni-zaclenovani.cz/v-roudnici-nad-labem-vznikla-studie-o-moznostech-podnikani-romskych-zen>.

WADSWORTH, M. E. 2011. Working with Low-income Families: Lessons Learned from Basic and Applied Research on Coping with Poverty-related Stress. *Journal of Contemporary Psychotherapy*, 42: 17–25.

WAGLE, U. 2008. *Multidimensional Poverty Measurement: Concepts and Applications*. New York: Springer.

ZELENÝ, M. 2002. Příjmová chudoba. S. 9–30 in SIROVÁTKA, T., MAREŠ, P., VEČERNÍK, J., ZELENÝ, M. *Monitorování chudoby v České republice*. Praha: VÚPSV.

Životní a existenční minimum. 2013. Oficiální stránky Ministerstva práce a sociálních věcí ČR [online]. Aktual. 4.1.2013. cit. [2013-07-22]. Dostupné z: <http://www.mpsv.cz/cs/11852>.

ŽELINSKÝ, T. 2010. Analýza chudoby na Slovensku založená na koncepte relativnej deprivácie. *Politická Ekonomie*, 4.

evropský
sociální
fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

OP Vzdělávání
pro konkurenceschopnost

UNIVERSITAS
OSTRAVIENSIS

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

Příloha 1 Strukturovaný rozhovor pro výzkum rodina

STRUKTUROVANÝ ROZHOVOR PRO VÝZKUM – RODINA

Úvodní slovo tazatele:

Děkujeme za Vaši ochotu účastnit se našeho výzkumu. Položíme Vám několik otázek, abychom lépe porozuměli situacím, ve kterých se nachází rodiny s dětmi v České republice. Vaše odpovědi budou anonymní, nebudou spojovány s Vaším jménem ani s Vaší rodinou. Pokud Vám některá z otázek bude nepříjemná, nemusíte na ni odpovídat.

Výsledky výzkumu budou použity jako návrhy na změny v sociální práci a v sociální politice týkající se rodin s dětmi.

Informace o dotazovaném: Vše pozorovatelné zaznamená tazatel/ka, případně se doptá:

Tazatel/ka:

Datum a čas zahájení rozhovoru:

Pohlaví respondenta:

Místo bydliště – ulice, městský obvod/ město:

Kde rozhovor probíhá:

Kdo další je přítomen u rozhovoru:

Informace pro tazatele/ku: Odpovědi se kroužkují, pokud není v instrukcích uvedeno jinak. Značí se vždy jedna varianta odpovědi, pokud není u otázky uvedeno jinak.

evropský
sociální
fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

OP Vzdělávání
pro konkurenceschopnost

UNIVERSITAS
OSTRAVIENSIS

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

I. ČLENOVÉ DOMÁCNOSTI

1. Kdo všechno žije ve Vaší domácnosti? Můžete jednotlivé členy domácnosti vyjmenovat?

.....

.....

.....

.....

2. Pokud v domácnosti žijí i další dospělí členové než rodiče s dětmi (např. prarodiče, dospělé děti, nevlastní rodič, partneři dětí, známí), přispívají tyto osoby na provoz domácnosti a jakou formou?

Tazatel/ka: Označte variantu odpovědi křížkem do následující tabulky, spolu s uvedením vztahu dospělého člena, žijícího v domácnosti, k respondentovi / k respondentce.

Další dospělý člen	Finanční příspěvky			Materiální příspěvky (např. potraviny)		
	Ano	Ne	Nechci odpovídat	Ano	Ne	Nechci odpovídat

evropský
sociální
fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

OP Vzdělávání
pro konkurenceschopnost

UNIVERSITAS
OSTRAVIENSIS

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

3. Jaký je věk a vzdělání všech členů v domácnosti?

Tazatel/ka: *Doplňte prosím jednotlivé členy domácnosti včetně dětí a jejich věk do správného políčka dosaženého vzdělání u konkrétních osob. Jako první se ptejte na vzdělání, následně na věk člena domácnosti.*

Dosažené vzdělání	PŘED-ŠKOLNÍ VĚK		ZŠ	STŘ. Š. BEZ MATURITY	STŘ. Š. S MATURITOU	VOŠ	VŠ
Člen dom.							
Matka	věk:		věk:	věk:	věk:	věk:	věk:
Otec	věk:		věk:	věk:	věk:	věk:	věk:
Dítě 1	věk:		věk:	věk:	věk:	věk:	věk:
Dítě 2	věk:		věk:	věk:	věk:	věk:	věk:
Dítě 3	věk:		věk:	věk:	věk:	věk:	věk:
Dítě 4	věk:		věk:	věk:	věk:	věk:	věk:
Dítě 5	věk:		věk:	věk:	věk:	věk:	věk:
Dítě 6	věk:		věk:	věk:	věk:	věk:	věk:
Prarodič 1	věk:		věk:	věk:	věk:	věk:	věk:
Prarodič 2	věk:		věk:	věk:	věk:	věk:	věk:
Další člen domácnosti 1	věk:		věk:	věk:	věk:	věk:	věk:
Další člen domácnosti 2	věk:		věk:	věk:	věk:	věk:	věk:
Další člen domácnosti 3	věk:		věk:	věk:	věk:	věk:	věk:
Další člen domácnosti 4	věk:		věk:	věk:	věk:	věk:	věk:

evropský
sociální
fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

II. BYDLENÍ

4. V jakém typu bydlení žijete?

- a) Byt/dům v osobním vlastnictví
- b) Družstevní byt
- c) Nájemní byt (smlouva přímo s vlastníkem bytu)
- d) Podnájem (smlouva s někým, kdo má smlouvu s vlastníkem bytu)
- e) Ubytovna
- f) Jiný typ, jaký?

Tazatel/ka: Pokud respondent/ka uvedla v otázce č. 4 variantu odpovědi a, přejděte k otázce č. 6.

5. Jaká je délka nájemní smlouvy bydlení, ve kterém žijete? (Volná odpověď)

.....

6. Jaká je velikost bytu/domu, ve kterém žijete?

- a) Garsoniéra (tedy bytová jednotka o jedné místnosti)
- b) 1+1 (nebo kk)
- c) 2+1 (nebo kk)
- d) 3+1 (nebo kk)
- e) 4+1 (nebo kk) a více

Tazatel/ka: V předcházejících odpovědích jste uvedl/a – viz otázka č. 4, že bydlíte v (typ bydlení).

7. Jak moc se obáváte ztráty tohoto bydlení?

- a) Zcela se obávám
- b) Spíše se obávám
- c) Ani nemám jistotu, ani se neobávám
- d) Spíše se neobávám
- e) Vůbec se neobávám

8. Pokud by to záleželo jen na Vás, chtěli/nechtěli byste se přestěhovat? Kam a proč? Uvedte, prosím, své důvody: (Volná odpověď)

.....
.....

evropský
sociální
fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

OP Vzdělávání
pro konkurenceschopnost

UNIVERSITAS
OSTRAVIENSIS

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

III. ZAMĚSTNÁNÍ

9. Jaké zaměstnání a typ pracovního úvazku mají dospělí členové Vaší domácnosti (včetně dospělých dětí)?

Tazatel/ka: Uveďte člena rodiny, nejprve se zeptejte na zaměstnání (např. prodavačka, úřednice, ...), zaznamenejte a následně se zeptejte na typ pracovního úvazku (např. zaměstnanec na plný úvazek, na částečný úvazek, práce na DPP, OSVČ, brigády, mateřská dovolená, invalidní důchod, starobní důchod, nezaměstnaný, renta). Takto postupujte u každého dospělého člena domácnosti.

.....

.....

.....

10. Musel/a jste někdy změnit Vaše zaměstnání? (Nedobrovolné ukončení pracovního poměru) Pokud ano, kolikrát?

.....

.....

11. Byl/a jste Vy nebo někdo z Vaší domácnosti někdy v minulosti nezaměstnán/a? Kdo, kolikrát, jak dlouho?

.....

.....

.....

evropský
sociální
fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

OP Vzdělávání
pro konkurenceschopnost

UNIVERSITAS
OSTRAVIENSIS

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

12. Pokud byste ztratil/a práci, případně jste již bez práce, byl/a byste ochoten/ ochotna přistoupit na (je možno označit více variant):

- a) Rekvalifikaci (tedy kurz, který povede ke změně Vaší kvalifikace)
- b) Delší dojíždění za prací (časově – déle než hodinu)
- c) Práci více vzdálenou od místa bydliště (více než 50 km)
- d) Práci v České republice, kvůli které je nutno se přestěhovat do jiného místa bydliště
- e) Práci v zahraničí
- f) Jiné, jaké
- g) Nepřistoupil/a bych na to + z jakého důvodu, prosím uveďte:

.....
.....

13. Na co nejvíce hledíte při nástupu do zaměstnání?

- a) Finančně se mi to vyplatí
- b) Kolektiv, budu mezi lidmi
- c) Bude to náplň volného času
- d) Je to zajímavá práce
- e) Jiné, jaké

Tazatel/ka: Uveďte následující otázku: *Ví se, že existuje černý trh práce. Názory na něj se různí, někteří ho schvalují, jiní jsou proti.*

14. Jaký máte názor na existenci „černého trhu práce“ Vy ?

- a) Je dobře, že práce na černo existuje – je to jediná možnost, jak si ve špatné situaci polepšit
- b) Je mi to jedno – kdo chce, ať si klidně na černo pracuje – je to jeho věc
- c) Nesouhlasím s tím – snižuje to možnosti legální práce
- d) Jiný názor – jaký?

.....
.....

Tazatel/ka: Pokud respondent/ka uvedl/a v otázce č. 9 jako svou současnou situaci nezaměstnanost, přejděte prosím k bloku IV. Nezaměstnanost, k otázce č. 18.

Pokud je respondent/ka na mateřské/rodičovské dovolené, přejděte k bloku IV. Nezaměstnanost, k otázce č. 21.

Pokud je respondent/ka zaměstnán/a, pokračujte otázkou č. 15.

evropský
sociální
fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

OP Vzdělávání
pro konkurenceschopnost

UNIVERSITAS
OSTRAVIENSIS

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

15. Jak jistě je podle Vás Vaše současné zaměstnání?

Tazatel/ka: *Vysvětlit – tzn., že se můžete spolehnout na to, že zaměstnání neztratíte, že Vás nevyhodí z práce.*

- a) Zcela jisté
- b) Spíše jisté
- c) Ani jisté, ani nejisté
- d) Spíše nejisté
- e) Zcela nejisté

16. V následující tabulce uveďte, prosím, Vaši spokojenost/nespokojenost se současným zaměstnáním:

Tazatel/ka: *Respondentovi/respondence se předkládá kartička pro lepší orientaci při odpovědích. Odpovědi respondenta zaznamenávejte křížkem do záznamového archu. Tabulka se vyplňuje shora dolů.*

MÍRA SPOKOJENOSTI	VELMI SPOKOJEN/A	SPÍŠE SPOKOJEN/A	ANI SPOKOJEN/A, ANI NESPOKOJEN/ A	SPÍŠE NESPOKOJEN/A	VELMI NESPOKOJEN/A
OBLASTI SPOKOJENOSTI					
Výše platu					
Typ úvazku					
Typ práce					
Jistota práce					
Blízkost práce					

Tazatel/ka: *Pokud respondent/ka v otázce č. 16 uvedl/a u kterékoliv kategorie variantu odpovědi spíše nespokojen/a, velmi nespokojen/a, položte otázku č. 17.*

evropský
sociální
fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

OP Vzdělávání
pro konkurenceschopnost

UNIVERSITAS
OSTRAVIENSIS

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

17. Myslíte si, že byste mohl/a s tím, s čím nejste ve své práci spokojen/a, něco udělat, změnit (můžete to ovlivnit)?

Tazatel/ka: Respondentovi/respondentce se předkládá kartička pro lepší orientaci při odpovědích. Odpovědi u jednotlivých oblastí (podle odpovědi na otázku č. 16) zaznamenávejte křížkem do záznamového archu. Tabulka se vyplňuje shora dolů.

Bylo by to podle mého názoru:

MOŽNOST ZMĚNY	NAPROSTO SNADNÉ	SPÍŠE SNADNÉ	ANI SNADNÉ, ANI NESNADNÉ	SPÍŠE NESNADNÉ	NEMOŽNÉ
OBLASTI SPOKOJENOSTI					
Výše platu					
Typ úvazku					
Typ práce					
Jistota práce					
Blízkost práce					

IV. NEZAMĚŠTNANOST

Tazatel/ka: Blokem nezaměstnanost pokračujte pouze v případě, že respondent/ka uvedl/a v otázce č. 9 jako svoji současnou situaci či současnou situaci ostatních členů domácnosti nezaměstnanost. V případě mateřské/rodičovské dovolené pokračujte v tomto bloku otázkou č. 21. V ostatních případech přejděte k bloku V. Finance, k otázce č. 23.

18. Jak dlouho jste Vy nebo někdo z Vaší domácnosti v současnosti nezaměstnan/ nezaměstnaní? (Uvedte měsíce či roky u jednotlivých členů domácnosti)

.....

.....

.....

19. Jste Vy nebo někdo z Vaší domácnosti evidován/a jako nezaměstnaný/ nezaměstnaná na Úřadu práce? Kdo? Jak dlouho?

.....

.....

evropský
sociální
fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

OP Vzdělávání
pro konkurenceschopnost

UNIVERSITAS
OSTRAVIENSIS

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

Tazatel/ka: Otázkou č. 20 pokračujte jen v případě, že je nezaměstnan/á samotný/á respondent/ka. V případě nezaměstnanosti jiných členů domácnosti než respondenta/respondentky pokračujte dále blokem V. Finance, otázkou č. 23.

20. Jakým způsobem se snažíte práci najít? (Volná odpověď)

.....

.....

21. Myslíte si, že získat pracovní místo je pro Vás:

- a) Velmi jednoduché
- b) Spíše jednoduché
- c) Ani jednoduché, ani obtížné
- d) Spíše obtížné
- e) Velmi obtížné

Tazatel/ka: Otázkou č. 22 pokračovat pouze v případě, že respondent/ka odpověděl/a na otázku č. 21 variantou d, e.

22. Proč by bylo pro Vás obtížné pracovní místo získat? (Je možno označit více variant odpovědí)

- a) Kvůli mým dovednostem
- b) Kvůli nedostatečnému trhu práce, v tomto regionu pracovní místa nejsou
- c) Kvůli mé kvalifikaci (vzdělání, praxi v oboru)
- d) Kvůli diskriminaci
- e) Pracovní místa jsou, ale jsou obsazována levnou pracovní silou ze zahraničí
- f) Další

V. FINANCE

23. Byl/a byste ochoten/ ochotná nám říci, jaké jsou Vaše celkové čisté příjmy za jeden měsíc pro celou Vaši domácnost?

Tazatel/ka: Vysvětlit čisté příjmy: Čistými příjmy máme na mysli tolik peněz, kolik dostanete za měsíc na ruku nebo na účet pro Vaši domácnost.

- a) Do 5 000 Kč
- b) 5 001–8 000 Kč
- c) 8 001–10 000 Kč
- d) 10 001–12 000 Kč
- e) 12 001–15 000 Kč
- f) 15 001–20 000 Kč
- g) Více než 20 001 Kč

evropský
sociální
fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

24. Z čeho se příjmy Vaší domácnosti skládají? *(Je možno označit více variant odpovědí.)*
Uveďte také prosím alespoň přibližnou část z celku.

Tazatel/ka: *Vysvětlit, že částí z celku se myslí polovina, třetina, čtvrtina, pětina... Zaznačte tuto část do prostoru za dvojtečkou u každé respondentem/respondentkou zmíněné varianty odpovědí.*

- a) Mzdy (platy ze zaměstnání či brigád):
- b) Dávky – jaké dávky pobíráte?
- c) Alimenty:
- d) Starobní důchod:
- e) Invalidní důchod:
- f) Půjčky:
- g) Jiné zdroje příjmů – jaké? (např. z pronájmu, prodeje, výhry z automatů, apod.)
.....

25. Vystačí Vám tyto Vaše příjmy na živobytí?

- a) Ano, zcela
- b) Spíše ano
- c) Někdy vystačí, někdy nevystačí
- d) Spíše ne
- e) Určitě ne

26. Jak moc jste s příjmy Vaší domácnosti spokojen/a?

- a) Zcela spokojen/a
- b) Spíše spokojen/a
- c) Ani spokojen/a, ani nespokojen/a
- d) Spíše nespokojen/a
- e) Zcela nespokojen/a

27. Někteří lidé mají něco ušetřeno, jiní nemají nic. Jak je to s Vámi? Máte jako domácnost nějaké úspory?

- a) Žádné nemáme
- b) Ano, méně než 10 000 Kč
- c) Ano, 10 001 Kč – 20 000 Kč
- d) Ano, 20 001 Kč – 50 000 Kč
- e) Ano, 50 001 Kč – 100 000 Kč
- f) Ano, nad 100 000 Kč

evropský
sociální
fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

OP Vzdělávání
pro konkurenceschopnost

UNIVERSITAS
OSTRAVIENSIS

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

28. Můžete prosím uvést, za co, podle Vás, platíte jako domácnost největší peněžní částky?
(Volná odpověď)

.....

.....

29. Je něco, na co Vám podle Vás chybějí peníze? Co byste si chtěli koupit a nemůžete?
(Volná odpověď)

.....

.....

30. Museli jste v poslední době (za poslední rok) ve Vaší domácnosti něco zastavit nebo
prodat, abyste mohli zaplatit složenky a pokrýt náklady na běžné živobytí? Jak často?

- a) Neustále
- b) Velmi často
- c) Občas
- d) Výjimečně
- e) Nikdy – nic jsme zastavovat ani prodávat nemuseli

31. Má Vaše domácnost nějaké půjčky, hypotéky, úvěry nebo dluhy formou pokut, penále,
a podobně?

- a) Ano
- b) Ne, ale v minulosti ano
- c) Ne, ani v současnosti, ani v minulosti

Tazatel/ka: Pokud respondent/ka odpoví na otázku č. 31 variantou b, c – přejít k otázce č.
33. Pokud respondent/ka odpoví na otázku č. 31 variantou a, pokračujte otázkou č. 32.

32. Jak byste ohodnotil/a svou situaci se splácením jakýchkoliv dluhů, hypoték či úvěrů, které
má nyní Vaše domácnost?

- a) Splácení je zcela zásadní problém
- b) Se splácením má naše domácnost spíše problém
- c) Splácení není ani problematické, ani neproblematické
- d) Se splácením naše domácnost problém spíše nemá
- e) Splácení není žádný problém

evropský
sociální
fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

OP Vzdělávání
pro konkurenceschopnost

UNIVERSITAS
OSTRAVIENSIS

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

33. Jak dostupná (finančně) je zdravotní péče pro Vás (Vašeho partnera, děti)? Zdravotní péče je finančně:

- a) Plně dostupná
- b) Spíše dostupná
- c) Ani dostupná, ani nedostupná
- d) Spíše nedostupná
- e) Zcela nedostupná

VI. PROŽÍVÁNÍ, HODNOTY, POSTOJE

34. Když zvážíte všechny okolnosti Vašeho života (bydlení, zaměstnanost, finance): Jak jste spokojen/a se svou současnou životní situací?

- a) Velmi spokojen/a
- b) Spíše spokojen/a
- c) Ani spokojen/a, ani nespokojen/a
- d) Spíše nespokojen/a
- e) Velmi nespokojen/a

35. Když se zamyslíte nad Vaším současným životem, je něco, co byste v něm změnil/a?

- a) Ano
- b) Ne

Tazatel/ka: Pokud respondent/ka odpověděl/a na otázku č. 35 variantou b, pokračujte otázkou č. 40.

36. Co byste ve svém životě změnil/a nejraději? Uveďte, prosím:

.....
.....

37. Myslíte si, že je změna v této oblasti možná, uskutečnitelná?

- a) Ke změně rozhodně může dojít
- b) Změna je docela pravděpodobná
- c) Změna je docela nepravděpodobná
- 9) Ke změně rozhodně nemůže dojít

Tazatel/ka: Pokud respondent/ka odpověděl/a na otázku č. 37 variantou c, d, pokračujte otázkou č. 40.

38. Za jak dlouho, podle Vás, může ke změně dojít?

- a) Velmi brzy, tedy každým dnem
- b) Za nějaký čas, je to otázka měsíců
- c) Za velmi dlouho, až v daleké budoucnosti

evropský
sociální
fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

OP Vzdělávání
pro konkurenceschopnost

UNIVERSITAS
OSTRAVENSIS

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

39. Kdo nebo co si myslíte, že k této změně přispěje nejvíce; kdo nebo co nejvíce uvede „věci do pohybu“?

Tazatel/ka: Zapište první tři uváděné.

- a) Já sám
- b) Moje rodina
- c) Naše organizace/skupina
- d) Komunita – obyvatelé, zájmové skupiny
- e) Obec – místní samospráva
- f Stát
- g) Jiné, jaké

40. Jak důležité jsou podle Vás následující věci, aby byl člověk v životě úspěšný?

Tazatel/ka: Předložte respondentovi/respondence kartičku, odpovědi zaznamenávejte křížkem do záznamového archu. Tabulka se vyplňuje shora dolů.

MÍRA DŮLEŽITOSTI	ZÁŠADNÍ	SPÍŠE DŮLEŽITÉ	ANI DŮLEŽITÉ, ANI NEDŮLEŽITÉ	MĚNĚ DŮLEŽITÉ	ZČELA NE- DŮLEŽITÉ
OBLASTI ÚSPĚCHU					
Pocházet z bohaté rodiny					
Pocházet ze vzdělané rodiny					
Být ctihodný, mít ambice					
Usilovně pracovat					
Znáť ty správné lidi					
Doba, v níž žijeme					
Společnost, v níž žijeme					
Zda jste muž, či žena					
Národnost					
Jiné:					

evropský
sociální
fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

OP Vzdělávání
pro konkurenceschopnost

UNIVERSITAS
OSTRAVIENSIS

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

41. Jak jsou pro Vás důležité následující hodnoty?

Tazatel/ka: Předložte respondentovi/respondence kartičku, odpovědi zaznamenávejte křížkem do záznamového archu. Tabulka se vyplňuje shora dolů.

MÍRA DŮLEŽITOSTI	ZÁSA DNÍ	SPÍŠE DŮLEŽITÉ	ANI DŮLEŽITÉ, ANI NEDŮLEŽITÉ	MÉNĚ DŮLEŽITÉ	ZCELA NEDŮLEŽITÉ
HODNOTY					
Peníze					
Práce podle Vašich představ					
Dobré zdraví					
Spokojený rodinný život					
Dobré vztahy se sousedy					
Společenské uznání					
Vlastní bydlení					
Vlastní auto					
Přátelé a sociální vazby					
Duchovně orientovaný život					
Trávení volného času podle svých představ					
Práce pro druhé, pro společnost, pro přírodu					
Bezpečí v místě bydliště					
Získávání informací o společnosti a o světě					
Tvůrčí činnost (duševní i manuální)					
Jiné – jaké?					

evropský
sociální
fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

OP Vzdělávání
pro konkurenceschopnost

UNIVERSITAS
OSTRAVIENSIS

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

42. Když se zamyslíte nad svým životem, máte pocit, že jste:

- a) Velmi úspěšný/á
- b) Spíše úspěšný/á
- c) Ani úspěšný/á, ani neúspěšný/á
- d) Spíše neúspěšný/á
- e) Velmi neúspěšný/á

43. Daří se Vám podle Vašeho názoru „mít život ve svých rukou“? Mít svou situaci pod kontrolou?

- a) Ano, zcela
- b) Spíše ano
- c) Ani ano, ani ne
- d) Spíše ne
- e) Vůbec ne

44. Když přemýšlíte o své budoucnosti, co Vás napadá? (Volná odpověď)

.....

.....

45. Kdo je, podle Vás, v České republice chudý? (Volná odpověď)

.....

.....

46. Kam byste zařadil/a sebe a svou domácnost?

- a) Velmi chudí
- b) Spíše chudí
- c) Ani chudí, ani bohatí
- d) Spíše bohatí
- e) Velmi bohatí

47. Kam byste zařadil/a svou původní rodinu (rodinu, v níž jste vyrůstal/a)?

- a) Velmi chudí
- b) Spíše chudí
- c) Ani chudí, ani bohatí
- d) Spíše bohatí
- e) Velmi bohatí

Tazatel/ka: Pokud respondent/ka odpověděl/a na otázku č. 46 variantou a, b, přejděte k otázce č. 49. Pokud respondent/ka odpověděla na otázku č. 46 variantou c, d, e, pokračujte otázkou č. 48.

evropský
sociální
fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

OP Vzdělávání
pro konkurenceschopnost

UNIVERSITAS
OSTRAVIENSIS

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

48. Obáváte se v blízké budoucnosti (v době do jednoho roku) chudoby?

- a) Ano, velmi se obávám
- b) Ano, spíše se obávám
- c) Ne, spíše se neobávám
- d) Ne, rozhodně se neobávám
- e) Neřeším to, nepřemýšlím nad tím

Pokud ano, uveďte, v jakém případě nejvíce:

- a) V případě nemoci či invalidity
- b) Nezaměstnanosti
- c) Odchodu do starobního důchodu
- d) Mateřské dovolené
- e) Náhlé ztráty životního partnera nebo člena rodiny
- f) V jiném případě, v jakém

49. Co si myslíte o tom, že někteří chudí jsou naštvaní a dávají to najevo (např. zapalováním aut, rabováním obchodů, protesty, apod., ...)?

- a) Plně chápu jejich pohnutky a souhlasím s tím
- b) Nechápu je, ale pokud to tak cítí, ať to tak dělají
- c) Chápu jejich pohnutky, přesto s tím nesouhlasím
- d) Zcela to odsuzuji, nesouhlasím s tím
- e) Nevím, je mi to jedno
- f) Jiný názor – jaký?

50. Co s chudobou a chudými? (Volná odpověď)

.....

.....

.....

.....

evropský
sociální
fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

OP Vzdělávání
pro konkurenceschopnost

UNIVERSITAS
OSTRAVIENSIS

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

VII. SOCIÁLNÍ ŽIVOT

51. Každý z nás žijeme ve společnosti, která nám dává nebo naopak nedává příležitosti uplatnit se, uspokojit, či neuspokojit naše potřeby. Jak je to s Vámi, jak se díváte na své možnosti a šance v následujících oblastech?

Tazatel/ka: *Vysvětlete jednotlivé oblasti poznámkami v závorce. Zakroužkujte buď variantu mám, omezené nebo nemám, podle respondentovy/respondentčiny odpovědi.*

Možnosti:

a) Vzdělání (získat vzdělání, udělat si školu)	mám/omezené/nemám
b) Zdravotní péče (získat dobré ošetření, léky)	mám/omezené/nemám
c) Doprava (dostat se někam vlakem, autem, ...)	mám/omezené/nemám
d) Spotřeba (dělat běžné nákupy)	mám/omezené/nemám
e) Trávení volného času (trávit čas podle svých představ)	mám/omezené/nemám
f) Bydlení (mít bydlení podle svých potřeb)	mám/omezené/nemám
g) Zaměstnání (mít práci podle svých potřeb)	mám/omezené/nemám
h) Sociální kontakty s lidmi (mít lidi, se kterými si popovídáte, kteří Vám mohou pomoci):	

S rodinou	mám/omezené/nemám
Se známými, přáteli, sousedy	mám/omezené/nemám

i) Jiná oblast, jaká mám/omezené/nemám

Tazatel/ka: *Pokud respondent/ka odpověděl/a v otázce č. 51 v kterékoliv oblasti variantou omezené či nemám, vraťte se postupně k těmto oblastem a položte otázku č. 52 pro každou oblast zvlášť. Odpověď zaznamenejte formou: „daná oblast – respondentovo/ respondentčino zdůvodnění“ Pokud respondent/ka odpověděl/a, že má možnosti ve všech oblastech, pokračujte otázkou č. 53.*

52. Proč si myslíte, že možnosti v dané oblasti máte omezené či nemáte? (Volná odpověď)

.....

.....

53. Máte pocit, že k Vám byla společnost z nějakého pohledu nespravedlivá?

Tazatel/ka: *Je možno nabídnout podněty k zamyslení – viz v závorce (např. nespravedlnost v práci, v přístupu k bydlení – neuzavření nájemní smlouvy, vypovězení nájemní smlouvy, v odebrání/nepřiznání dávek, apod., ...)*

a) Ne

b) Ano, v čem?

evropský
sociální
fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

OP Vzdělávání
pro konkurenceschopnost

UNIVERSITAS
OSTRAVIENSIS

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

54. Když se tedy znovu zamyslíte nad tím, jaké máte ve společnosti možnosti Vy sám/ sama. Dá se říci, že se cítíte být součástí společnosti, do níž patříte, máte v ní své místo?

- a) Rozhodně ano
- b) Spíše ano
- c) Ani ano, ani ne
- d) Spíše ne
- e) Rozhodně ne

55. Můžete prosím říci, jakou důvěru máte v to, že následující instituce vyřeší Vaše problémy?

Tazatel/ka: Předložte respondentovi/respondence kartičku, odpovědi zaznamenávejte křížkem do záznamového archu. Tabulka se vyplňuje shora dolů.

MÍRA DŮVĚRY	ZCELA DŮVĚŘUJI	SPIŠE DŮVĚŘUJI	ANI DŮVĚŘUJI, ANI NEDŮVĚŘUJI	SPIŠE NEDŮVĚŘUJI	ZCELA NEDŮVĚŘUJI	NEMÁM S INSTITUCÍ ŽÁDNOU ZKUŠENOST
INSTITUCE						
Policie ČR						
Sociální odbory městských úřadů						
Úřad práce – dávky						
Úřad práce – nezaměstnanost						
Komunitní centra (zaměřená na volný čas)						
Poradny (psychologické a manželské poradny, ...)						
Poradny (finanční poradenství)						
Školy, školky						
Soudy						
Jiné – jaké?						

evropský
sociální
fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

OP Vzdělávání
pro konkurenceschopnost

UNIVERSITAS
OSTRAVIENSIS

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

56. Máte nějaké koníčky a zájmy?

a) Ne

b) Ano, jaké?

.....

57. Jste členem/členkou nějakého kroužku, organizace, společenství, iniciativy? (zájmového, sportovního, atd.) (Je možno zaznačit více variant odpovědí)

a) Ne

b) Sportovní klub (včetně rybářství)

c) Profesní asociace (např. Lékařská komora, Česká asociace sester, ...)

d) Náboženská skupina

e) Politická strana, hnutí

f) Kulturní (amatérské divadlo, kapela, taneční soubor atd.)

g) Odbory

h) Místní zastupitelstvo

i) Domovní výbor, představenstvo bytového družstva atd.

j) Vzdělávací skupiny (např. školní rada)

k) Svépomocné skupiny

l) Neziskový a občanský sektor (př. skaut, Červený kříž, ekologická hnutí atd.)

m) Další – jaké, prosím uveďte

Celkem v kolika? (Počet):

58. Máte někoho, na koho se můžete v případě problémů obrátit? (Je možno označit více variant odpovědí)

a) Ano, hlavně na rodinu

b) Ano, hlavně na známé, přátele a sousedy

c) Ano, hlavně na oficiální organizace

d) Ano, na koho jiného, uveďte

e) Spoléhám se hlavně sám na sebe

f) Ne

Tazatel/ka: Teď, když jsme se podívali společně na jednotlivé oblasti: bydlení, zaměstnání, finance, Vaše hodnoty, postoje, Vaše místo ve společnosti, tak jak jej vnímáte (*Předložte kartičku s bublinami*):

evropský
sociální
fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

59. Můžete označit, v jaké oblasti zažíváte v současnosti největší obtíže? Co je pro Vás v této oblasti největším problémem? (Volná odpověď)

Tazatel/ka: Respondent/ka vybere problémovou oblast; tazatel/ka spolu s respondentem shrnuje již konkrétní potíže v dané oblasti, odpovědi zanesou do záznamového archu.

Oblast:

.....

.....

Problémy:

.....

.....

Tazatel/ka: Děkujeme za Vaši otevřenost, tímto se dostáváme k poslednímu bloku našeho dotazníku.

VIII. SOCIÁLNÍ PRÁCE

60. Co je podle Vás sociální práce, co si pod tímto pojmem představujete? (Volná odpověď)

.....

.....

Tazatel/ka: Děkujeme za odpověď. Sociální práci pro účely tohoto dotazníku rozumíme sociální služby (jako jsou poradny, azylové domy, komunitní centra pro děti, terénní služby), ale také Úřad práce, sociální odbory; a pomoc a podporu, která se v nich lidem nabízí a poskytuje.

61. Máte představu, v čem nejvíce může být lidem nápomocný sociální pracovník?

- a) Řídí a přiděluje sociální služby a nabízenou pomoc lidem, kteří ji potřebují
- b) Obhájí zájmy a práva lidí (například když člověka potká nějaká nespravedlnost: například mu ukončena neprávem nájemní nebo pracovní smlouva)
- c) Pomáhá lidem s potížemi v kontaktu s institucemi, jako jsou úřady
- d) Jiné, jaké
- e) Vůbec netuším – nemám žádnou představu

evropský
sociální
fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

OP Vzdělávání
pro konkurenceschopnost

UNIVERSITAS
OSTRAVIENSIS

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

62. Můžete prosím sdělit Váš názor na to, jak vidíte potřebnost sociální práce?

- a) Je potřebná, i pro mne
- b) Je potřebná, ale ne pro mne
- c) Není ani potřebná, ani nepotřebná
- d) Je zcela zbytečná, k ničemu není
- e) Nemám názor

63. Využil/a jste Vy nebo někdo z Vaší domácnosti již někdy pomoci sociální práce, sociálních služeb?

- a) Ne, ještě nikdy
- b) Ano, kdo? Jaký typ?
-
-

Tazatel/ka: Pokud respondent/ka odpoví na otázku č. 63 variantou b, uvede, že on/a sám/sama využil/a pomoci sociální práce, pokračujte otázkou č. 64. V dalších případech přejděte k otázce č. 70.

64. O jaký typ spolupráce se jedná/ jednalo?

- a) Dlouhodobější spolupráce (déle než 3 měsíce)
- b) Krátkodobá spolupráce (do 3 měsíců, včetně)
- c) Pouze jednorázová návštěva/pomoc

65. Domníváte se, že Vám tato spolupráce ve Vašem případě pomohla (byla nějak užitečná)?

- a) Ne, nepomohla + proč?
-
- b) Ano, pomohla + v čem?
-

66. Jak byste označil/a chování sociálních pracovníků k jejich klientům?

- a) Vstřícné
- b) Bez zájmu o člověka
- c) Arogantní
- d) Partnerské
- e) Jiné – jaké?
- f) Nevím, nedokážu popsat

evropský
sociální
fond v ČR

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

67. Jak hodnotíte požadavky, které na Vás sociální pracovníci mají/měli? (co od Vás očekávají, co Vám radí, že máte udělat, apod., ...)

- a) Jejich požadavky jsou pochopitelné a plním je, protože mi pomáhají řešit mou situaci
- b) Jejich požadavky jsou pochopitelné, ale ve skutečném životě to tak nefunguje, proto je neplním
- c) Jejich požadavky jsou nesmyslné, ale plním je, abych měl klid
- d) Jejich požadavky jsou nesmyslné, nemají žádnou představu o tom, co potřebuji, proto je neplním

68. Co byste od sociálních pracovníků nejvíce očekávali? (Volná odpověď)

.....

.....

69. Co by podle Vás měli sociální pracovníci dělat jinak, změnit? (Volná odpověď)

.....

.....

70. Považujete za správné, že jsou pozastaveny sociální dávky těm rodičům, jejichž děti do školy pravidelně nechodí?

Tazatel/ka: *Upřesnit: Sociální dávky nejsou vypláceny po dobu tří měsíců, pokud má dítě neomluvené hodiny ve škole.*

- a) Ano – proč?
- b) Ne – proč?
- c) Nevím

71. Co si myslíte o lidech, kteří využívají pomoc sociálních pracovníků? (Je možno označit více variant odpovědí)

- a) Využívají svého práva v nepříznivé situaci (je to jejich právo pomoc požadovat)
- b) Jsou to většinou ty skupiny obyvatel, co ji potřebují nejméně, zneužívají pomoc a parazitují na systému
- c) Je to přirozené, požádat o pomoc, když je člověk v obtížné situaci
- d) Jsou to slabé povahy, pomoc od sociálních pracovníků není třeba, člověk si vždycky nějak poradí sám
- e) Dělají dobře, když se pomoc nabízí, tak proč ji nevyužít
- f) Pokud mají děti, nic jiného jim nezbyvá
- g) Nemám na ně názor
- h) Jiné, uveďte

evropský
sociální
fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

OP Vzdělávání
pro konkurenceschopnost

UNIVERSITAS
OSTRAVIENSIS

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

Tazatel/ka: *Děkuji za Váš čas a Vaši ochotu, náš rozhovor je téměř u konce. Na závěr položte následující otázky:*

Jste ochoten/ochotna zúčastnit se dalšího podobného výzkumu v budoucnosti? V případě kladné odpovědi, jakým způsobem Vás můžeme kontaktovat?

.....
.....

Znáte někoho (rodinu s dětmi, kde minimálně jedno dítě je do 15 let věku), o kom si myslíte, že by se také rád zúčastnil tohoto výzkumu? O koho se jedná? Je možné předat náš kontakt této rodině?

.....
.....

Je něco, na co se mě chcete zeptat?

.....
.....

Máte nějaké další komentáře nebo návrhy, které chcete k rozhovoru dodat?

.....
.....

Čas ukončení rozhovoru:

Jméno a příjmení tazatele/ tazatelky:

SEZNAM TABULEK

Tabulka 1 Výčet způsobů zvládání	29
Tabulka 2 Výsledná kategorizace způsobů zvládání	31
Tabulka 3 Přehled ukazatelů.....	41
Tabulka 4 Operacionalizace způsobu A1 „Zasloužilí chudí“	42
Tabulka 5 Operacionalizace způsobu A2 „Vyhybání“	43
Tabulka 6 Operacionalizace způsobu A3 „Diskreditace druhých“	44
Tabulka 7 Operacionalizace způsobu B1 „Pasivní adaptace“	45
Tabulka 8 Operacionalizace způsobu B2 „Pozitivní adaptace“	46
Tabulka 9 Operacionalizace způsobu B3 „Instrumentalizace situace“	48
Tabulka 10 Operacionalizace způsobu C1 „Pojďme s tím něco dělat“	49
Tabulka 11 Operacionalizace způsobu C2 „Únik z reality“	51
Tabulka 12 Operacionalizace způsobu C3 „Naprostá rezignace“	53
Tabulka 13 Operacionalizace způsobu C4 „Záměrná exkluze“	54
Tabulka 14 Operacionalizace způsobu C5 „Uvolnění“	55
Tabulka 15 Částky životního minima v Kč za měsíc	57
Tabulka 16 Indikátory fáze fragility.....	58
Tabulka 17 Indikátory fáze závislosti.....	58
Tabulka 18 Srovnání oblasti bydlení domácností rodin ve fázi fragility a domácností rodin ve fázi závislosti.....	69
Tabulka 19 Srovnání oblasti financí domácností rodin ve fázi fragility a domácností rodin ve fázi závislosti.....	69
Tabulka 20 Srovnání oblasti sociální práce domácností rodin ve fázi fragility a domácností rodin ve fázi závislosti.....	70
Tabulka 21 Rodiny zařazené do kategorií způsobu zvládání – dle fází sociální diskvalifikace	72
Tabulka 22 Nejčastější kategorie způsobů zvládání v jednotlivých fázích sociální diskvalifikace – počet rodin	73
Tabulka 23 Hodnotová orientace „nezařazených rodin“	85
Tabulka 24 Typologie nezařazených rodin.....	88

SEZNAM OBRÁZKŮ

Obrázek 1 Způsoby zvládání ohrožení chudobou a chudoby a fáze sociální diskvalifikace.....	37
Obrázek 2 Reakce na zhoršující se situaci	38
Obrázek 3 Složení domácností respondentů	62
Obrázek 4 Rozdělení výzkumného vzorku dle typu bydlení	63
Obrázek 5 Velikost bytů respondentů.....	64
Obrázek 6 Složení příjmů domácností	65
Obrázek 7 Skladba výběrového souboru dle fáze sociální diskvalifikace.....	66
Obrázek 8 Kategorie způsobů zvládání identifikované u zkoumaných domácností vykazujících jeden z typů způsobů zvládání života v chudobě nebo ohrožení chudobou chudoby	72
Obrázek 9 Volené kategorie způsobů zvládání v jednotlivých fázích sociální diskvalifikace.....	74

SEZNAM PŘÍLOH

Příloha 1 Strukturovaný rozhovor pro výzkum rodina.....	107
---	-----

Poznámky

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

O ZPŮSOBECH ZVLÁDÁNÍ CHUDOBY Z PERSPEKTIVY RODIN - PODNĚTY PRO SOCIÁLNÍ PRÁCI.

Tento text, **O způsobech zvládání chudoby z perspektivy rodin – podněty pro sociální práci**, vznikl v rámci projektu Rozšíření a rozvoj vědeckovýzkumného týmu Ostravské univerzity, Fakulty sociálních studií CZ.1.07/2.3.00/20.0080.

Tento projekt je spolufinancován Evropským sociálním fondem a státním rozpočtem České republiky.

Autorský kolektiv: doc. PhDr. Alice Gojová, Ph.D., Mgr. Vendula Gojová, Ph.D.,
doc. PaedDr. Oldřich Chytil, Ph.D., Mgr. Eliška Lindovská,
Mgr. Eva Nedomová, Mgr. Marie Špiláčková, Ph.D.,
PhDr. Anna Papřoková, Ph.D., Mgr. Ing. Iva Tichá,
RNDr. Kamila Vondroušová, Ph.D.

Editorky: Alice Gojová, Vendula Gojová, Marie Špiláčková

Recenzenti: doc. PhDr. Pavel Navrátil, Ph.D., Mgr. Monika Chrenková, Ph.D.

Místo a rok vydání: Ostrava 2014

Tisk: Lukáš Pracný

Jazyková korektura: Mgr. Anna Beránková

Náklad: 100 ks

Vydavatel: Ostravská univerzita v Ostravě

Vydání: první

Počet stran: 136

© Alice Gojová, Vendula Gojová, Oldřich Chytil, Eliška Lindovská, Eva Nedomová,
Marie Špiláčková, Anna Papřoková, Iva Tichá, Kamila Vondroušová, 2014

© Ostravská univerzita v Ostravě, 2014

ISBN 978-80-7464-492-4